

מדרש אגדה

ספר במדבר

מאת שלמה באבער

מהדורה מעוצבת

בידי זהבה גרליץ

על פי דפוס וינה תרנ"ד

אתר דעת

תשע"ז

58.....	פרשת חוקת
58.....	פרק יט
63.....	פרק כ
66.....	פרק כא
73.....	פרשת בלק
73.....	פרק כב
79.....	פרק כג
83.....	פרק כד
89.....	פרק כה
92.....	פרשת פינחס
94.....	פרק כו
98.....	פרק כז
100.....	פרק כח
101.....	פרק כט
102.....	פרשת מטות
102.....	פרק ל
107.....	פרק לא
109.....	פרק לב
110.....	פרשת מסעי
110.....	פרק לג
115.....	פרק לה
115.....	פרק לו

3	פרשת במדבר
3	פרק א
8	פרק ב
11	פרק ג
13	פרק ד
14	פרשת נשא
15	פרק ה
18	פרק ו
20	פרק ז
24	פרשת בהעלותך
24	פרק ח
27	פרק ט
28	פרק י
30	פרק יא
35	פרק יב
39	פרשת שלח
39	פרק יג
43	פרק יד
46	פרק טו
50	פרשת קורח
50	פרק טז
54	פרק יז
57	פרק יח

פרשת במדבר

פרק א

[א] וידבר ה' אל משה במדבר סיני וגו'. למה סמך אהל מועד ליציאת מצרים?

לומר לך בזכות שהיו ישראל עתידים לעשות אהל מועד יצאו ממצרים, כמה דהוא אמר: בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלוהים על ההר הזה (שמות ג יב). תעבדון עבודת אהל מועד: על ההר הזה. זה מתן תורה, ולמה נאמר אנכי ה' אלוהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים (שם כ ב)?

הא למדנו שבזכות אהל מועד ובזכות התורה יצאו ישראל ממצרים.

דבר אחר:

אנכי ה' אלוהיך

א שהוא אחד בעולמו,

נכ שבחר הקדוש ברוך הוא את ישראל משבעים אומות,

י' עשרת הדברות, לכך פתח באנכי.

במדבר סיני באהל מועד וגו'. לכך הוצרך הכתוב לומר באהל מועד בשנה השנית, כאדם שגננס עם כלתו לחופה וכותב לה כתובה וחותם בה הזמן והמקום, כך עשה הקדוש ברוך הוא שעד עכשיו לא כתב להם לא כתובה ולא גט, אבל עכשיו כתב להם כתובה ולא כתב להם גט, והיינו דקא אמר הנביא איזה ספר כריתות אמכם (ישעי' נ א).

דבר אחר:

מה ראה משה והקדים פרשה זו לפרשת הפסח?

שפרשה זו הייתה באחד לחדש השני, והוא אייר, ופרשת פסח היה בחדש הראשון, שנאמר:

וידבר ה' אל משה במדבר סיני באהל מועד באחד לחדש השני בשנה השנית לצאתם

מארץ מצרים (פסוק א), וכתוב בחדש הראשון לאמר ויעשו בני ישראל את הפסח במועדו

(במדבר ט א ב), והלא פרשת הפסח היה בניסן, והיה לו להקדים בפרשה זו קודם לאייר,

ולמה עשה כן?

לפי שבאותה פרשה נאמר: ויהי אנשים אשר היו טמאים לנפש אדם וגו' (שם שם ו), ואותה

שעה נאמר להם מצות פסח שני לטמאים, לכך לא רצה להתחיל הספר בפרשת טמאים,

ומכאן למדנו שאין מוקדם ומאוחר בתורה, הני מילי בשני עניינים, כגון אלו ב' המעשים, אבל

בחד ענינא אותו שהוא מוקדם הוא מוקדם, ואותו שנכתב מאוחר הוא מאוחר, שאם לא נאמר

כן, אם כן כלל ופרט שאנו אומרים אין בכלל אלא מה שבפרט, והיינו יכולין לומר פרט וכלל

הוא, ונאמר שנעשה כל מוסיף על הפרט, וכן פרט וכלל מה שאנו אומרים נעשה כלל מוסיף

על הפרט, ונאמר שכלל ופרט הוא ואין בכלל, [אלא] מה שבפרט, אלא מכאן אתה למד מאחר שאנו דורשין את התורה בכלל ופרט, ובפרט ובכלל, שבענין אחד יש מוקדם ומאוחר.

[ב] שאו את ראש וגו' לגלגלתם. למה נאמר לגלגלתם?

ללמדך שנתנו כל אחד ואחד מחצית השקל, כשם שנאמר בכי תשא, כי אומר בקע לגלגלת (שמות לח כו), ומנין זה לא היה אלא לעשות דגלים, אבל במנין כי תשא לא היה אלא לעשיית אדנים למשכן.

[ה] לראובן אליצור בן שדיאור. אעפ"י שעשה יעקב ליוסף בכור, אין בכור אלא ראובן, שנאמר: ויהי ראובן בכור ישראל (במדבר כו ה), וכן הוא אמר: (ואת הבכורה ליוסף ולו להתחייס לבכורה) [נתנה בכורתו לבני יוסף ולא להתייחס לבכורה וגו' והבכורה ליוסף] (דה"א ה א ב), ולפי שהיה ראובן בכור, לכך הכתוב מנאו תחילה, ותחילה מנה בני האמהות כתולדותם, ובני השפחות כתולדותם, ובהרבה מקומות נכתבים שמות השבטים בתורה, וכמו שמנה במקום אחד, לא מנאם כך במקום אחר, ולמה עשה כן? לפי שהם תקרתו של עולם, שנאמר: וישראל מקוראי (ישעי' מח יב), התקרה הזאת אדם לוקח עביותו של קורה ומשימה כנגד דקותו של אחד, כדי שיסמוך, כי אם היו הדקים לצד והעבים לצד לא היה סומך, אלא נותן העבה בצד הדק, והדק בצד העבה, כך ערב השבטים קטן אצל גדול.

אליצור בן שדיאור. אלה שמות האנשים ניתנו להידרש, נקרא שם נשיא ראובן אליצור על שם ראובן אעפ"י שחטא, כמו שנאמר: וילך ראובן וישכב וגו' (בראשית לה כב), לבסוף עשה תשובה ומחל לו הקדוש ברוך הוא על אותו עוון, לכך נקרא אליצור, מה הצור הזה סובל כל הבית, כך סבל הקדוש ברוך הוא על עוונותיהם ומחל להם.

בן שדיאור. ממי למד ראובן לעשות תשובה מיהודה אחיו, בעת שציוה להשליך תמר כלתו לאור, כמו שנאמר: ויאמר יהודה הוציאוה ותישרף (שם לח כד), ואין שדי אלא השלכה, כדמתרגמין ירה בים (שמות טו ד), שדי בימא. כששלחה תמר ליהודה הסימנים, ואמרה לו: הכר נא למי וגו' (בראשית לח כה). מיד ויכר והודה ויאמר צדקה ממני וגו' (שם שם כו), כשראה ראובן כי הודה יהודה, אף הוא הודה על עונו, ומחל לו הקדוש ברוך הוא כמה דאת אמר: יחי ראובן וגו' (דברים לג ו), וכתוב בתריה: וזאת ליהודה (שם שם ז), כך אמר משה מי גרם לראובן שיודה, יהודה, שנאמר: וזאת ליהודה, וכשם שמחלת לראובן, כך תמחול ליהודה, כי לא ביקש כפרה מאביו מן הנידוי שקבל עליו, אם לא אביאנו אליך (בראשית מד לב), מכאן למדנו שלא למד ראובן להודות אלא מיהודה, ולכך נקרא נשיא שבטו **אליצור בן שדיאור**.

[ו] לשמעון שלמיאל בן צורישדי. שאעפ"י שיצא ממנו זמרי, שעל ידו מתו עשרים וארבעה אלף במגפה, עשה לו אל שלום, וסמכו אצל ראובן, שהיה בעל תשובה, ולכך נאמר: בן צורי,

וכשברך משה את השבטים, לא בירך לשמעון מפני מעשה זמרי, אבל תלה אותו בברכת יהודה, שנאמר: שמע ה' קול יהודה (דברים לג ז), ועל שם שמע אמר שמעון, וכן מצינו שמנחלת יהודה נתנו לשמעון אחיו, [כמו שנאמר] עלה אתי בגורלי וגו' (שופטים א ג), לכך נקרא נשיא שבט שמעון **שלומיאל בן צורי שדי**.

[ז] ליהודה נחשון בן עמינדב, ולמה נקרא שמו נחשון? שירד לנחשול של ים תחילה בטרם שנבקע, ונו"ן מתחלף בלמ"ד, כמו שמצינו נשכות לשכות, נילוס נינוס.

בן עמינדב. לכך נעשה נדיבו של הקדוש ברוך הוא, לכך זכה יהודה למלכות, שנאמר: בצאת ישראל ממצרים הייתה יהודה (תהלים קיד ב), מלמד שקדש שמו של הקדוש ברוך הוא על הים, לכך ישראל לממשלותיו (שם), נעשה מושל לישראל, ולכך נקרא נחשון בן עמינדב.

[ח] ליששכר נתנאל בן צוער. ולמה נקרא שמו נתנאל? לפי שנתנו שבט יששכר לבם על התורה, שנתנה האל לישראל על יד משה, שנאמר: ויתן אל משה וגו' (שמות לא יח), ויט שכמו לסבול ויהי למס עובד (בראשית מט טו), ואומר ומבני יששכר יודעי בינה לעתים (דה"א יב לג).

בן צוער. שקבלו עליהם צער וטורח כל ישראל, שהיו שואלים להם ומשיבים לה, כמה דהוא אמר: וכל אחיהם על פיהם (שם שם). ולכך נקרא נתנאל בן צוער.

[ט] לזבולן אליאב בן חלן. ולמה נקרא שמו אליאב? על שם הברכה [שבירכו] אביו, שנאמר: זבולן לחוף ימים ישכון, ולכך נקרא שמו אליאב? על שם אלונים מבשן עשו משוטיך (יחזקאל כז ו), אב על שם הספינה, שנאמר: חלפו עם אניות אבה (איוב ט כו), ואומר: עודנו באבו (שם ח יב).

בן חלן. נקרא על שם הברכה שבירכו משה רבנו ע"ה, שנאמר: ושפוני טמוני חול (דברים לג יט):

[י] לבני יוסף לאפרים. הקדים אפרים למנשה. [אבל בחלוקת הארץ הקדים מנשה לאפרים, שנאמר: בני יוסף למשפחותם מנשה ואפרים (במדבר כו כח), ולמה עשה כן, לפי שחצי שבט מנשה קבלו חלקם תחלה בטרם שנכנסו לארץ, לכך הקדים מנשה לאפרים.

אלישמע בן עמיהוד. נקרא שמו על שם מעשה יוסף הצדיק, אמר הקדוש ברוך הוא אלי שמע יוסף שציוויתיו על הזנות, ולא שמע אל אדונתו, שהייתה מפתה אותו, כמה דהוא אמר: ולא שמע אליה (בראשית לט י), אמר הקדוש ברוך הוא עמי היה שכבש את יצרו לעשות רצוני.

למנשה גמליאל בן פדהצור. ומה שכר גמלו האל? על שקידש שמו של הקדוש ברוך הוא, שפדאו צורו ונעשה מלך על כל מצרים.

[יא] לבנימין אבידן בן גדעוני. ולמה נקרא שמו אבידן?

על שם בנימין, שבשעה שנולד מתה אמו מפני קושי לידתה, והייתה היא סבורה גם בנימין כמותה, ולכך קראתהו בן אוני, כלומר שיהיה מתאונן והולך, כמו שנאמר: לא אכלתי באוני (דברים כו יד), אבל אביו קראו בנימין, כלומר יגיע לאריכות ימים ולא ימות, ומניין שימין הוא כמו ימים?
[דכתיב]: ותעמוד לגורלך לקץ הימין (דניאל יב יג).

דבר אחר:

שהוא חזק ביד ימין, ולכך נקרא אבידן?
שאביו דן בין דבר אמי לדבריו, ומה היה דינו בן גדעוני. שאמו קראתהו עוני הוא אוני, ואביו קראוהו בנימין, שהוא חזק שירבה גדודים, לכך נקרא אבידן בן גדעוני.

[יב] לזן אחיעזר בן עמישדי. לפי שזן אביו נעשה אח ליהודה במלכת המשכן, שנאמר: ראו קרא ה' בשם בצלאל וגו' (שמות לה ל), ואמר (ואתו) אהליאב בן אחיסמך למטה דן (שם לד), ואין עזר אלא יהודה, שנאמר: ועזר מצריו תהיה (דברים לג ז), וכן נאמר על דוד שהיה מלך כי הוא משבט שנקרא עזר, שנאמר: שיויתי עזר על גיבור (תהלים פט כ), וכן יעקב אמר: דן ידין עמו כאחד שבטי ישראל (בראשית מט טז), כמיוחד שבשבטים, וזה היה יהודה ולכך נקרא בן עמי שדי, שזן עמו כיהודה, וכן את מוצא כשם שנקרא יהודה אריה, כך דן נקרא אריה, לכך נקרא נשאי שבטו אחיעזר בן עמישדי.

[יג] לאשר פגעיאל בן עכרן. לפי שאשר נתברך בבנות שהיו בנותיו נאות וראויות למלוכה, לכך נתנבאת אמו עליו, שנאמר: כי אשרוני בנות, ולכך בירכו משה יהי רצוי אחיו וגו' (דברים לג כד), שאם היה לו קטטה עם אחד מן השבטים, היו נושאים השבטים מבנותיו ומרצים הכעס, שהיה להם עליו, ועל זה אמר: וכימין דבאך (שם כה), ומתרגמין וכימי עולמין תוקפך, ללמדך כי הזקנה של שבט אשר היה נאה וחזקה בנערה של שאר שבטים, והיו נשואות למלכים והיו מתפייסים להם, כדכתיב: מאשר שמנה לחמו (בראשית מט כ), אין לחמו אלא אשה, שנאמר: כי אם הלחם אשר הוא אוכל, (בראשית לו ו), והיו בנותיו נשואות למלכים, ואם היה כעס למלכים עליהם, היו מתרצים בשביל בנותיהם, לכך נאמר: פגעיאל בן עכרן שכל מי שהיה עכור שהוא חייב מיתה למלך, כמו שנאמר: יעכרך ה' וגו' (יהושע ז כה), הייתה בתו מבקשת עליו רחמים לפני המלך, ומוחל לו, ואין פגעיאל אלא לשון בקשה ותפלה, שנאמר: ויפגע במקום (בראשית כח יא), ואומר: אל תפגע בי (ירמיה ז טז), לכך נאמר: פגעיאל בן עכרן.

[יד] לגד אליסף בן דעואל. על שם המזבח שבנו שלא היה דעתם למרוד במקום, אלא על שם עדות, שנאמר: אל אלוהים ה' [וגו'] אם במרד ואם במעל (יהושע כב כב), לכך נקרא אליסף, לפי שקיימו דברי משה רבנו ע"ה שהלכו במלחמה עם אחיהם, ולא שבו עד התנחל בני ישראל, נתקיים בהם ברכת יהושע בנכסים רבים שובו (לאהליכם) [אל אהליכם] (שם שם ח) היא הייתה המלחמה של המצריים שהיו לוחמים עם בניהם, ושמעו שהיו זועקים להקב"ה במלחמה, שהיו אומרים שמע ישראל ועזרום לבניהם והרגום, ולקחו כל ממונם על שקיימו דברי הקדוש ברוך הוא, ועזרו את אחיהם לכבוש את הארץ, ולכך נקרא אליסף בן דעואל.

[טו] לנפתלי אחרע בן עינן. שהייתה ארצו שמנה לתבואה, כמו שנאמר: ותרעינה באחו (בראשית מא ב), ואומר: בין אחים יפריא (הושע יג טו), רע הוא לשון רצון, כדמתרגמין רצון רעוא, זה היה שבט נפתלי, שהייתה ארצו מוציאה פירות כרצון בעליה, וכן משה רבנו ע"ה [אמר]: נפתלי שבע רצון (דברים לג כג).

בן עינן. שהיו עננים משקים ארצו, וגם מעיינות מים רבים היו בארצו, ועל זה אמר ומלא ברכת ה' (שם שם), וכמו שנאמר: מבורכת ה' ארצו (שם שם יג). למה נאמר בגלגלתם בראובן ושמעון בכלל ופרט, מה שלא נאמר בשאר השבטים?

לפי שראובן ושמעון קנטרו את אביהם, לכך הם צריכים לכפרה פי שנים כשאר שבטים. ולמה למ"ד אחרונה של גלגלת של שבט שמעון משוכה שאין מזיונות כשאר אותיות, משום מעשה זמרי. ולמה מנה השבטים כענין הזה?

לפי שלא מנאם אלא לעשות דגלים וכשם שהיו חונים בדגלים, על אותו סדר מנה השבטים, למה היה גד עם שמעון וראובן, אמר הקדוש ברוך הוא: ראובן בתשובה וגד בגבורה מגינים על שמעון, ולמה יששכר וזבולן אצל יהודה?

לפי שיהודה מלך ולנגיד ממנו, ויששכר בעל תורה, וכתוב ב': מלכים ימלוכו (משלי ח טו), לפיכך מלך אצל מלך, וזבולן למה?

לפי שהיה שותפו של יששכר, שהיה עוסק בפרקמטיא ונותן לתוך פיו של יששכר, שאלמלא לא היה זבולן לא היה יששכר עוסק בתורה היה לזבולן חלק בתורתו של יששכר, לכך חנה אצל יששכר, ולכך ברכן משה שמח זבולן בצאתך וגו' (דברים לג יח), ולמה מנשה ואפרים ביחד?

לפי שאין עמלק נופל אלא בידם, לכך לא ערבן עם שאר שבטים, וכן אתה מוצא יהושע שהיה מאפרים השריש תחילה ועקר תחילה עמלק, שנאמר: מני אפרים שרשם בעמלק, וגו' (שופטים ה יד), ושאל ומרדכי שהיו מבני בנימין פרעו מעמלק ומזרעו, ומנשה בימי יהושפט (ומבני) [ומהם מן בני] שמעון הלכו וגו' (ובני) [בני] ישעי בראשם (דה"א ד מב), והוא היה משבט מנשה, שנאמר: ובני מנשה חבר וישעי, וכמה דהוא אמר: לבני אפרים ובנימין ומנשה עוררה וגו' (תהלים פ ג). ולמה אשר אצל דן?

לפי שבשבט דן היה פסל מיכה, ולא היה הפסל עמו ממש, אלא שעלה במחשבתו לעשותו משעה שיצאו ישראל ממצרים, ומחשבת ע"ז כמעשה, שנאמר: למען תפוש את בית ישראל בלבם (יחזקאל יד ה), דאי אמרת [ע"ז] ממש, אפשר שכינה עימהם והפסל יהיה ביניהם, וע"ז חשוכה, שנאמר: והיה במחשך מעשיהם (ישעי' כט טו). ואשר היה בעל שמן, שנאמר: וטובל בשמן רגלו (דברים לג כד), ושמן משלו היו לוקחים למאור, לפיכך שמנו אצלו להאיר את חשכו, ולפי שנפתלי מלא ברכה היה, שנאמר: ומלא ברכת ה' (שם שם), לפיכך היה דן בדגלו כדי שיתברך בשבילו, ולמה מנאם בפרט וכלל?

לומר לך לא היה בהם חסרון ולא יתרון, כשם שאתה מוצא במנין הלווים, שפרטן יותר מכללן וכשם שאתה מוצא שנמנו כשירדו למצרים שכללן יותר על פרטן.

[מט] אך את מטה לוי. לא נמנו הלווים בכלל ישראל, למה?

שהם לגיון מלך, לכך מנאם לבד.

דבר אחר:

לפי שכל המנויים צפוי לפני הקדוש ברוך הוא שעתידים למות במדבר, ומשבט לוי לא מת אחד, לפיכך לא רצה הקדוש ברוך הוא שימנו הלווים עם ישראל.

[נד] וישעו בני ישראל. שהבדילו עצמם מן המשכן.

פרק ב

[ב] איש על דגלו באותות. מלמד שכל שבט ושבט היה לו סימן לאב השבט, וכן היה לכל

הדגלים אות לרבות השבטים, כיצד היו סימני אותיות השבטים:

שבט ראובן היה אות שלו מצויר דודאים, על שם שנאמר: וימצא דודאים בשדה (בראשית ל יד).

אות של **שמעון** היה מצויר עיר שכם, על שם מעשה שכם,

יהודה היה אות שלו מצויר אריה, שנאמר: גור אריה יהודה (שם מט ט).

אות **יששכר** חמור מצויר היה עליו, על שם שנאמר: יששכר חמור גרם (שם שם יד).

זבולן היה מצויר עליו כמין בית, שנאמר: יזבלני (שם ל כ), ומתרגמין מדור.

אפרים היה מצויר עליו שור, שנאמר: בכור שורו הדר לו (דברים לג יז).

מנשה היה מצויר עליו ראם, שנאמר וקרני ראם קרניו (שם שם).

בנימין היה מצויר עליו זאב, שנאמר: בנימין זאב יטרף (בראשית מט כז).

דן היה מצויר עליו נחש, שנאמר יהי דן נחש (שם שם יז).

נפתלי [היה מצויר עליו] אילה, על שם שנאמר: נפתלי אילה שלוחה (שם שם כא).

גד היה מצויר עליו הרבה צורת אנשים מזוינים שהולכים למלחמה, כמו שנאמר: גדוד יגודנו (שם שם יט).

אשר היה מצויר עליו זית, שנאמר וטובל בשמן רגלו (דברים לג כד). וכשם שהיו אותיות לכל שבט ושבט, כך היו סימנים לכל דגל ודגל, על שם אברהם יצחק ויעקב.

אות של דגל מחנה יהודה, היה איי ראשי שמות האבות.

דגל מחנה ראובן היה כתוב בצע, על שם האבות השניות.

דגל מחנה אפרים היה כתוב על שם האבות השלישית רחק.

ובדגל מחנה דן כתוב עליו על שם האבות האחרונות מקב וזהו האותיות איי כלומר אודותי. בצע מן הגזל. רחק רחקו עצמכם מע"ז ומן הדומה לה. מקב והוא כלי גרזן, כלומר חייב אדם להרוס ע"ז, כמו שנאמר: כי הרס תהרסם (שמות כג כד): וה של אברהם לא היה כתוב בדגלים, אלא על ארון הקדש במחנה לויים, וה משמו של הקדוש ברוך הוא, שאמר הקדוש ברוך הוא לאברהם ויוצא אותו החוצה (בראשית טו ה), כלומר ארון הקדש בענן הולך לפני ישראל, והענן הייתה נעשית כמו ה, וכל זמן שה עומדת היו ישראל חונים, וכשהייתה מסתלקת היו ישראל נוסעים, והיינו דכתיב: לנחותם הדרך (שמות יג כא), וכתיב: להנחותם (הדרך) [בהדרך] (נחמי' ט יט), על ידי ה מורה להם הדרך, ועוד כתיב: ובהאריך הענן על המשכן (במדבר ט יט), על ידי ה מאריך הענן. ובהעלות הענן, על ידי ה עלות הענן, וזהו הה שהוסיף הקדוש ברוך הוא לאברהם, שנאמר: לא יקרא עוד את שמך אברם והיה שמך אברהם כי אב וגו' (בראשית יז ה). ה מנין אותיותיו עולין כ"ו לפיכך אמר הקדוש ברוך הוא: אהיה אשר אהיה (שמות ג יד), ומניין אהיה כ"א, נשתיירו מן המניין ה שהוסיף הקדוש ברוך הוא לאברהם, ובעבור אותו הה שהוא משמו של הקדוש ברוך הוא, לכך הייתה על ארון הקדש בענן.

דבר אחר:

לבית אבותם. ולא לבית אמותם, לפי שה משמו של הקדוש ברוך הוא, והקב"ה אבינו, שנאמר: כי אתה אבינו (ישעיה סג טז), לפיכך אמר: **לבית אבותם.**

אמר משה לפני הקדוש ברוך הוא: אם אני אומר לשבט יהודה שיחנו למזרח, יאמרו לא יחנו אלא למערב, או לרוח אחרת, וכל השבטים יאמרו כן, ואני מה אעשה, אמר לו הקדוש ברוך הוא: אל תצטער בכך מסורת בידם מאבותם, כשם שטענו מטות יעקב אביהם, כך יחנו סביב למשכן, שנאמר: ויצו אותם ויאמר אליהם (בראשית מט כט), ומה ציוה אותם?

אחד מבניכם לא יגע במיטתי, אלא

יהודה ויששכר וזבולן יטענו מיטתי מן המזרח,

וראובן ושמעון וגד מן הדרום,

יוסף אל יטעון שהוא מלך, אלא אני עשיתי בניו שבטים, שנאמר: אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי (שם מח ה), לפיכך יטענו

אפרים ומנשה ובנימין מן המערב,

דן ואשר ונפתלי יטענו מן הצפון,

ואף לוי לא יטעון, שהוא עתיד לטעון ארון חי העולמים, ומי שהוא טוען ארון הקדוש ברוך הוא, לא יטעון ארונו של מת, ואם אתם עושים כך, כך עתיד הקדוש ברוך הוא להנחותכם דגלים סביב למשכן, ועל זה נאמר ויעשו בניו לו כן כאשר צום (שם נ יב). ולכך נאמר: לבית אבותם יחנו בני ישראל סביב, מסורת הייתה בידם מאבותם איך יחנו סביב למשכן.

מנגד סביב לאהל מועד יחנו, מהו מנגד?

רחוקים היו מן המשכן אלפים אמה ולא יותר, כדי שיוכלו ישראל ללכת שם בשבת, דילפינן מנגד מן מנגד, אמר אך רחוק יהיה ביניכם ובניו כאלפים אמה במידה (יהושע ג ד).

[ג] והחונים קדמה מזרחה. ולמה חנו דגל מחנה יהודה מן המזרח?

לפי שמן המזרח אורה באה לעולם, ובמלך כתיב: באור פני מלך חיים (משלי טז טו), ויהודה היה מלך, שנאמר: [כי יהודה גבר באחיו]. ולנגיד ממנו (דה"א ה ב), ויששכר היה בעל תורה, וזבולן היה שותף בתורתו, והתורה נקראת אור, שנאמר: ותורה אור (משלי י כג), לפיכך חנו בעלי האור לקרן אורה.

ולמה דגל מחנה ראובן תימנה?

לפי שמן הדרום יוצאים טללי ברכה וגשמי ברכה, וראובן היה בעל תשובה, וברכות טובות וישועות טובות, באות לעולם על ידי תשובה, שנאמר: קחו עמכם דברים [ושובו אל ה'] (הושע יד ג), וכתוב ביה: וקח טוב (שם), וכתוב: בשובה ונחת תושעון (ישעי' ל טו), לפיכך חנו בעלי תשובה לקרן טובה.

[ז] ונסע אהל מועד. באמצע, כאשר יחנו לרוחות, כך יסעו למסעות, המוקדם מוקדם, והמאוחר מאוחר, לכך נאמר איש על ידו, רצה לומר איש על מקומו.

ולמה דגל אפרים ימה?

לפי שמן המערב יוצאים שלג וברד וקור וצינה, ומי יוכל לעמוד לפנייהם, וכן אלו השלשה שבטים אנשים גיבורים חזקים, ומי יוכל לעמוד לפנייהם, שנאמר: לבני בנימין ואפרים ומנשה עוררה את גבורתך (תהלים פ ג), לכך חנו אלו הגיבורים בקרן הצנה.

ולמה דגל מחנה דן צפונה?

לפי שמן הצפון חשך בא לעולם, ובשבטו היה פסל מיכה, שהוא חשך, לכך בקרן אפלה. ולמה בגד?

שהיה בוגד באומות העולם, והיה בעל גדוד.

[לב] אלה פקודי בני ישראל לבית אבותם. אתה מוצא שלא ציוה הקדוש ברוך הוא למנות את ישראל אלא מבין עשרים שנה, ולפי שאין בית דין של מעלה עונשין אלא מעשרים שנה ומעלה, ואין אנו יודעין אם חושב שנים להם לתולדותם שכל אחד ואחד אומר ליציאת או לראש השנים של תשרי. אבל ממה שאתה מוצא כשיצאו ישראל ממצרים היו שש מאות אלף ושלושת אלפים וחמש מאות וחמשים, שנאמר: בקע לגלגלת, ונתינה זו אחר יום הכיפורים ראשון, אחר שמחל להם מעשה העגל, ונתן להם לוחות שניות הייתה, מכאן אתה למד שאיני חושב להם ראשון שנים מן יציאת מצרים, שאם היה כן לא היו יתירים בחשבון עד שיעבור עליהם ניסן שני, ומנין זה יש לומר שאין חושב שנים לכל אחד ואחד ליום לידתו, שאם כן היה אפשר שלא היו יתירות במנין הדגלים למנין המשכן, לפי שכולם לא נולדו ביום אחד, אבל מה תוכל לומר שלא חשב להם ראשי שנים אלא מראש תשרי שהיה לראש השנה, ולכך כשעבר תשרי הראשון ונמנו היו יתירים מן המנין של יציאת מצרים, ולכך לא הותרו במנין דגלים על מנין המשכן, לפי שהיו עומדין עדיין באותה שעה ובאותה שנה עצמה, ומנין יש לנו ראייה שבתשרי נברא אדם הראשון? כשם שלא נמנו שנותיו אלא מתשרי, כך לדורות הבאות אחריו וחשבו להם ראשי שנים מתשרי.

פרק ג

[א] ואלה תולדות אהרן ומשה. מצינו שחושב לתולדות אהרן ואינו חושב תולדות משה, ולמה לא חשב בניו? לפי שהיו בניו נביאים ונחשבו עם הלויים, לכך פירש תולדותיו.

דבר אחר:

למה נתייחסו בני אהרן על שם משה? לפי שהוא למדם תורה, ומעלה עליו הכתוב כאילו ילדם, ולכך נאמר: ביום דבר ה' את משה בהר סיני, לומר מי גרם לבניו של אהרן שנקראו על משה, התורה שדבר ה' אל משה בהר סיני, מכאן אתה למד שכל המלמד את בן חברו תורה, מעלה עליו הכתוב כאילו ילדו.

[ד] בהקריבם. על הקריבה מתו ולא על ההקרבה.

אש זרה. מן המזבח הביאו האש, אם כן למה קראו זרה?

לפי שלא נצטוו, וכן הוא אומר: ויקריבו לפני ה' אש זרה אשר לא צוה אותם (ויקרא י א). **ובנים לא היו להם.** הא אם היו להם בנים לא מתו, לפי שנדב ואביהוא שחוצים היו, והיו אומרים אבינו כהן גדול, אחי אבינו מלך, אחי אמנו נשיא, [אנו שני סגני כהונה], איזה אשה

ראויה לנו, והיו מונעים עצמם ולא רצו לישא אשה ולקיים פריה ורביה, ואותו עוון גרם להם לישרף.

ויכנה אלעזר ואיתמר. ושמשו בכהונה גדולה, אבל אם היו בנים לנדב ואביהוא, אותם בנים היו משתמשים במקום אביהם.

על פני אהרן אביהם. בחיי אהרן אביהם, כמה דתימר: על פני תרח אביו (בראשית יא כח). ולמה נקוד על אהרן?

ללמדך שלא היה בכלל המניין, אירע טומאה באהרן ושמש אלעזר אירע טומאה באלעזר ושמש איתמר.

דבר אחר:

על פני אהרן אביהם. כמה דתימר: מעל פני מתו (בראשית כג ג), מת אהרן שמש אלעזר, מת אלעזר שימש איתמר.

[יב] ואני הנה לקחתי את הלויים. ולמה לקח הקדוש ברוך הוא את הלויים תחת כל בכור ישראל?

לפי שבתחילה הייתה עבודה בבכורות, שנאמר: וישלח את נערי בני ישראל (שמות כד ה), ומתרגמין ושלח ית בוכרי בני ישראל, וכיון שישראל עשו העגל, הבכורות זבחו לפניו, ומניין אתה אומר שזבחו לפניו?

שנאמר: ויזבחו לו וגו' (שם לב ח), ולכך פסלם הקדוש ברוך הוא, שלא רצם עוד לפניו, שנאמר: והכוהנים הלויים בני צדוק וגו' (יחזקאל מד טו) ולכך לקח הלויים תחתיהם, שהם כולם קדשו שמו במעשה העגל, שנאמר: ויאספו אליו כל בני לוי (שמות לב כו), ולמה לא מנאם מבין עשרים שנה ומעלה?

לפי שלא ציוה למנותם, אלא לפדות בהם הבכורות, וגם בכורות לא נתקדשו, אלא משום מכת בכורות, שהביא הקדוש ברוך הוא במצרים, והציל בכורי ישראל, וכשם שהיו בהצלה גדולים וקטנים, כך יהיו במנין גדולים וקטנים, אבל פחות מחודש אינו נחשב כוולד, עד שיהיה לו חדש. את מוצא בפרטן של לויים שלש מאות יתירים על עשרים ושנים אלף, ובכללם אין אתה מוצא אלא כ"ב אלף, והשלש מאות היכן הם?

אותן שלש מאות בכורות היו והיו קדש, ואין קודש מפקיע קודש, ומה מפקיע פודה.

[מה] ואת בהמת הלויים. מכאן אתה למד שלא נתנו הלויים בכור בהמתם, דמקיש בהמתם לבכוריהם, כשם שאינם פודים בכוריהם, כך אינם נותנין בכור בהמתם לכהן.

[מז] ואת פדויי השלשה וגו'. אמר משה רבנו ע"ה: אם אומר תנו חמשת שקלים כל אחד ואחד, יאמר לי כבר פדאני בן לוי, לקח עשרים ושנים אלף פתקין כותב על כל אחד ואחד בן

לוי, ועוד לקח רע"ג פתקין חלקין בלא כתיבה, ועירב הכתובים עם החלקים, ונתנם בקלפי אחד, ואמר לכל אחד ואחד טול כתבך מן הקלפי, מי שהיה עולה בידו כתוב בן לוי, היה אומר לו כבר פדאך בן לוי, ומי שהיה עולה בידו חלק, היה אומר לו תן חמשה שקלים. שעדיין לא פדאך בן לוי, ומהו קלפי?

כמו ארגז קטן. ולמה נענשו ישראל לפדות הבכורים שלהם, והבכור נותן חמשה שקלים? לפי שהם מכרו בכורה של רחל בעשרים כסף שהם חמשה שקלים, לכך נצטוו לפדות בכוריהם בחמשה שקלים, שהם עשרים כסף.

פרק ד

[ב] נשא את ראש בני קהת מתוך בני לוי. והלא גרשום היה בכור, ולמה הקדים תחילה לקחת?

לפי שהיה נושא את הארון, ולכך אמר נשא, שהנשיאות היא שלו, ומה היו נושאים? ארון ושלחן שהיו להם בדים, והיו נושאים אותם בבדים שלהם, ולכך נאמר בהם: ושמו בדיו (פסוק ו'), אבל מנורה ומזבח הזהב שלא היו להם בדים, [לא כתיב בהן ושמו בדיו].

[ז] ונתנו עליו את הקערות. ולא היו נותנים עליו אלא סמוך לו.

הקערות. אלו דפוס של לחם.

הכפות. אלו בזיכי לבונה, שהם נותנין על המערכת של לחם הפנים.

המנקיות. אלו חצאי קנים, שהיו נותנים בין לחם [ללחם], שתהא הרוח שולטת בהם, כדי שלא יתעפשו.

ואת קשות הנסך. אלו סניפין של זהב שהיו מקלפין את ראשיהם, והיה ראשו אחד מונה לארץ, והראש השני סומך המערכת שלא תשבר, והיה לכל מערכה ומערכה שני סניפין, אחד מכאן ואחד מכאן, ומהו הנסך?

לשון נסכות, שהיו משמרין את המערכה שלא תיפול ושלא תשבר. ולחם שתמיד עליו יהיה. אף בשעת המסעות היה שם לחם, לקיים מה שנאמר: לחם פנים לפני תמיד (שמות כה ל).

[ט] את מנורת המאור. זה גופה של מנורה והקנים שלה.

נרותיה. אלו הנרות שעל ראשי הקנים שבהם משימין הפתילות והשמן ומדליקין.

מלקחיה. ציביתיהן שבהם היו מטיבין את הנרות שבהם מוציאים מן הנרות שירי הפתילות השרופות.

ואת כל כלי שמנה. הכלים שמשימין בהם את השמן ליתן בנרות.

[יב] ולקחו את כל כלי השרת. אלו המזרקים שהיה מכניס בהם דם הפר ודם השעיר של יום הכיפורים לפני ולפנים, מאותו הדם היה נותן על מזבח הזהב, שנאמר: ויצא אל המזבח אשר לפני ה' (ויקרא ט"ז י"ח). ואותם מזרקים שבהם מכניס דם פר כהן משיח, ודם פר העלם דבר של צבור שבאותם דמים, דכתיב: ונתן הכהן מן הדם (שם ד' ז').

[יג] ודשנו את המזבח. היו מדשנים בשעת מסעות ומדליקים עליו האש, לקיים מה שנאמר: אש תמיד תוקד על המזבח (ויקרא ו' ו'). ולאחר שהיו עושים כך היו כופין עליו פסכתו, כדי שלא תשרוף האש הבגד הארגמן אשר עליו, ולכך כשאמר ונתנו עליו את כל כליו (פסוק י"ב), לא הזכיר הסירות, כי הסירות הוא פסכתו, ושלושה דברים היה פסכתו משמש: **בו מכסין האש על המזבח בשעת מסעות, ובו מוציאים את הדשן אל מחוץ למחנה, ובשעת עבודה היו משליכין אותו אל הרצפה, וכל כהן ולוי היה שומע קולו היה רץ ובא.**

[יד] את המחנות. שבהם מביאים אש למזבח ומכניסין בו קטורת, וכן היו המחנות האחרות למנורה שבהם מכניסין אש להדליק את הנרות. **המזלגות.** צינורות שבהם מהפכים הבשר לישרף. **ואת היעים.** אלו מטאטי של נחושת שבהם מטאטים הדשן מן המזבח. **ואת המזרקות.** שבהם מקבלים דם הזבחים וזורקין אותו על גגו של מזבח ה'.

[טז] ופקודת אלעזר. אמרו עליו על אלעזר, שהיה מוטל עליו טורח גדול שהוא היה נושא שמן המאור וקטורת הסמים ומנחת התמיד ושמן המשחה. פקודת אלעזר כל המשכן כל הלווים היו אסורין על ידו.

[כ] ולא יבאו לראות כבלע. כשהיו מכניסין הכלים לנרתיק שלהם.

דבר אחר:

כבלע את הקודש. שאם היו רואים בהם כבלע של עין מיד היו מתים.

פרשת נשא

המשך פרק ד

[כב] נשא את ראש בני גרשון גם הם. לפי שהיה בכור. חלק להם הקדוש ברוך הוא כבוד, ונתן בהם נשוא, לשון נשיאות, כשם שכתוב בבני קהת, לכך נאמר גם הם, אבל בני מררי

שלא היה להם מעלה, לא מפני ארון, ולא מפני בכורה, לא נאמר בהם נשא, לכך אתה מוצא שחלק הכתוב כבוד למשפחת גרשום, לפי שהיה בכור ומנאו שני לקהת בבני גרשום שבכל עת יחוסם לבית אבותם, מה כתיב בבני קהת?

ויהיו פקדיהם למשפחותם וגו' (במדבר ד לו), וכן בבני מררי ויהיו פקדיהם למשפחותם (שם שם מ"ד), וכן אתה מוצא בבני קהת תלה הכתוב מניינים ביד משה, שנאמר: על פי ה' ביד משה (שם שם ל"ז), וכן נאמר בבני מררי אשר פקד משה ואהרן על פי ה' ביד משה (שם שם מ"ה), אבל בבני גרשום לפי שהיה בכור, ומנאו שם נתן לו מעלה שלא תלה מניינים אלא על פי הקדוש ברוך הוא בלבד, שנאמר בהם: אשר פקד משה ואהרן על פי ה' (שם שם מ"א).

[מז] לעבוד עבודת עבודה. איזו היא עבודת עבודה?

זו שירה שהיו הלויים אומרים על כל תמיד ותמיד, ובמוספין על פי ה'.

[מט] פקד וגו'. פקידה זו אינה לשון מנין, אלא לשון פקידה, אבל ופקודיו כאשר ציוה ה' את משה זו אמירה לענין מנינים.

פרק ה

[ב] צו את בני ישראל. אתה מוצא בפרשה זו שלשה טמאים, כתוב כאן צרוע וזב וטמא נפש, וכנגדן כתוב שלשה שלוחים, ושלשה מחנות, מחנה כהונה ולוייה וישראל, וזב הוא חוץ לשני מחנות כהונה ולויה, וטמא מת חוץ למחנה כהונה זה המשכן.

[ג] מזכר עד נקבה. מאיש ועד אשה לא נאמר, ללמדך שענין טומאה שווים בו גדולים וקטנים, אחר שהוא אומר ויעשו כן בני ישראל (פסוק ד'), ולמה כפל הכתוב כן עשו בני ישראל (שם שם), ללמדך שלא הוציאו כולם חוץ למחנה אלא - צרוע בשלשה מחנות,

וזב לשני מחנות,

וטמא נפש חוץ למחנה אחת בלבד.

[ו] איש או אשה כי יעשו. מכאן אתה למד שהשוה הכתוב (איש עם אשה) [אשה לאיש] לכל עונשין שבתורה, ועדיין אין אתה יודע באיזה חטאת הוא מדבר, כשהוא אומר למעול מעל

בה', ונאמר להלן ונפש כי תחטא ומעלה מעל בה' וגו' (ויקרא ה' כ"א), מה להלן בשליחות יד של פיקדון ובהכחשת גזל הכתוב מדבר אף כאן כן.
ואשמה הנפש ההיא. שנשבע לשקר, כשם שנאמר להלן והיה כי יחטא ואשם (שם שם כ"ג).
והשיב את אשמו בראשו. זה קרבן גזילה.
ונתן לאשר אשם לו. למי שגזל ממנו.

[ח] ואם אין לאיש גואל. וכי יש לך אדם מישראל שאין לו גואלים?!
אלא מכאן אתה למד שבגזל הגר הכתוב מדבר, שאם מת הגר שגזל לו ולא הניח בן להשיב הגזילה לו, אותו ממון שהוא חייב ליתן לגר יביאנו לפני ה' ונותנו לכהן שבאותו משמר בלבד.
מלבד איל הכפורים. שצריך להביא הגוזל כפרת שבועתו, חייב הוא להשיב הגזל וחמישיתו, כשם שאמר להלן ואת אשמו יביא לה' וכפר עליו הכהן (ויקרא ה' כ"ה כ"ו).

[ט] וכל תרומה וגו'. המורם מתודה ואיל ונזיר ושלמים הכהן המקריב לו יהיה ולא יהיו לשאר כוהנים חלק בו.
בתודה כתיב: והקריב ממנו אחד וגו' לכהן הזורק את דם השלמים לו יהיה (ויקרא ז' י"ד),
באיל נזיר כתיב: והניף אותם הכהן תנופה וגו' (במדבר ו' כ'), וכתוב בו: קדש הוא לכהן (שם שם),
בשלמים כתיב: ואת שוק (התרומה) [הימין] תתנו תרומה (לה') לכהן וגו' (ויקרא ז' ל"ב),
ואומר: המקריב את דם השלמים (שם שם ל"ג).

[י] ואיש את קדשיו לו יהיו. זו מעשר של בהמה ומעשר שני של זרע הארץ ופרי העץ, אעפ"י שנאמר בהם: קדש לה', ואומר העשירי יהיה קדש לה' (ויקרא כ"ז ל"ב), ולא היה של כהן אלא של בעלים.

דבר אחר:

ואיש את קדשיו. מדבר בתרומה ובמעשר ראשון ואעפ"י שהם של כוהנים.
איש אשר יתן לכהן לו יהיה. מדבר בפדיון בכור שאם הקדים אבי בכור ונתן פדיונו לכהן בטרם יהיה לו חדש ואחר כך מת הבכור בתוך החדש, יכול שיחזור לו הכהן פדיון בכורו, לכך נאמר לכהן לו יהיה. לכך נסמכה פרשת סוטה למתנת כהונה, משום דכתיב למעלה: ואיש את קדשיו לו יהיה (פסוק י'), שאם אינו נותן לכהן מתנות שיהיו לו, לסוף צריך להשקות את אשתו מי סוטה.

[יב] כי תשטה אשתו. שסרה אשתו מדרך ישרה שזינתה, ואין תשטה אלא לשון סרה, כמו שנאמר סרו מהר (שמות ל"ב ח'), ומתרגמין סטו בפריע, וכמה דהוא אמר: אשה יפה וסרת טעם (משלי י"א כ"ב): ולמה כתיב תשטה בשי"ן? מפני שאין אשה מזנה אלא עד שתכנס בה שטות.

[יג] ועד אין בה. צריכה שני עדים, לפי שנאמר להלן: לא יקום עד אחד באיש וגו' (דברים יט ט"ו), מה תלמוד לומר [אחד]? זה בנין אב שכל מקום שנאמר בו עד סתם, אינו אלא שנים. **והיא לא נתפשה.** שלא נאנסה, כמו שנאמר: ותפשה, (איש בעיר) ושכב עמה (דברים כ"ב כ"ח).

[טו] [עשירית האיפה קמח שעורים]. ולמה מביא עליה קמח שעורים, שבשאר מנחות כתיב סלת יהיה קרבנו (ויקרא ב' א'), ואין סולת אלא מן החטים, וזו היא מקרבת קרבן מנחה של קמח שעורים? לפי שעשתה מעשה בהמה, לכך הייתה מנחתה ממאכל בהמה.

[יז] ולקח הכהן מים קדשים. מי שרי למסב מים קדושים [אין מים קדושים אלא שנתקדשו בכיור], ולמה היה משקה אותה מן הכיור? לפי שהכיור לא נעשה אלא מן מראות הנחושת של נשים כשרות שהיו במצרים, שנאמר: ויעש את הכיור נחושת וגו' (שמות ל"ח ח'), וזאת קלקלה ולא הלכה בדרך אותם נשים כשרות, שהיו מחבבים את בעליהם, לכך הוא בודק אותה במי כיור. ולמה בכלי חרש? לפי שהייתה משקה לנואף בכלים נאים של כסף ושל זהב, לכך היה מגנה אותה ומשקה אותה בכלי חרש.

ומן העפר. ולמה הוא נותן עפר לתוך המים? לפי שהיא האכילה לנואף מעדנים, לכך היא טועמת טעם עפר, כשם שנתקללה הנחש בעפר שנאמר: ועפר תאכל כל ימי חייו (בראשית ג' י"ד):

דבר אחר:

לפי שאדם נברא מעפר וממים, לכך נידונה בעפר ובמים.

[יח] ופרע את ראש האשה. לפי שהייתה המקולקלת מקשטת ראשה לפני הנואף, לכך היה הכהן מבזה [אותה], שהיה מגלה ראשה.

[יט] ואמר אל האשה אם לא שכב. מכאן שפותרין בדיני נפשות בזכות, שכך היו ב"ד אומרים לא עשית זה החטא שהעדים מעידים עליך אל תיראי.

דבר אחר:

אם לא שכב. מגיד שפותר לה בזכות, אומרים לה הרבה היין עושה, הרבה שחוק עושה, הרבה שכנים הרעים עושים, הרבה הילדות עושה, אל תגרמי לשמו הגדול שימחה על ידך. ר' ישמעאל אומר: אומרים לה: מי המרים למה הוא דומה? לסם יבש הנתון על גבי הבשר חי ואין מזיקו, כשהוא מוצא את המכה מתחיל (להתחלל) [לחלחל], אף את בתי אם טהורה את הנקי ממי המרים [המאררים]. ואם לאו יתן ה' אותך לאלה שיהיו כולן מקללין בה, כמו שנאמר: כה אמר ה' (לאחאב) [צבאות אלה ישראל אל אחאב] בן קוליה וגו', ולוקח מהם קללה וגו' (ירמיה כ"ט כ"א כ"ב), ולשבועה. שיהיו הכל נשבעים בה, כמה דתימא והנחתם (שמי) [שמכם] לשבועה (ישעיה סה טו).

[כא] בתת ה' את יריכך. ולמה הקדים ירך לבטן, ובהכנסת המים הקדים בטן לירך? שנאמר: במעיך לצבות בטן ולנפיל ירך (במדבר ה כב), לפי שהירך התחיל בעבירה ואחר כך הבטן, לכך הקדים בקללה ירך לבטן, אבל המים, בתחילה היו מגיעים אצל הבטן, ואחר כך לירך, לכך כתיב בהכנסת המים הבטן תחילה ואחר כך הירד, וכמה דהוא אמר: והשקה את המים והייתה אם נטמאה וגו', וצבתה בטנה ונפלה ירכה (פסוק כ"ז).

[כח] ונזרעה [זרע]. זה הגמול היה נותן לה הקדוש ברוך הוא, לפי שנסתטה חנם שאם הייתה עקרה מתחילה היו המים מרפאים אותה, ואם הייתה יולדת בצער הייתה יולדת ברווח, ואם הייתה יולדת כעורים הייתה יולדת בנים נאים.

[לא] ונקה האיש מעון. שלא יאמר הבעל מה לי להשקות את בת ישראל ולחוב בדמיה של זו נאמר ונקה האיש מעון, שלא יהא לו עון אם זינתה ומתה, לכך נאמר ונקה.

דבר אחר:

ונקה האיש מעון. בזמן שהאיש מנוקה מעון ניאוף אותה שעה והאשה היא תשא את עונה, ואם אין האיש מנוקה מעון ניאוף אשתו אינה נבדקת, וכמה דאת אמר: לא אפקוד על בנותיכם וגו' (הושע ד' י"ד).

[ב] איש [או אשה] כי יפליא [לנדור] נדר נזיר [להזיר לה'] ולמה סמך פרשת נזיר לפרשת סוטה?

לומר לך שכל הרואה סוטה בקלקולה יפריש עצמו מן היין, לפי שעל ידי היין זינתה.
כי יפליא לנדור. מי שיודע להפלאות נדרו נדר, ואם לאו אין נדרו נדר.
להזיר לה'. אין נזירות כראוי אלא בנזיר שנזר לשם שמים כדי להרחיק עצמו מן העבירה.

[ד] מחרצנים. אלו הגרעונים שבתוך הענב.
וזג זו הקליפה. כמו ששינינו זג של בהמה.

[ה] קדש יהיה. סתם נזירות שלשים יום, יהיה בגימטריא **שלשים יום**.

[יא] מאשר חטא על הנפש. וכי באיזו נפש חטא זה, והלא מת בפתע פתאום?
אלא שציער עצמו מן היין, ולפי שציער עצמו מן היין נקרא חוטא, מי שמצער עצמו מבל דבר על אחת כמה וכמה.

[יב] והימים הראשונים יפלו. יתבטלו שאינם נחשבים לנזירותיו, וזהו קרבן הבא על הביטול, מה שאין כן בכל הקרבנות.

[יח] ונתן על האש, לפי שהיה השיער קדוש לכך שרפו תחת הסיר שבו מתבשלין זבח השלמים במקום קדש.

[יט] את הזרע בשלה. שהיה הזרוע מתבשל עם האיל.

[כא] זאת תורת הנזיר אשר ידור. נזירות כך יביא קרבנו שלא יפחות.
מלבד אשר תשיג ידו. שאם נדר נזירות על מנת שיביא עולות הרבה כמו כן חייב להביא כפי נדרו אשר ידור כן יעשה, שאם אמר הרי עלי שתי נזירות או שלשה חייב להביא כזה קרבנו על כל נזירות ונזירות.

[כג] דבר אל אהרן ואל בניו. מלמד שנשיאות [כפים] אפילו בכהן הדיוט. ולמה נסמכה פרשת כהן מברך לפרשת נזיר, לומר לך מה נזיר אסור ביין, אף כהן מברך אסור ביין, והשכור אסור בנשיאות כפים.

כה תברכו. אין לי אלא ברכה לישראל, ברכה לכוהנים מניין?
דכתיב: ואברכה מברכך (בראשית י"ב ג').

אמור להם. מלמד שאין הכוהנים רשאים לישא כפיהם ולברך עד שיאמר להם שליח ציבור כוהנים.

דבר אחר:

אמור להם השליח ציבור אמור להם יברך תחילה ואחר כך הכהן אומר אחריו יברך וכן כל תיבה ותיבה.

[כד] יברך ה'. בברכות האמורות בתורה, ברוך אתה בבואך וברוך אתה בצאתך (דברים כח ו). ברוך אתה בעולם הזה ברוך אתה בעולם הבא, ברוך תהיה מכל העמים (שם ז' י"ד). **וישמרך.** שנאמר: ה' ישמרך מכל רע (תהלים קכ"א ז').

[כה] יאר ה'. שיתן לך מאור פנים בתורה, שנאמר ותורה אור (משלי ו' כ"ג), ויתן לך אור פנים בגאולה, שנאמר: באורך נראה אור (תהלים ל"ו י'), והקב"ה יהיה לכם אור, שנאמר: ה' אורי וישעי ממי אירא (תהלים כ"ז א'), ואומר: באור פני מלך חיים (משלי ט"ז ט"ו), ואומר אל ה'. ויאר לנו (תהלים קי"ח כ"ז), ואומר: יאר פניו אתנו סלה (שם ס"ז ב'): ויחנך. בבנים, שנאמר: אלוהים יחנך בני (בראשית מ"ג כ"ט). ואומר: אלוהים יחננו ויברכנו (תהלים ס"ז ב'), שכל מה שיתן לנו יהא מתנת חנם.

[כז] ישא ה'. שיקבל תפילתך ברצון, שנאמר: הנה נשאתי פניך (בראשית י"ט כ"א): כתוב אחד אומר: אשר לא ישא פנים (דברים י' י"ז), וכתוב אחד אומר: ישא ה' פניו, לא קשיא, כאן קודם גזירה, כאן לאחר גזירה, כאן ביחיד כאן בצבור, כי בצבור שאפילו אחר גזירה הם שבים ומתפללים לפני הבורא הוא נושא להם פנים ומבטלה חוץ מגזירה שיש בה שבועה. **וישם לך שלום.** בשלומות הכתובים במקרא, ונתתי שלום בארץ (ויקרא' כ"ו ו'), שלום רב לאוהבי תורתך (תהלים קי"ט קס"ה), הנני נוטה אליה כנהר שלום (ישעי' ס"ו י"ב), ורב שלום בניך (ישעי' נ"ד י"ג). ה' יברך את עמו בשלום (תהלים כ"ט י"א).

[כז] ושמו את שמי. כשיברכו הכוהנים לישראל בשמי, לא יהו סבורין שלא יהיו מבורכים אלא מפני כוהנים, אלא וגם אני אברכם לישראל.

[א] ויהי ביום כלות משה. ולמה כתוב תחילה ברכת כהנים ואחר כך הקמת המשכן?

משל למלך שהשיא את בתו ושלטה בה עין רע ומתה, כשבא להשיא בת אחרת עשה לה קמיע כדי שלא יגע בה עין רע, כך כשנתן הקדוש ברוך הוא התורה לישראל ניתנה בפומבי, [כמו שכתב וכל העם רואים את הקולות (שמות כ' ט"ו)], ושלט בה עין הרע ונשתברו הלוחות כמו שכתוב: וישבר ואתם תחת ההר (שם ל"ב י"ט), כשבא להשרות ביניהם המשכן מה עשה?

כתב תחילה ברכת כוהנים במקום קמיע כדי שלא תשלוט בה עין רע, מה הוא ביום כלות משה?

ביום שנכנסה כלה לחופתה, לפי שמתן תורה היה קידושין, מניין? נאמר בהם: וקדשתם היום ומחר (שם י"ט י'), ובמעשה משכן נישואין היו ועל זה נאמר: צאינה וראינה בנות ציון (שה"ש ג יא), וכתוב ביה: ביום חתונתו וביום שמחת לבו, (שם), ביום חתונתו זה מתן תורה שנתחתן עימהם, וביום שמחת לבו, זה המשכן שהיה נישואין, ולכך כתיב תחילה ביום כלות משה, ולא כתיב ביום השלים משה.

[ג] שש עגלות צב. מטקוסאות היו שלא היו חסרים כלום.

ויקריבו אותם. לפני המשכן הקריבום, שלא רצה משה לקבלם עד שנאמר לו מפי הגבורה לקבלם, שכך כתיב אחריו: ויאמר ה' אל משה קח מאתם (פסוק ד' ל"ח), ומיד לקחם משה, שנאמר: ויקח משה את וגו' (פסוק ו'), ועדיין לא היה משה יודע כשהקריבו הנשיאים קרבנם לפני המזבח מי יקריב תחילה, והיאך יקריבו, אם יקריבו כולם ביום אחד, או כל נשיא, ונשיא יומו, עד שאמר לו הקדוש ברוך הוא שכל אחד ואחד יקריב יומו, שנאמר: ויאמר ה' אל משה נשיא אחד ליום וגו' (פסוק י"א), לים כתיב, לאותו שקדש שמי תחילה בים, שירד תחילה בים, קודם שנעשה יבשה, הוא יקדים תחילה, וזה נחשון שירד לנחשולו של ים, וכמה דהוא אמר: הייתה יהודה לקדשו (תהלים קי"ד ב'), רצה לומר שקדש השם.

[יב] ויהי המקריב ביום הראשון. ראש חדש ניסן היה, שנאמר: ביום החדש הראשון באחד לחדש (שמות מ' ב'), ואחד בשבת היה, לכך נאמר: ביום הראשון, למעשה בראשית.

[יג] וקרבו קערת כסף. ולמה נאמר בכולם קרבנו, ובנחשון שהיה ראשון נאמר וקרבו כאילו היה טפל לאחרים?

שהוא לכל אחד ואחד ראשון, ומה טעם שלא נקרא נחשון נשיא, כמו שנקראו כולם נשיאים שהקריבו אחריו?

כי הקדוש ברוך הוא אוהב השפל ושונא את הגאווה, שנאמר: כי רם ה' ושפל יראה (תהלים קל"ח ו'), לפיכך הקריב בראשונה.

קרבו קערת כסף אחת. ומה ראו להקריב כך?

אמר ר' פינחס בן יאיר: נתנאל בן צוער השיא לנשיאים העצה הזו להקריב בו קערת כסף אחת, כנגד אדם הראשון שחשבון אותיותיו של קערת כסף עולה בגימטריא **תתק"ל**, כנגד שנותיו של אדם הראשון.

שלישים ומאה משקלה. שלא העמיד תולדות של קיום העולם עד ק"ל שנה, שנאמר: ויחי אדם (מאה ושלישים) [שלישים ומאת] שנה ויולד וגו' (בראשית ה' ג'), לכך נקרא שמו שת, שממנו הושתת העולם, כי הבל וקין נטרדו מן העולם.
מזרק אחד כסף. זה נח שזרקו הקדוש ברוך הוא מדור המבול.

דבר אחר:

מזרק אחד כסף. עולה חשבוננו **תק"ך** שנה, כנגד שנותיו של נח שהיה בן ת"ק שנה, שנאמר: ויהי נח בן חמש מאות שנה וגו' (בראשית ה' ל"ב), ואותה השנה אמר לו הקדוש ברוך הוא: קץ כל בשר בא לפני (שם ו' י"ג). ואין אנו מוציאים מיום שהתחיל והעמיד תולדות עד המבול אלא מאה שנה, שנאמר: ונח בן שש מאות שנה והמבול וגו' (בראשית ז' ו'), ועל שם עשרים שנה שנגזרה גזירת המבול קודם תולדותיו.
שבעים שקל. כנגד **שבעים אומות** שיצאו מבניו.
שניהם מלאים. כנגד **נח ואשתו** שהיו צדיקים.

[יד] כף אחת. כנגד התורה. שנאמר: תורה אחת (שמות י"ב מ"ט), והוא נותנה בכף ימינו של הקדוש ברוך הוא, שנאמר: מימינו אש דת למו (דברים ל"ג ב').
עשרה זהב. כנגד **עשרת הדברות** שהיו כתובים בלוחות.
מלאה קטורת. שבאלו עשרה דברות יש בהם **תרי"ג מצות**, כנגד הקטרת, לבד הקו"ף שהוא מתחלף בא"ת ב"ש ג"ר ד"ק.

[טו] פר אחד בן בקר, כנגד **אברהם**, שנאמר בו: ואל הבקר רץ אברהם (בראשית יח ז).
איל אחד. כנגד **יצחק**, שנאמר: ויקח את האיל ויעלהו לעולה וגו' (שם כ"ב י"ג).
כבש אחד. כנגד **יעקב**, שנאמר בו: והכבשים הפריד יעקב (שם ל"מ').
בן שנתו לעולה. שהיה כבן שנה שלא טעם טעם חטא.

[טז] שעיר עזים וגו'. לכפר על מכירת יוסף, שנאמר בו: וישחטו שעיר עזים (שם ל"ז ל"א).

[יז] ולזבח השלמים בקר שנים. כנגד **משה ואהרן** שהיו שלמים במעשיהם והם משימין שלום בין ישראל לאביהם שבשמים ומבקשים טובתם.
אילם חמשה עתודים חמשה כבשים בני שנה חמשה. כנגד שנאמר: הלא כתבתי לך שלישים (משלי כ"ב כ'), וכנגד **כוהנים לויים וישראלים**, וכנגד **אברהם יצחק ויעקב**.

אלים ששים. כנגד ששים ריבוא.

דבר אחר:

אלים חמשה עתודים חמשה כבשים בני שנה חמשה. כנגד חמשה חומשי תורה, וחמשה כנגד חמשה הדברות הראשונות שכתוב בהם השם, וחמשה כנגד חמשה הדברות האחרונות שלא הזכיר בהם את השם.

דבר אחר:

אלים חמשה ועתודים חמשה וכבשים חמשה הרי ט"ו, כנגד ט"ו בניסן שנגאלו ישראל בו ממצרים.

[יח] ביום השני הקריב נתנאל וגו'. ולמה נשתנה נתנאל?

שכתוב בו הקריב, מה שאין כתיב בשאר נשיאים, לפי שאחר שהקריב נחשון בא אליצור בן שדיאור נשיא ראובן ובקש להקריב, אמר שאני בכור, ואני ראוי להקריב קודם שאר השבטים, אמר לו משה רבנו: מפי הקדוש ברוך הוא נאמר לי שלא יקריבו אלא בענין דגלים, לכך נאמר בו: [הקריב], שהקריבו משה בעל כורחן של אחרים, של כל השבטים. כתיב: לבני ראובן לבני שמעון, וכאן כתיב נשיא יששכר, שבשאר שבטים היה בשבטים גדולים כמותם, ואותם נשיאים לא היו נשיאים לכולם, אבל נתנאל לא היה בשבטו כמותו, לכך נאמר: נשיא יששכר.

דבר אחר:

למה כפל בו **הקריב**?

מפני שמטעם שני דברים היה ראוי להקריב תחילה, אחד שהיה שני בדגל יהודה שהיה ראשון ואחד שהוא נתן העצה שהקריבו הנשיאים מה שהקריבו, ולכך נקרא שמו נתנאל על שם שנתן העצה לשבטים להקריב, לכך הקדים שמו לנשיא, מה שאין כן בכל הנשיאים, שאעפ"י שהיה נשיא היה ראוי עם הנשיאים, מפני שהעצה יצאה ממנו, וזכה שתינתן בינה לשבטו, שנאמר ומבני יששכר יודעי בינה לעתים (דה"א י"ב ל"ג).

[כב] שער עזים אחד וגו'. לכפר על קבר התהום, ולמה נאמר בכל אחד ואחד זה קרבן? לומר לך שכולם שווים.

[מח] ביום השביעי נשיא לבני אפרים וגו'. שלשה דברים יש בקרבן הנשיאים מה שאין כן בקרבן יחיד:

שהיחיד אינו מביא קטורת, ואלו הביאו קטורת,

היחיד אינו מביא שעיר לחטאת, אלא על חטא שעשה, ועוד שאין מביא שעיר אלא מלך, ואלו הביאו שעיר שלא היה אחד מהם מלך, ולא הביאוהו על שום חטא שעשו, **היחיד אין קרבנו דוחה שבת, וקרבן נשיא אפרים דחה השבת**, שנאמר: ביום השביעי נשיא לבני אפרים, ואותו יום שבת היה, שיום ראשון שהקריבו הנשיאים היה יום אחד בשבת, ובזכות שהיה יוסף משמר את השבת עד שלא ניתנה, דכתיב: וטבוח טבח והכן (בראשית מ"ג ט"ז), ואין דרך מלכים (לאכול) [להכן] מיום לחברו, אלא זה בשביל השבת, דכתיב: והכינו את אשר יביאו (שמות ט"ז ה'), אמר לו הקדוש ברוך הוא: אתה שמרת את השבת עד שלא ניתנה, חייך שאני עושה לבן בנך מקריב ביום השבת, דכתיב: ביום השביעי נשיא לבני אפרים ואתן ביד בן בנך יהושע [את] יריחו בשבת.

[פד] זאת חנכת המזבח מעלה עליהם הכתוב כאילו ביום אחד הקריבו. למה חזר הכתוב וכפל על הכלים משקלם? שלא היה יתר או פחות לאחד מהם.

[פט] וישמע את הקול וגו' וידבר אליו. הרי אלו מיעוטין ומה מיעט אהרן, בכל הדברות שבתורה, שאעפ"י שכתוב: וידבר ה' אל משה ואל אהרן לא דבר לאהרן אלא למשה שידבר אל אהרן. **מעל הכפרת**. יכול מעל הכפרת [כולה]? תלמוד לומר מבין שני הכרבים.

פרשת בהעלותך

פרק ח

[ב] בהעלתך את הנרות. בהבעירך לא נאמר אלא בהעלתך, מלמד שמעלה הייתה לפני המנורה שעליה עומד הכהן ומדליק. **אל מול פני המנורה**. עשה לה מול [פנים], מלמד שהיה גופה של מנורה גבוה מן הקנים.

דבר אחר:

אל מול פני המנורה. אל השלחן שבצפון כדרך העולם שיערוך אדם שלחנו והמנורה כנגדו וכדרך העולם שהשמש והירח והכוכבי אור בדרום, ומקום היישוב לצד צפון, והוא דומה לשלחן שכל המעדנים נמצאים בו.

דבר אחר:

אבן הייתה לפני המנורה ובה שלש מעלות שעליה הכהן גדול עומד ומטיב את הנרות.
יאירו שבעת הנרות. צד הנרות מן מערב למזרח אלא שבצד מזרח היו מביטים לגופה של מנורה שלא יאמרו לאורה הוא צריך.

[ד] וזה מעשה המנורה. זה אחד משלשה דברים שנתקשה משה בהם, והראהו הקדוש ברוך הוא באצבע, שנאמר: **וזה מעשה המנורה.**
יעש כן אהרן. הדלקתה עשה כאשר נצטווה, אבל לתקן מעשה המנורה לעשות מול לא היה צריך, שמתחלה עם מול נעשית, ולכך נאמר: **וזה מעשה המנורה מקשה זהב,** הייתה מעשה נס כאשר הראה את משה כן עשה בצלאל את המנורה.

[ו] קח את הלווים. שיקח אותם בדברים אמור להם אשריכם שמשמשים לפני המקום.
וטהרתם אותם. ולמה היו צריכים טהרה, והלא אהרן שהיה מקריב לא היה צריך טהרה לא הוא ולא בניו, שהיו נכנסים לפני ולפנים מן ההיכל, ולווים לא היו משמשים אלא לישא את המשכן ואומרים שירה, והיו צריכים טהרה בזו, ולמה כן?
לפי שהקב"ה לקחם בחלקו הלווים, שנאמר: תחת פטרת כל [רחם] בכור (בבני) [כל מבני] ישראל (פסוק ט"ז), ואותם בכורות לא נפסלו, אלא על שעבדו ע"ז, וע"ז נמשלה במת, שנאמר: ויאכלו (מזבחי) [זבחי] מתים (תהלים ק"ו כ"ח), מצורע נמשל במת, שנאמר: אל נא תהי כמת (במדבר י"ב י"ב), ואומר: בשנת מות המלך עוזיהו (ישעיה ו' א'), לפיכך הצריכם הזיה, של מי חטאת, כשם שעושים לטומאת מת, ולפי שנכנסו במקום הבכורים שהיו כאלו טמאי מתים, ולפי שהיו בכורות כמצורעים, לכך נאמר והעבירו תער על כל בשרם, ככתוב בטהרת המצורע: והיה ביום השביעי יגלח וגו' (ויקרא י"ד ט'), וכשם שנאמר במצורע יכבס בגדיו, נאמר בלווים וכבסו בגדיכם, שצריכים טבילה.

[ח] ולקחו פר בן בקר, לפי שהבכורות לא עבדו העגל אלא בהוראת אחרים, שנאמר: ויאמרו אלה אלוהיך ישראל (שמות ל"ב ד'), ואחר כך כתיב: וישכימו ממחרת וגו' (שם שם ו'), ומצינו שהצבור מביאים פר לעולה על העולם דבר של ע"ז, שנאמר: והיה אם מעיני העדה וגו' (במדבר טו כד), לכך צוה ללווים להביא פר לעולה, ולפי שמצינו שע"ז חמורה מכל המצוות, שכל המודה בה ככופר בכל המצוות, שנאמר: וכי תשגו ולא תעשו וגו' (שם שם כ"ב), והלא לא נאמרה פרשה זו אלא בהעלם דבר של ע"ז, וחשבה הקדוש ברוך הוא כאילו יהיו שוגגים בכל המצוות, לכך הצריכם פר שני לחטאת בהעלם דבר של אחר המצוות, שנאמר: ואם כל עדת ישראל ישגו (ויקרא ד' י"ג), וכתיב: והקריבו הקהל פר וגו' (שם שם י"ד), ומהו שאמר: ופר שני בן בקר תקח לחטאת, עשאו שני לפר העולה, מה פר העולה לא היה נאכל, כך פר החטאת לא היה נאכל.

[ט] והקרבת את הלווים. כשם שנאמר במצורע: והעמיד הכהן המטהר (שם י"ד י"א), כך ציוה משה שיקריבו אותם לפני אהל מועד.

והקהלת את כל עדת בני ישראל. לפי שהיו הלווים כפרה לישראל. שנאמר: לעבוד את עבודת בני ישראל באהל מועד ולכפר על בני ישראל וגו' (פסוק י"ט), ומי שהיה מקריב קרבנו היה מביאו באהל מועד, לכך צו שיקהלו את כל עדת בני ישראל באהל מועד, וכשם שנאמר בפר העלם דבר של ציבור: וסמכו זקני העדה וגו' (ויקרא ד' ט"ו), כך ציוה והקרבת את הלווים לפני ה' (פסוק י'), וכשם שנאמר בקרבן מצורע: והניף אותם תנופה וגו' (ויקרא י"ד י"ב), כך ציוה על הלווים והניף אהרן את הלווים תנופה וגו' (פסוק י"א), תנופה זו על בני קהת שיהיו נושאים את הארון, שנאמר: כי עבודת הקדש עליהם (במדבר ז' ט'), לכך נאמר: והיו לעבד את עבדת ה' (פסוק י"א), זה הארון.

[יג] והעמדת את הלווים לפני אהרן ולפני בניו והנפת אתם תנופה לה'. תנופה זו נעשית לבני גרשון, לפי שהיה בכור, והבכור קדש, לכך לא נאמר לפני ה'.

[טו] וטהרת אותם והנפת אותם וגו'. תנופה זו נאמר לבני מררי, לפי שלא היה בכור, וגם עבודתו לא היה הארון, לכך לא נאמר בו: לפני ה'.

[טז] כי נתנים נתנים המה לי. ולמה כפל הכתוב נתנים שני פעמים? ללמדך שנתונים הם למשא, ונתונים הם לשירה.

[כ] ויעש משה ואהרן וכל עדת בני ישראל. ומה עשו משה ואהרן וכל הקהל? משה עשה מה שהקב"ה אמר לו, קח את הלווים (פסוק ו') והקרבת את הלווים לפני אהל מועד (פסוק ט'). מה עשו הקהל? שנקהלו לפני המשכן, שנאמר: והקהלת את כל עדת בני ישראל (פסוק ט'), מה עשה אהרן? הזה עליהם מי חטאת (פסוק ז').

כן עשו להם בני ישראל. הסמיכה, שנאמר: והקהלת את כל עדת בני ישראל (פסוק ט'), וכתוב: וסמכו בני ישראל את ידיהם (פסוק י'). וכאשר ציוה ה' את משה על הלווים כן עשו להם. אהרן ובניו, שנאמר: וזאת עשו להם וחיו [וגו'] אהרן ובניו (במדבר ד' יט), ואומר על פי אהרן ובניו (שם כ"ז), ואומר: זאת עבודת משפחות וגו' (שם שם נח).

[כד] זאת אשר ללוים מבן חמש ועשרים שנה. וכתוב אחד אומר: מבן שלשים שנה (שם שם ג'), הא כיצד יתקיימו שני המקראות הללו?
[כ"ה ללמוד ושלשים לעבודה], מכאן אמרו: כל תלמיד שלא ראה סימן טוב במשנתו חמש שנים שוב אינו רואה.

פרק ט

[נ] ויהי אנשים אשר היו טמאים וגו'. טמא מת מצוה:

דבר אחר:

ויהי אנשים אשר היו טמאים. מי היו?
נושאי ארונו של יוסף היו דברי ר' ישמעאל.
ר' עקיבא אומר: מישאל ואלצפן היו שניטמאו בנדב ואביהוא,
ר' יצחק אומר: אם נושאי ארונו של יוסף היו יכולים ליטהר [ואם מישאל ואלצפן היו יכולים ליטהר], ולמי היו טמאים?
למת מצוה, שנאמר: ולא יכלו לעשות הפסח. **ביום ההוא.** ביום ההוא לא יכולים לעשות, ביום של אחריו היו יכולים לעשות, נמצינו למדים שחל יום שבת להיות בערב הפסח, שנאמר: ויעשו [בני ישראל] את הפסח במועדו (פסוק ב'). **ולא יכלו לעשות הפסח וגו'.** שחל שביעי להם בערב הפסח.

[ז] למה נגרע לבלתי הקריב וגו'. ועל זאת היו שואלין שיזרקו את הדם עליהם ויאכלו הפסח בטהרה.

[ח] ויאמר אליהם משה עמדו ואשמעה. אבל לענין מקושש נאמר לו: כי לא פרש (במדבר ט"ו ל"ד), לפי שהיה משה יודע שהמחלל את השבת חייב מיתה, שכבר נאמר במעשה המשכן, כל העושה בו מלאכה יומת (שמות ל"ה ב'), אבל לא היה יודע באיזה מיתה, לכך נאמר כי לא פורש באי זו מיתה ימיתוהו.

[י] איש איש כי יהיה טמא וגו'. איש נדחה לפסח שני, [ואין ציבור נדחים לפסח שני]. שאם היו רובם של קהל טמאים היו עושים את הפסח בטומאה.
או בדרך רחוקה. ולמה נקוד על ה של רחוקה, לפי שאין אומרים על דרך רחוקה ממש, אלא אכלו חוץ לעזרה בשעת שחיטה, שהרי העזרה לא הייתה קולטו, זו היא דרך רחוקה, כל

שהכתב מרובה על הנקוד, כלומר שמיעט מן הכתב נקוד, דרשין הכתוב, וכל שנקודה מרובה כל הכתב, דרשין הנקוד.

[יא] על מצות ומררים. כשם שנאמר בפסח ראשון (על מצות ומרורים) צלי אש (שמות י"ב ח'), [ומצות על מרורים יאכלוהו] כך היה נאכל פסח שני, אבל חג שבעת ימים לא היו עושים.

[יב] ככל חוקת הפסח יעשו. צלי אש ולא בשל מבושל במים.

[כג] על פי ה' יחנו ועל פי ה' יסעו. לא שיאמר להם הקדוש ברוך הוא ליסע ולחנות, אלא שהיו מביטין בענן שעל המשכן, וביום העלות הענן מעל המשכן, היו יודעים רצונו של מקום שיסעו, ועת שישכון הענן היו יודעים שרצונו של מקום שיחנו.

את משמרת ד' [שמרו על פי ה' ביד משה]. כיצד היו ביד משה?

שבשעה שהיה רצונו של מקום שיסעו היה הענן נעלה מעל המשכן והיה מקופל ועומד ולא היה הולך עד שהיה משה אומר: קומה ה' ויפוצו אויביך (במדבר י' ל"ה), וכשיבוא לחנות כמו כן היה הענן מקופל ועומד ולא היה מכסה המשכן, עד שהיה משה רבנו אומר: שובה ה' רבבות אלפי ישראל (שם שם ל"ו), וזהו שאמר: ויהי בנסוע הארון וגו', ובנחה יאמר: שובה ה' רבבות אלפי ישראל, לכך [נאמר]: על פי ה' ביד משה.

פרק י

[ב] עשה לך. משלך.

שתי חצוצרות כסף. ולמה של כסף?

התורה הקדושה חסה על ממונם של ישראל. בעבור זה לא עשו אותם של זהב.

[ג] אני ה' אלוהיכם. לימות המשיח בעת שיחול שמו של הקדוש ברוך הוא עליהם.

[כא] ונסעו הקהתים נושאי המקדש. זה הארון וכלי הקודש.

והקימו את המשכן. בני גרשון שלא היו פורקין אותו עד בואם, אהרן ובניו היו מכסין את הארון וכל כלי הקדש, שנאמר: ובא אהרן ובניו [וגו' וכסו בה את ארון העדות] (במדבר ד' ה').

[כט] ויאמר משה לחובב בן רעואל וגו'. הוא חובב הוא רעואל הוא יתרו, ולמה נקרא שמו יתרו?

שהותיר פרשה אחת בתורה.

רעואל שנעשה ריע לאל, ומה שמו?

חובב שמו.

נוסעים אנחנו אל המקום. המסע הזה שרצה הקדוש ברוך הוא על מנת להכניסם אל הארץ מיד אילולי שחטאו במרגלים.

לכה אתנו והיטבנו לך. הקדוש ברוך הוא הזהיר את ישראל שנהיה טוב לגרים, שנאמר: ואהבם את הגר (דברים י' י"ט), אבל בארץ לא נתן להם חלק לפי שלא ניתנה הארץ אלא לזרעו של אברהם, כיון ששמע חובב שלא יתנו לו חלק בארץ, אמר היאך אניח את מקומי אשר יש לי שדות וכרמים ובתים ואלך אל מקום שלא יהא לי שם חלק בארץ, לכך נאמר: **ויאמר אליו לא אלך כי אם אל ארצי** (פסוק ל').

[לא] ויאמר אל נא תעזוב אותנו. בבקשה ממך שלא תעזוב ואתנו, שלא יהא פתחון פה לשאר גרים.

כי על כן ידעת חנותינו במדבר. ומה היו אומרים כל הגרים עלינו שאנו כפויי טובה הרי יתרו שעמד עימם כל הימים ולא עשו עמו טובה. **והיית לנו לעיניים.** שאם נטעה בדבר אתה תאיר עינינו, בשם שעשית בדיינין.

[לב] והיה כי תלך (אתנו) [עמנו] והיה הטוב וגו'. מה רצה לומר לו?

כך אמר לו משה: אותו מקום שעתיד לבנות בית המקדש לא יתחלק לשבטים ובית חלוקת יניחו השנה של יריחו לחלק שבעת שיבוא הזמן שיבנה בית המקדש יתנו לו בחלקו חילוק דשנה של יריחו, בין כך ובין כך שיעמוד דשנה של יריחו בלא אדונים נתן לך עד שיבנה בית המקדש ועל דבר זה שמעו להם ונכנסו לארץ.

ומנין שנתנו להם דשנה של יריחו?

שנאמר: ובני קני חתן משה עלו מעיר התמרים וגו' (שופטים א טז), וזו יריחו, ולכך נאמר: והיה הטוב [ההוא] אשר ייטיב ה' (לנו) [עמנו], ואין טוב אלא בית המקדש, שנאמר: ההר הטוב הזה והלבנון (דברים ג' כ"ה).

[לג] ויסעו מהר ה' דרך שלשת ימים. לפי שרצה הקדוש ברוך הוא להכניסם לארץ מיד ולא נחו שלשת ימים.

וארון ברית ה' נוסע לפניו דרך שלשת ימים. שהיה משפיל את הגובה לפניו. והיה מגביה את השפל, והיה הורג נחשים ועקרבים.

[לד] וענן ה' עליהם בנסעם מן המחנה. כדי שלא תכם השמש.

בספרי כתוב היה עמוד הענן מקופל ועומד ולא היה מהלך עד שמשה אומר קומה ה' (פסוק ל"ה), וכשהיו ישראל חונים היה עמוד הענן מקופל ועומד, ולא היה פורס עד שמשה אומר

שובה ה' (פסוק ל"ו), משל למלך שהיה הולך עם אוהבו בדרך לא היה נוסע עד שאומר לו אוהבו תיסע, היה נוסע ולא היה חונה, עד שאומר לו אוהבו חנה, והיה חונה, כן השם עם משה.

[לה] ויהי בנסוע, פרשה זו נעשית בסימנין מלמעלה ומלמטה, ללמדך שאין זו מקומה, אלא בתחילת מסע הדגלים.

ויש אומרים: שהוא בפני עצמו, ומטעם זה עשה בר קפרא לספר התורה שבעה ספרים, ועל זה דורש חכמות (נשים) בנתה ביתה [חצבה עמודיה שבעה] (משלי ט' א'), אלו שבעה ספרי תורות, ומטעם זה שנינו תורה שבלה אם יש בה ללקוט (פ') [פ"ה] אותיות כפרשת ויהי בנסוע וגו', מטמא את הידיים.

[לז] שובה ה' [רבבות אלפי ישראל]. מלמד שאין השכינה שורה פחות מששים ריבוא מישראל, ומכאן אמרו: כל מי שאינו עוסק בפריה ורביה גורם לשכינה שתסתלק מישראל, הרי שהיו ישראל ששים ריבוא חסר אחד, וזה לא עסק בפריה ורביה גרם לשכינה שתסתלק מישראל.

פרק יא

[א] ויהי העם כמתאננים. כמבקשים עלילה היאך לפרוש מאחרי הקדוש ברוך הוא, שאין כמתאננים אלא לשון עלילה, שנאמר: כי תואנה הוא מבקש (שופטים יד ד), ומה היו אומרים: רעה עשה לנו המקום שהטריחנו ללכת שלשת ימים רצופים, והקב"ה לא עשה אלא לטובתם, כדי שיכנסו לארץ מיד, ואלו חשבו לרע, לפיכך היה רע (בעיני) [באזני] ה' וישמע ה' ויחר אפּו. וכי כל מה שבני אדם אומרים הוא אינו שומע, והלא כך אמר הנביא הנוטע אֶזֶן הלא ישמע וגו' (תהלים צד ט), אלא כל מקום שנאמר וישמע פורע דינו מיד משם, וכל מקום שאינו אומר וישמע אינו משים על לב באותה שעה.

ותאכל בקצה המחנה. בקוצים שבמחנה. ויש אומרים בקצינים שבמחנה.

[ב] ותשקע האש. [שקעה האש במקומה], ולמה שקעה האש ולא חזרה לאחור? לפי שאם הייתה חוזרת לאחור הייתה שורפת כל מה שמצאה כדרכה, לכך שקעה במקומה.

[ג] ויקרא שם המקום ההוא תבערה וגו'. ומה הוא תבערה? אלא כך אמר להם משה: אם אתם חוזרים לקלוקלכם עוד האש חוזרת ומעוררת ושורפת אתכם.

[ד] והאספסף אשר בקרבו, אלו ערב רב שעלה עימהם ממצרים.

ויש אומרים: אלו הגדולים והמצריים שבהם, שהיו ראויים לאסיפה, כמו שנאמר: אספה לי שבעים מזקני ישראל (פסוק טז).

וישבו ויבכו [גם] בני ישראל וגו'. כיון שראו אלו לאלו שהם מתאוים היו האחרים בוכים על התאוה.

[ה] זכרנו את הדגה אשר נאכל במצרים חנם. וכי חנם היו אוכלים והלא תבן לא ניתן להם

חנם, ודגים היו אוכלים חנם, אלא מה הוא חנם?

מן העריות.

את הקשאים. והלא היה מתהפך המן לכל המינים, ולמה לא נהפך באלו המינים?

מפני שכל אלו המינים קשים הם לאשה מינקת, לכך לא היו טעמין כמו טעם אלו המינים.

דבר אחר:

זכרנו את הדגה וגו'. ר' ישמעאל ור' עקיבא חד אמר: דגים, וחד אמר: עריות, פירוש שאסרו להם עריות במדבר, ודגה לשון תשמיש, כמו וידגו לרוב (בראשית מח טז).

אשר נאכל. לישנא מעליא נקט, כמה דאת אמר: אכלה ומחתה פיה (משלי ל כ). וראייה לדבר וישמע משה את העם בוכה למשפחותיו (פסוק י), על עסקי משפחות.

[ו] ועתה נפשנו יבשה [אין כל בלתי אל המן עינינו] אלא אינו דומה [מי] שרואה ואוכל למי

שאינו רואה ואוכל.

[ז] והמן כזרע גד הוא. את סבור אותם שהיו אומרים ועתה נפשנו יבשה, הם אומרים: והמן

כזרע גד הוא, לאו, אלא הרשעים היו אומרים: ועתה נפשנו יבשה, והקב"ה אומר: למה אלו הרשעים מתרעמין, והלא המן כזרע גד הוא, כיוצא בדבר אתה אומר: אוי לנו מי יצילנו מיד האלוהים האדירים האלה (ש"א ד ח), ואומר (הלא המה) [אלה הם] האלוהים, (אשר הכו) [המכים] את מצרים בכל מכה במדבר (שם שם), סבור אתה מי שאומר זה אומר זה, לאו אלא הטובים שבהם אומרים אוי לנו מי יצילנו מיד האלוהים האדירים האלה, אבל הרשעים שבהם אומרים (הלא המה) [אלה הם] האלוהים (אשר הכו) [המכים] את מצרים וגו', כל מכות שהיה יכול ליתן כבר נתנם למצרים, ועתה אין לנו מכות אחרות, לכך (חזקו) [התחזקו] והיו לאנשים וגו' (שם שם ט).

ועינו כעין הבדולה. מלמד שאבנים טובות ומרגליות היו לוקטין עם המן.

ומהו כזרע גד?

כזרע פשתן, ולמה קרא במקום הזה הפשתן גד?

לפי שהיה המן מגיד לישראל דינים הרבה, הא כיצד?

היה איש מגרש את אשתו, ונשאת בתוך שלשה חדשים, וילדה לסוף שבעה חדשים, ואין ידוע אם היה בן תשעה לראשון, או בן שבעה לשני, היה המן מגיד בן מי הוא, אם למגרש היה כשהיה לוקט את המן היה מוצא עומר יותר ממה שהיו אנשי ביתו, היה יודע שהבן שלו הוא, ואם היה הבן לשני, היה עומר הוולד על השני, וכן שנים שהיו חולקים על עבד או על שפחה, זה אומר שלי הוא, וזה אומר שלי הוא, והיו באים לפני משה, היה אומר להם ולמה תשאלו ממני, המן יודיעם לכם מחר של מי הוא, וכן המוכר שפחתו וילדה, זה אומר עד שלא מכרתיה ילדה, וזה אומר משלקחתיה ילדה, היה המן מגיד למחר כשלוקטין עם מי נמצא עומר הוולד שלו הוא, וכן אשה המורדת על בעלה, והייתה הולכת אל בית אביה, היא אומרת בעלי סרח עלי, והוא אומר אשתי סרחה עלי, המן היה מגיד, אם נמצא העומר שלה בבית אביה, הוא סרח עליה, ואם נמצא עומר שלה בבית בעלה, היא סרחה על בעלה.

[ח] שטו העם וגו', אלו המתרעמים **הרשעים** שלא היו מוציאים מן בקרב המחנה, **הבינונים** מוצאים אותו סביב למחנה, **והצדיקים** מוצאים אותו בפתח ולוקטים אותו, ועליהם נאמר: ולקטו וטחנו בריחים [או דכו במדוכה ובשלו בפרור ועשו אותו עוגות], ומי היה צריך לטחון ברחיים, ובכל דבר הנידוך במדוכה, ובכל דבר הנתבשל בפרור, ובכל דבר הנעשה עוגות, אלא ללמדך שבכל עת שהיו מתאווים היה יורד להם המן, אם רוצים קשה היה יורד, ואם רוצים רך היה יורד.

לשד השמן. כמו לייש שהיא עשויה במחבת עם השמן ומורידין אותה, בתוך הדבש, ועל זה אמר וטעמו כצפיחית בדבש (שמות טז לא).

דבר אחר:

לשד אל תיקרי [לשד] אלא לשד, מה השד מתהפך לכמה גוונים כך המן מתהפך לכמה טעמים.

[ט] וברדת הטל על המחנה. בתחילה יורד הטל על הארץ, ומרבין את הארץ, כדי שלא יתעפר המן, ואחר כך היה המן יורד, ואחר כך יורד הטל עליו ומכסהו, ודומה כמי שמונח בקופסא, [שנאמר] ותעל הטל (שמות ט"ז י"ד), מלמד שלא היו יכולים ללקוט עד שהיה מסתלק מעליו שכבת הטל.

[י] בוכה למשפחותיו. למה היו בוכים?

על הלחם לא היו בוכים, אלא על עסקי משפחותיו, וגם לא היו צריכים לאכול בשר שכבר היה להם צאן ובקר הרבה, אלא היו מבקשים עלילה היאך לפרוש מאחרי המקום, כדי להתיר עצמם מן העריות הנאסרות להם, כגון דודתו ואחותו מאביו, כגון עמרם שהיה נושא דודתו,

ובעת שנצטוו על העריות פרשו מנשותיהם, וכן מתחילה הייתה מותרת להם, ולבסוף נאסרה להם, ולכך נאמר למשפחותיו על עסקי משפחותיו.

איש לפתח אוהלו. פתחי נדה של אוהלו זו אשתו, לבד ויחר אף ה' מאד ובעיני משה רע, שעל דבר זה מתאווים לבשר, בעבור לפרוש מן המקום, כדי שיתרו להם העריות.

[יא] ויאמר משה אל ה' למה הרעת. לפי שהרגת באש הקצינים שבמחנה, הם הם הדיינים, לכך אמר: **למה הרעות.**

[טו] ואם ככה את עשה לי הרגני נא הרג. כשם שאמר במעשה העגל, ואם אין מחני נא (שמות לב לב). לפי שידע משה רבנו כי חרון אף ה' קשה, ואין חרון אף בלי רושם נתן נפשו על ישראל. **ואל אראה ברעתי.** ברעתם היה לו לומר, אלא שכינה הכתוב.

[יא] לשום את משא כל העם הזה עלי. ענה לו המקום ואמר לו: מיד אספה לי שבעים איש וגו', שהם ישאו המשא הזה. הזקנים הוא אחד משלשה עשר דברים שהם כתובים לשמו של הקדוש ברוך הוא, ואלו הם: **הכסף, והזהב, והכוהנים, והלווים, וישראל, והבכורות, והמזבח, ותרומה, ושמן המשחה ואהל מועד, ומלכות בית דוד,** דכתיב: כי ראיתי בבניו לי מלך (ש"א טז א), **והקרבת, והזקנים,** דכתיב: אספה לי [שבעים איש מזקני ישראל]. **אשר ידעת כי הם זקני העם ושוטרי.** אמר לו אותם שוטרים שלקו בעבור ישראל במצרים, שנאמר: ויכו שוטרי בני ישראל (שמות ה יד), אותם תחת ההכאה יקבלו גדולה.

[יז] ואצלתי מן הרוח. ואפריש מן הרוח, כמה דהוא אמר: כי כל העושר אשר הציל וגו' (בראשית לא טז), לא שמשה חסר אלא כמדליק נר מנר.

[יח] התקדשו למחר. אין התקדשו אלא לשון פורענות, שנאמר: והקדישם ליום הריגה (ירמ' יב ג).

כי בכיתם באזני ה'. שהיו מכוונים כדי שיכנסו הדברים באזני ה', שהיו אומרים הדברים הרעים על מנת שיכנסו באוזניו כדי שיתפרשו מאחרי המקום, שהיו יודעים את ריבונם ומתכוונים למרוד בו, כשם שעשו אנשי סדום, שנאמר: ואנשי סדום [רעים וחטאים לה' מאד] (בראשית יג יג), מה הוא לה'?

שהיו יודעים את ריבונם ומתכוונים למרוד בו, ולפי שעשו כמעשה סדום, לכך נפרעים מהם באש, שנאמר: וה' המטיר על סדום [ועל עמורה גפרית ואש] (שם יט כד).

[כ] עד אשר יצא מאפכם. שיסרח לכם.

והיה לכם לזרא. להריגה.

[כב] הצאן ובקר וגו'. כששמע משה זה הדבר והיה לכם לזרא מפי השם, התחיל מבקש עליהם רחמים, ואמר: שש מאות אלף רגלי העם וגו' (פסוק כא), לפי שלא נגזרה גזירה אלא על אותם שיצאו ממצרים, לפי שהיו אומרים למה זה יצאנו ממצרים, ואתה רוצה להרגם בבשר שתתן להם, וכי אתה יודע שהם אינם מתרעמין על תאוות בשר, אלא על היתר עריות, שאפילו אתה נותן להם כל צאנות שבעולם לא ימצא להם, ואחר שגלוי לפניך שהם אינם מתרעמין על תאוות בשר, למה תשמע בקולם ותיתן להם בשר אתה מבקש להרגם, אם טוב בעיניך אל תשמע בקולם ואל תיתן להם בשר.

השיבו הקדוש ברוך הוא למשה: **היד ה' תקצר?**

אמר לו: אם אני שומע ממך שלא אתן להם בשר כאשר שואלים הם יוסיפו לחטוא ויאמרו שקצרה ידי, ואיני יכול ליתן להם תאוותם, ואתה רוצה שיהיה להם פתחון פה, שיאמרו יד ה' קצרה.

התחיל משה אומר: אחר שאין אתה שומע לי וחפצך ליתן בשר, כדי שלא יאמרו קצרה ידך, אך ואזהירם שלא ישאלו עוד בשר, שלא יבוא להם תקלה על [ידי] הבשר.

אמר לו הקדוש ברוך הוא: ואל תטרח ללכת, שאם אתה אומר להם כך, אומרים אין בי כח ליתן שאלתם, ואם תרצה לידע צא ואמור להם ותראה שלא יקבלו ממך, אלא כסבורים שאין בי כח ליתן, על כן נאמר: **היקרך דברי אם לא.**

[כד] ויצא משה. מלפני ה'.

וידבר אל העם את דברי ה'. מה יהיה להם, ולא קבלו ממנו.

ויאסוף שבעים איש וגו'. אמר משה כיצד אעשה, הקדוש ברוך הוא לא אמר לי שאקהיל כי אם שבעים איש, ואם אקח מכל שבט ושבט ששה, ומן שנים אקח חמישה חמישה, תהיה קנאה ביניהם, מה עשה?

נטל שבעים ושתיים פתקין על שבעים פתקין כתב זקן, ושנים הניחם חלקים, ונתנם בקלפי ואמר להם הכניסו ידכם וטולו כל אחד ואחד פתק אחד, מיד הכניסו כל אחד מהם ידם ונטלו פתקין, מי שעלה בידו זקן, אמר לו הקדוש ברוך הוא רוצה בך, ומי שעלה בידו חלק, אמר לו: הקדוש ברוך הוא אינו רוצה בך.

[כה] וירד ה' בענן. זו אחת מעשרה ירידות שירד הקדוש ברוך הוא.

ויאצל מן הרוח כמדליק נר מנר ואין חסר מן המאור כלום.

ויתנבאו ולא יספו. שלא הוסיפו להתנבאות אלא באותה שעה, כמו ולא יסף עוד לדעתה (בראשית לח כו).

[כז] וישארו שני אנשים. נתנו ענוה ושפלות בעצמם, ואמרו אין אנו ראויים לגדולה זו, לפיכך בא להזכיר שמותם, ואעפ"כ ותנח עליהם הרוח והמה בכתובים, של זקן, ולא יצאו לאהל מועד.

ויתנבאו במחנה. עלה שלו עלה שלו.

ויש אומרים: על מלחמת גוג ומגוג. שנאמר: (הלא אתה) [האתה] הוא אשר דברתי [בימים קדמונים] ביד עבדי (הנביאים) [נביאי ישראל הניבאים] בימים ההם שנים (יחזקאל לח יז), אל תיקרי שנים אלא שנים, מי היו שנתנבאו נבואה אחת והיו שנים, זה אלדד ומידד. **ויש אומרים:** כך היו אומרים משה מת ויהושע מכניס אותם לארץ.

[כז] וירץ הנער. זה היה גרשום בן משה.

מתנבאים במחנה. מתנבאים והולכים שלא פסקו הם מלהתנבאות.

[כח] אדוני משה כלאם. הטל עליהם צרכי ציבור והם כלים מאיליהם.

דבר אחר:

כלאם שים אותם בבית הכלא, כמו לכלוא את הרוח (קהלת ח ח).

[כט] ויאמר לו משה המקנא אתה לי. על דעתך דאמרת שהיו מתנבאים משה מת ויהושע מכניסם לארץ דבר זה לא פירשוהו למשה, לכך אמר ומי יתן כל עם ה' נביאים.

[לא] ויגז שלוים מן הים. הפריח, כמה דהוא אמר כי גז חיש ונעופה (תהלים צ י).

וכאמתים על פני הארץ. שלא היו פורחים כי אם אמתים למעלה, כדי שלא יצטערו ללקחם.

[לב] וישטחו להם שטוח. שהיו צריכים שחיטה, אל תיקרי וישטחו אלא וישחטו. שליו [כתיב] וקרין סליו.

אמר ר' יוסי בר חנינא: הצדיקים אוכלים אותו בשלוה, והרשעים אוכלים אותו ודומה עליהם כסלוייה.

פרק יב

[א] ותדבר מרים ואהרן במשה. בעת שהיו אותם שבעים מתנבאים והיו אומרים האנשים אשרי אמותיהם של אלו שרואות בניהם נביאים, והייתה שם צפורה והתחילה עונה להם

אשרי אמותיהם, אבל אוי לנשותיהם, והייתה שם מרים ואמרה לצפורה: ולמה את אומרת ככה?

אמרה לה צפורה: לפי שקיבל משה אחיך את התורה ונזקק לדיבור פירש ממני, מיד מרים הגידה לאהרן והתחילו לדבר שניהם במשה, במה דברו עליו?
על אודות האשה הכושית, ועשה שלא כהוגן שאשה כושית לקח וריחקה.

האשה הכשית. זו צפורה, וכי כושית הייתה, והלא מדינית הייתה, ולמה נקראת כושית? לומר לך מה כושית זו משונה בעורה, כך צפורה הצדקת משונה במעשיה הטובים וביפיה משאר נשים. ולמה כפל הכתוב כי אשה כושית לקח?
שאלו ביקש משה רבנו למצוא אשה נאה במעשיה וביפיה לא היה מוצא.

[ב] ויאמרו הרק אך במשה דבר ה'. שעל דבר זה פירש מאשתו.

הלא גם בנו דבר. ואני לא פירשתי מבעלי ואהרן אמר אני ג"כ לא פירשתי מאשתי.
וישמע ה'. מלמד שלא אמרו דבריהם לפני אדם בעולם שלא שמע דבריהם אלא ה' בלבד והלא דברים קל וחומר ומה אלו שלא דברו אלא באחיהם נענשו, כך כל המדבר על חברו על אחת כמה וכמה שהוא נענש.

[ג] והאיש משה ענו מאד. ששמע הדברים ולא אמר להם דבר אלא שתק, אבל הקדוש ברוך הוא חשש לכבודו של משה ותבע עלבון.

ענו מאד. עניו בדעתו או אינו עניו אלא מממון, והלא כבר נאמר פסל לך (שמות לד א), שיהיה הפסולת שלך, ואותם אבנים שפסל של סמפרינון היה, ומשם נתעשר משה, ואם תאמר עניו בגופו שהיה חלש, והלא ירד על סיחון ועוג והרגם, אלא עניו בדעתו, שהיה שומע חרפתו ואינו משיב.

מכל האדם. יכול ממלאכי השרת שנקראו אדם, שנאמר: ודמות פניהם (מראה) [פני] אדם (יחזקאל א י), היה עניו, לכך נאמר: **על פני האדמה**, ולא ממלאכי השרת, שנאמר בהם: וקרא זה אל זה ואמר (ישעי' ו ג), מה רצה לומר?
שכל מלאך ומלאך אומר לחברו, אמור אתה ראשון, שאתה גדול ממני.

[ד] ויאמר ה' פתאם אל משה ואל אהרן. ולמה אמר להם פתאום?

שאהרן ומרים היו טמאים עדיין שלא נתרצו משכבת זרע, ומשה רבנו היה טהור ונקי, להודיע לאהרן ומרים שעל דבר זה פירש מן האשה, לפי שלא היה יודע אימתי היה רוצה הקדוש ברוך הוא לדבר עמו, וכדי שיהיה טהור ויהיה ראוי לדבור, שלא ימנע הקדוש ברוך הוא מלדבר מלפני הטומאה, לכך פירש, ולפי שהם לא פירשו נמצאו טמאים כשבא לדבר עמם.

[ה] ויקרא אהרן ומרים. ולמה לא קרא למשה?

לפי שאין אומרים שבחו של אדם בפניו, ולמה אמר למשה שיצא עימהם? כדי שידע משה שכל מעשה שעשה הקדוש ברוך הוא לא עשה אלא לכבודו.

[ו] אם יהיה נביאכם ה' במראה אליו אתודע בחלום אדבר בו. אינו מדבר עמו ביום אלא בלילה ובחלום ואינו נודע לו במראה שהוא רואה אותי אלא נראה לו כאילו רואה אותי ואינו רואה אותי אלא כמו שהוא חולם ונראה לו שהוא חולם.

[ז] לא כן עבדי משה. זו בית ישראל בשמי הוא מצווה ונאמן הוא, כי אינו פוחת מדברי ואינו מוסיף, ומה שפירש מאשתו לא עשה מדעתו אלא מצוויי, הדא הוא דכתיב: **פה אל פה אדבר בו** (פסוק ח), שיפרוש מאשתו, והוא עשה כנאמן בית ופירש. ומנין שאמר לו הקדוש ברוך הוא?

שנאמר: לך אמור להם שובו לכם לאהליכם (דברים ה כז), לנשותיכם, לפי שצויה אתכם אל תגשו אל אשה (שמות יט טו), חזר והתירם, אבל למשה לא התיר, שכן אמר לו ואתה פה עמוד עמדי (דברים ה כח).

[ח] ומראה. זו מראה דבור, שלא היה להקב"ה שום דבר שלא היה מראה לו טעמו. **ולא בחידות,** בשם שאמר ליחזקאל בן אדם חוד חידה (יחזקאל יז ב), אבל עם משה רבנו כל פירושי התורה נתפרשה לו ואין בה חידה. **ותמנת ה' יביט.** זה מראה אחר, שנאמר: וראית את אחורי (שמות לג כג), ואחר שאמרתי לו שיפרוש ועוד אינו שווה לכם בנביאות.

ומדוע לא יראתם לדבר בעבדי במשה. והיה לכם ליירא מפני שני דברים: **אחד** שהוא עבדי, **ואחד** שהוא משה.

[י] והנה מרים מצורעת כשלג. לפי שעל לשון הרע נגעים באים לאדם, מה הוא כשלג? לקתה בבהרת, כמו ששנינו בהרת עזה כשלג.

דבר אחר:

מפני מה במשה ומרים מצורעת כשלג?
מפני שנקיי בשר היו.

דבר אחר:

מפני מה לקו במין אחד?

לפי ששניהם לקו על מחמד פיהם, משה לקה על שאמר (והיה אם) [והן] לא יאמינו לי וגו' (שמות ד א), מרים לקתה על שדברה באחיה.

ויפן אהרן אל מרים והנה מצורעת, מלמד שאף אהרן לקה, שחרון אף היה על שניהם, שנאמר: **ויחר אף ה' במ וילך** (פסוק ט), אלא שנפנה מצרעתו. ולמה נפנה אהרן, לפי שלא יצא הדיבור ממנו תחילה אלא ממרים, שנאמר: ותדבר מרים ואהרן וגו' (פסוק א), אינו אומר וידבר אהרן ומרים.

[יא] אל נא תשת עלינו וגו'. התחיל אהרן מבקש ממנו שימחול להם על זרעם והתפלל על אחותו, ולכך נאמר **אשר נואלנו וגו'**, [כמו שנאמר] נואלו שרי צוען וגו' (ישעיה יט יג).

[יב] אל נא תהי כמת. מכאן שמצורע חשוב כמת.

דבר אחר:

למה נאמר כמת?

שכך היה אהרן דורש, שאין קרוב יכול לראות את הנגעים, לפי שלא היה מצורע טהור, אלא בראיית כהן, שנאמר: זאת תהיה תורת המצורע וגו' (ויקרא יד ב) ואהרן ובניו קרובים היו למרים, לכך נאמר כמת, מה מת אין לו תקנה, אף לזו אין לה תקנה.

דבר אחר:

אל נא תהי כמת. על הנפל מדבר שמת במעי אמו, שאחר שמת קודם שיצא נאכל חצי בשרו ממה שהיה בתחילה, לכך אמר אהרן זו אחותינו עמנו הייתה במצרים, ועמנו הייתה בשירה על הים, ועתה שאנו מבקשים לצאת ממדבר ולכנס בארץ תשב בדד מחוץ למחנה.

[יג] ויצעק משה וגו'. מיד מחל להם משה עלבונם ונתפלל עליה, שנאמר: **אל נא רפא נא לה,** ולמה נתפלל תפלה קצרה?

שאם היה מתפלל תפלה ארוכה, היו ישראל אומרים בשביל שאחותו היא מתפלל באריכות, אבל עלינו אינו חושש להתפלל באריכה.

[יד] ויאמר ה' אל משה וגו'. מכאן אתה למד אחת משלש עשרה מדות שהתורה נדרשת בהם, מדין קל וחומר כיצד?

הלא תכלם שבעת ימים קל וחומר לשכינה ארבעה עשר יום, אלא דיו לבוא מן הדין להיות כנדון.

תסגר שבעת ימים וגו' ואחר תאסף. למה לפי שאהרן לא היה יכול להסגירה, כמו שנאמר: והסגיר הכהן (ויקרא יג ד). אלא הקדוש ברוך הוא הסגירה.

[טו] והעם לא נסע וגו'. לפי שמרים המתינה כשהושלך ביאור, שנאמר ותתצב אחותו מרחוק (שמות ב ד), לכך פרע הקדוש ברוך הוא לה, שארון הקודש וענני הכבוד המתינו לה, עד שלא נעלה הענן מעל המשכן, עד שניצולה מצרעתה, כשם שהיא לא זזה מלשמור אחיה עד שניצל, הרי מדה כנגד מדה.

פרשת שלח

פרק יג

[ב] שלח לך אנשים. למה נסמכה פרשת שלח לך לפרשת מרים? לפי שצפה הקדוש ברוך הוא על המרגלים שיהיו עתידים להוציא דיבה על הארץ, נכתבה פרשת מרים סמוך לה, שלקתה על ידי לשון הרע, שגם המרגלים היו צריכין שילמדו ממנה ולא יוציאו דיבה, כדי שלא ילקו ולא חששו. מה הוא שלח לך?

מלמד שלא מן הקדוש ברוך הוא היה שילכו המרגלים לרגל את הארץ, שהוא היה יודע מה שישאל עתידים לומר, אלא הם שאלו ממשה לשלוח המרגלים, שנאמר: ותאמרו נשלחה אנשים (דברים א כב), וחזר משה ושאל מן הקדוש ברוך הוא אם ישמע להם לשלוח מרגלים, ואמר לו הקדוש ברוך הוא שלח לך מדעתך, כדי שלא יאמרו אין בי כח להכניסם אבל אני אין רצוני שישלחו, שכן גלוי לפני מהם עתידים לומר, ולכך אמר משה רבנו ויטיב (הדבר) בעיני [הדבר] (שם שם כג) ולא בעיני המקום.

[ג] כלם אנשים. שבאותה שעה היו כולם צדיקים, כמה דתימר: בחר לנו אנשים (שמות יז ט), גם הם היו צדיקים.

[ד] שמוע בן זכור. על שם שלא שמע לדברי המקום, והעלה עליו כאילו שאל בזכורו, ואומר: כי חטאת קסם מרי ואון ותרפים הפצר (ש"א טו כג).

[ה] שפט בן חורי. ולמה נקרא שמו כן? על שם שלא שפט ביצרו, ודבר דברים אשר לא כן על הקדוש ברוך הוא, לכך נעשה חורין מן הארץ שלא נכנס לשם.

[ו] כלב בן יפנה. ולמה נקרא שמו כן?

על שם שבדברים שהיו על לבבו השיב למשה, ולא כדברים אשר היו על לב מרגלים, וכמו שנאמר: ועבדי כלב עקב הייתה רוח אחרת עמו (במדבר יד כד), ואומר: (ואשיב אותו דברי) [ואשב אותו דבר] (יהושע יד ז).

[ז] **יגאל בן יוסף**. שאמר ארץ ישראל מגאולת היא, לפיכך לא נכנס לשם.

[ח] **הושע בן נון**. על שהיה מבין ולא נתפס בעצת המרגלים.

[ט] **פלטי בן רפוא**. פלט מעשיו הטובים שהיו בידו ונעשה רפוי מן המצוות.

[י] **גדיאל בן סודי**. שאמר דברים קשים כגידים על האל, ויצא ממנו סוד.

[יא] **גדי בן סוסי**. שחתך דברי המקום והעלה סוסיא בארץ, שאמר: אוכלת יושביה (פסוק ל"א).

[יב] **עמיאל בן גמלי**. לפי שהכהה כחו של אל, [שאמר] כי חזק הוא ממנו (פסוק ל"ב), גמל לו הקדוש ברוך הוא כמאמרו שלא נכנס לשם.

[יג] **סתור בן מיכאל**. סתר כח המקום, שנאמר: אין כאל ישורון (דברים ל"ג כ"), ואמר: מי הוא האל, ואומר: כי מי גוי גדול וגו' (דברים ד ז).

[יד] **נחבי בן ופסי**. מלמד שהחביא האמת, ופסה האמונה ממנו, כמו שנאמר: כי פסו אמונים מבני אדם (תהלים י"ב ב').

[טו] **גאואל בן מכי**. על שגאה לומר דברים אשר לא כן על הקדוש ברוך הוא, לפיכך על כן נעשה מך.

[טז] **להושע בן נון יהושע**. מלמד שנתפלל עליו משה רבנו, והוסיף לו אות אחת משמו של הקדוש ברוך הוא, ואמר: יה יושיעך מעצת מרגלים.

[יז] **וראיתם את הארץ מה הוא וגו'**. וכמה סימנים נתן להם שיכירהו אותם למוטב, כי כך אמר להם אם תראו אותם שם יושבים במחנים, הם גיבורים מאד ואינם חוששין משום אדם, ועל כן דעו לכם כי הם גיבורים, ועל שהם גיבורים בטוחים בכוחם, וגנאי הוא להם ליושב בערי הבצורות, ואם הם יושבים במבצרים, דעו כי הם חלשים.

[כ] ומה הארץ השמנה היא אם רזה. ומה סימן נתן להם שיבחינו אם היא שמנה או אם היא רזה, כך אמר להם: אם תראו הארץ שהיא חרסית וצונמא וטרשים היא רזה, ואם תראו אותה שהיא מזובלת ושחורה היא שמנה.

היש בה עץ. שאלו אם עדיין איוב קיים ואם לאו שהיה בארץ עוץ, ושנותיו ארוכות כעץ, שאם מת דעו לכם שלא נשאר להם זכות.

[כב] ויעלו בנגב ויבא עד חברון. מלמד שלא הלך לשם אלא כלב לבדו, ולכך הלך לשם שנשתטח על קברי האבות, ואמר: בקשו עלי רחמים שיצילנו האל ב"ה מעצת המרגלים.

ושם אחימן. ולמה נקרא שמו אחימן?

שכל הרואה אותו חושב כאילו הר גבוה נופל עליו, והיה אומר מאין זה שבאני עלי.

ששי. שהיה קשה כשיש.

תלמי. למה נקרא שמו תלמי?

שהיה עושה הארץ תלמים תלמים.

ילידי הענק. ללמדך שהענקים הוא ילידי הענק, ולמה נקרא שמם ענקים?

שמענקים את החמה בצוואריהם. ואותו המקום נקרא קרית הארבע על שם האב ושלשת בניו.

וחברון שבע שנים וגו'. וכי חם שבנה שתיהם אפשר לומר שתחלה בנה עיר לכנען, שהיה בנו קטן, בטרם שבנה עיר למצרים, שהיה בנו הגדול, אלא למה נאמר שבע שנים נבנתה, מלמד שהייתה בנויה שבע פעמים על צוען מצרים. מכאן אתה למד שבחה של ארץ ישראל. והלא חברון לא הייתה אלא בית הקברות, והיא הייתה גרוע מכל ערי ישראל. וצוען הייתה משובחת מכל ארץ מצרים, שבה היו שרי מצרים שנאמר: כי היו בצוען שריו ומלאכיו חנם יגיעו (ישעיה ל"ד), וגרועה שבארץ ישראל הייתה משובחת על הטובה שבארץ מצרים שבע פעמים, קל וחומר לשאר עיירות שבארץ ישראל שהיו משובחות יותר ויותר.

ויש מפרשים: שבע שנים ממש נבנתה חברון לפני צוען, ושבחה של ארץ ישראל הכתוב מדבר, והלא מי שבנה זו בנה גם זו, ומי שיש לו שני בתים לבנותן בודאי היפה בונה תחילה, וכל האבנים הטובות משים בראשון, ובשני אינו משים אלא הנשארים מן הראשון, והוא הפסולת, ואלמלא לא הייתה חברון משובחת מצוען לא היה בונה אותה תחילה.

[כג] ויכרתו משם זמורה וגו'. הוא עץ הגפן אשר האשכול תלוי בה, ענבים, הם הגרעינים שהם תלויין בגפן.

וישאהו במוט בשנים. משקל אשכול ענבים שהוציאו מרגלים ששלח משה חמשת אלפים וארבע מאות וארבעים רטלים.

דבר אחר:

וישאוהו במוט. לקחו מוט אחד ושמו האשכול באמצעותו, ועשו בו שני מוטים, ובמוט ב' אנשים בכל מוט ומוט שני אנשים בכל צד, והיו שני מוטות מזה הצד, ושני מוטות מן הצד האחד, נמצאת למד כי שמונה נשאו אשכול, ואחד נשא רמון, ואחד נשא תאנה, כי לא היה יכול לישא שתיים, אבל יהושע וכלב לא נטלו כלום.

[כז] ויספרו לו ויאמרו וגו'. התחילה עתה, הקטטה ליפול ביניהם, וספרו בשבחה תחילה, ואחר כך גנותה, כדי שיאמינו בהם.

[כח] אפס כי עז העם. שהם גיבורים, ועוד שהם יושבים בערים בצורות גדולות, ומי יוכל להלחם עימהם.
וגם ילידי הענק ראינו שם. אמרו בפיהם מח שלא ראו בעיניהם, שהם לא הלכו לחברון, וכדי לייראם אמרו כן.

[כט] עמלק יושב וגו'. ולכך הזכירו את עמלק, לפי שהיה עמלק כרצועה קשה לישראל, ולכך הזכירו שהוא יושב בכניסתה של ארץ ישראל.
והחתי והיבوسی והאמורי וגו'. ולמה הזכירם?
לומר לך שכולם גיבורים היו והיו יושבים על כל המעברות שלא יניחו אותם ליכנס.

[ל] ויהס כלב וגו'. וכי מה כוחו של כלב שיכול להשתיק את העם על משה?
אלא באותה שעה שהיו בארץ יעצו אותה העצה הרעה לומר גנות של ארץ ישראל וגבורת הערים וביצור העיירות, והכניסו לכלב עימהם בעצה, ואמר להם שגם הוא יאמר כמותם, והוא היה אומר להם כך, אבל בלבו היה חושב שיספר בשבחה של ארץ ישראל, שהיה בה כל טוב, כי מי יוכל לספר בשבחה של ארץ ישראל, ולכך כשבא לדבר אמר להם שתקו שאני אומר האמת, ולפי שחשבו שגם הוא יאמר כמותם שתקו, התחיל הוא לומר וכי זה בלבד עשה בן עמרם, וכמה דברים אחרים עשה, והלא הוציאנו ממצרים, וקרע לנו את הים, והגזיז לנו את השליו והוריד לנו את המן, ונתן לנו את התורה, והוא היה משבח והולך, וכשראו העם זה הדבר שעשה כלב, התחילו סותרים את דבריו, שנאמר: לא נוכל לעלות כי חזק הוא ממנו, מלמד שעל הקדוש ברוך הוא אמרו זה, שאין יכול הוא להוציא כליו משום.

[לב] ארץ אכלת יושביה היא. למה אמר כן, לפי שכל עיר ועיר שהיו נכנסין הייתה השכינה הורגת גדולי אותו העיר, והיו כל בני העיר מתעסקין בהספד, והמרגלים היו רואים אותם ולא היו שואלין להם מאין אתם באים, ובטובה שעשה להם הקדוש ברוך הוא לא די להם שלא אמרו שבחה, אלא אמרו גנותה.

אנשי מדות. מלמד שהיו גבוהים בקומה כגון גלית הפלשתי, שהיה גובה קומתו שש אמות וזרת (ש"א י"ז ד'), והדא הוא דכתיב: ואנכי השמדתי את האמורי אשר כגובה ארזים גבהו וחסון הוא כאלונים (עמוס ב' ט').

[לג] ושם ראינו את הנפילים. ולמה נקרא שמם נפילים?

לפי שהיו ממלאכים שנפלו ממקום קדושתם משמים.

וכן היינו בעיניהם. ומנין יודעים שהיו בעיני הענקים כחגבים?

כי אותם היו גבוהים עד למאד, והמרגלים קצרים כחגבים בעיניהם מפני גבהותם, ומעשה היה לפי שפעם אחת היו המרגלים באילנות וראו אותם הנפילים, ושמעו המרגלים שהיו הנפילים אומרים אנו רואים בראשי האילנות חגבים ויש להם צורת בני אדם.

פרק יד

[א] ויבכו העם בלילה ההוא. ליל תשעה באב היה, אמר להם הקדוש ברוך הוא: אתם בכיתם בכייה של חנם, אני אקבענה לדורות.

[ט] סר צילם מעליהם. כבר מת צלם מי שהיה מגן עליהם, כאילו המגן את האדם בצלו מפני החמה.

[יא] עד אנה ינאצוני וגו' אכנו בדבר. אמר משה לפני הקדוש ב"ה אם אתה הורגם, השבועה שנשבעת לאבות מה תעשה שאמרת להרבות את זרעם ככוכבי השמים? אמר לו הקדוש ברוך הוא: וכי [אין] אתה מבניהם, ממך אני מקיים גוי גדול והנה קיימתי את השבועה שנשבעתי לאבות.

[יב] ואעשה אותך לגוי גדול. אמר משה לפני הקדוש ברוך הוא: ומה כסא של שלשה רגלים אינו יכול לעמוד לפניך בשעת הכעס, כסא של רגל אחד על אחת כמה וכמה שלא יוכל לעמוד בשעת הכעס, כלומר זכות השלשה אבות שהוא דומה לכסא של שלש רגלים, וכסא של רגל אחת הוא משה רבנו, ואף על פי כן לא חזר מדברו הטוב עד שהרבה את זרעו של משה רבנו יותר משישים ריבוא, שנאמר: ובני רחביה (הראש) [רבו למעלה] (דה"א כ"ג י"ז), ובני רחביה הם בני משה, כי פרו ורבו עד שהיו רבו למעלה, מאי למעלה? מלמד שרבו למעלה משישים ריבוא.

[יז] ועתה יגדל נא. כשעלה משה למרום להר למחיצתו של הקדוש ברוך הוא, מצא להקב"ה שהיה קושר כתרים לאותיות, והיה משה שותק.
אמר לו הקדוש ברוך הוא: וכי אין שלום בעירך,
אמר לו משה: וכי יש עבד שנותן שלום לרבו,
אמר לו הקדוש ברוך הוא: וכי לא היה לך להגדיל כח,
מיד פתח משה ואמר **ועתה יגדל נא כח ה'.**

דבר אחר:

ועתה יגדל נא כח ה'. בשעה שהראה הקדוש ברוך הוא סדרי סליחה למשה ואמר לו הקדוש ברוך הוא שהוא ארך אפים, שהוא מאריך אף עם טובים ועם רעים, התחיל משה אומר בבקשה ממך שלא תאריך אף לרשעים, שהרי רשעים עתידים להחריב בתי עמך ולהרוג עמך, וזה הוא שאמר דוד ע"ה בתהלים: עדותיך נאמנו מאוד וגו' (תהלים צ"ג ה'), כל מה שכתבת בתורתך אמת היא, אבל לביתך נאווה קודש ה' לאורך ימים (שם שם), לפיכך אל נקמות ה' אל נקמות הופיע [וגו'], עד מתי רשעים ה' (שם צ"ד א' ג'), כשאמר משה כך שתק לו הקדוש ברוך הוא, לפי שהיה גלוי לפניו שמשה יהיה צריך לארך אפים לרשעים, כיון שחטאו ישראל במדבר בענין המרגלים, ובקש הקדוש ברוך הוא לפרוע מהם, מיד אמר אכנו בדבר ואורשנו (פסוק י"ב), נתנחם משה על שאמר להקב"ה שלא להאריך אף לרשעים התחיל משה ואמר: **ועתה יגדל נא כח ה',** שיכבשו רחמיו את כעסו, כשם שאמר לו **ה' ארך אפים,** שלא יפרע מהם מיד כאשר דברת לאמר, מה דבר?
ה' ארך אפים, שאמרת שתאריך אפך עם הרשעים, **ורב חסד,** שכל מעשיך אינם אלא בחסד, שאם תדקדק עם בריותיך אין מי שיעמוד בעת אפך.

נושא עוון ועובר על פשע. למי נושא עוון?

למי שמעביר על פשעיו.

ונקה. לשבים.

לא ינקה. לשאנים שבים.

פוקד עוון אבות על בנים. בשאוחזין מעשה אבותיהם בידיהם.

[כ] סלחתי כדברייך. כך עתידין לומר האבות.

מבלתי יכולת ה'. במלך אחד היה יכול לעמוד ולנצח ולקיים דברו, אבל בשלושים ואחד מלכים שיש בארץ ישראל אינו יכול לעמוד ולנצח, ולכך וישחטם במדבר (פסוק ט"ז).
ויאמר ה' סלחתי כדברייך. על כן אני סולח להם.

[כב] וינסו אותי זה עשר פעמים. ואלו הם:

שנים בים סוף, שנאמר: וימרו על ים בים סוף (תהלים ק"ו ז'),

המבלי אין קברים במצרים (שמות י"ד י"א).

אחד על מי מריבה, שנאמר ויקרא שם המקום מסה ומריבה (שם י"ז ז').

ואחד בעגל.

ואחד במתאוננים.

ובשליו.

ובמחלוקתו של קרח, שנאמר: הבדלו מתוך העדה וגו' (במדבר ט"ז כ"א), לפי שמחלוקתו של קרח הייתה תחלה למרגלים.

ואחד וילונו כל עדת בני ישראל וגו' (שם י"ז ו'), וכעס הקדוש ברוך הוא עליהם. ואמר: הרומז מתוך העדה הזאת (שם שם י').

ובמרגלים, הרי לך עשרה.

[כה] והעמלקי והכנעני יושב בעמק. יושבים היו והלא כבר נאמר וירד העמלקי והכנעני היושב בהר ההוא (פסוק מ"ה), אלא כך אמר הקדוש ברוך הוא עצה היא עמוקה לפני שאם מבקשים ישראל ליכנס עימם במלחמה מיד הם נופלים בידם, לפיכך אמר הקדוש ברוך הוא למשה אמור לישראל פנו וסעו לכם המדבר, אעפ"י שהם רשעים איני רוצה שיפלו בידם.

[לד] במספר הימים אשר וגו'. לפי שלא הייתה הגזירה אלא על אותם שיצאו ממצרים מבן עשרים שנה וגו' (במדבר ל"ב י"א), והייתה הגזירה ארבעים שנה, לכך שלמו למות עד לסוף ארבעים שנה, שלא מת אחד מהם פחות משישים שנה, ולא היה אחד מהם יותר משישים, שכיון שהיה מגיע כל אחד ואחד לששים שנה היה מת, ומנין שהשלימו למות עד ארבעים שנה, שנאמר: ויהי כאשר תמו (למות) כל אנשי המלחמה [למות] (דברים ב' ט"ז), מיד וידבר ה' אלי [לאמר] אתה עובר (שם שם י"ז י"ח), מכאן אמר חכמינו ז"ל: בן ששים הרי הוא בכרת, לפי של אותן שש מאות אלף רגלי שיצאו ממצרים כולם מתו בכרת ולא היה אחד מהם יותר משישים שנה.

במספר הימים אשר תרתם. והלא בשנה שנייה שלח משה למרגלים והיה להם לעמוד במדבר משלוח ואילך ארבעים שנה והם לא עמדו שם אלא ארבעים שנה מיציאת מצרים ואילך, שנאמר: (את אשר הלכנו בקדש) [והימים אשר הלכנו מקדש] ברנע עד תום כל הדור (דברים ב' יד), ולמה?

לפי שכבר הלכו שתי שנים, ולמה כן חסר?

מלמד שעשה הקדוש ברוך הוא [חשבון] עם הבנים והכניס בחשבון השנים ראשונים, והיה חרון אף על האבות, לפי שעשו העגל בשנה ראשונה, ופיחת משני חייהם שנה אחת, כי חשב להם אותה שנה במספר ארבעים שנה, שנאמר: וביום פקדי ופקדתי עליהם חטאתם (שמות ל"ב ל"ד).

[לן] והאנשים אשר שלח משה. וכתוב: וישבו וילינו עליו את כל העדה, מלמד שעשו עצמם חולין ולבשו את תכריכיהן והיו מתאבלין, וכשהיו ישראל נכנסין לבקרים, והיו שואלים להם למה עשיתם כן, והם היו אומרים כן הלוואי אם כל ישראל מתים כן בתכריכיהם, ולא היו מתים במדבר גם הם ונשיהם ובניהם ובנותיהם ישראל רואים כך היו סבורים אמת הם עושים מיד לאלתר וילונם על משה הכל.

[לז] וימתו האנשים מוציאי וגו'. ולמה מתו?

לפי שהוציאו דיבה על הארץ כי כן אמרו ארץ ישראל אוכלת יושביה, על כן לא המתנים הקדוש ברוך הוא אלא מתו כולם במגפה, מה הוא לפני ה'? מפני שהיו יודעים כחו וגבורתו של הקדוש ברוך הוא ומתכוונים להכעיסו, והיו התולעים יוצאין מפיהם ונכנסים לתוך טבורם, והיו כל ישראל רואים את המשפט שעשה הקדוש ברוך הוא על ידו שהוציאו דיבה על הארץ, בלשונם לקו ובפיהם לקו.

[לח] ויהושע בן נון וכלב בן יפונה היו מן האנשים ההם. למה הוצרך הכתוב לומר כן והלא כבר [נאמר] כי אם כלב בן יפונה ויהושע בן נון (פסוק ל'), אלא מהו חיו? שזכו בחלקם שאותו חלק שהיו ראויים ליטול בארץ, לפי שהיו מיוצאי מצרים יהושע וכלב ירשוהו.

[מד] ויעפילו. לשון חשך הוא. כמו ויאפילו לפי שהרשע נקרא חשך, שנאמר: והיה במחשך (עיניהם) [מעשיהם] (ישעיה כ"ט ט"ו), ולמה? שעשו הדבר בזדון, שמשה היה מונעם שלא ילכו ויכנסו בארץ, ואי אפשר לבטל הגזירה, והם היו בוטחים לבטל במה שאמרו כי חטאנו לך, לכן נאמר **ויעפילו**, כמה דתימא: והכסיל בחשך הולך (קהלת ב' י"ד).

[מה] ויכום ויכתום. היו מהם הורגים ומהם מחוצים.

פרק טו

[טו] ככם כגר יהיה. כשם שלא באו ישראל לחסות בצל כנפי השכינה עד שהיו מולים ובטבילה ובקרבן, כן אין הגר נכנס תחת כנפי השכינה אלא במילה ובטבילה ובקרבן, וזו היא ששינו במשנה גר שנתגייר בזמן הזה צריך שיפרוש מרוב, ומנין אנו למדים שלא נכנסו ישראל תחת כנפי השכינה כי אם במילה ובטבילה ובקרבן?
מילה דכתיב: כי מולים היו וגו' (יהושע ה' ה'),

קרבן דכתיב: ויבן מזבח תחת ההר וגו' (שמות כ"ד ד'), וכתיב: וישלח את נערי בני ישראל ויעלו עולות ויזבחו זבחים וגו' (שם שם ה).
טבילה דכתיב: ויקח משה את הדם וגו' (שם שם ח'), וגמירי דאין הזאה בלא טבילה, שנאמר: והזה הטהור על הטמא וגו' (במדבר י"ט ט).

[יח] בבואכם אל הארץ וגו'. בשעת ביאה נתחייבו ישראל בחלה ובתרומה גרן ויקב.

[כ] כן תרימו אותה. גם אתם שהיא אסורה לזרים כמו תרומה גדולה. שיעור חלה בעל הבית אחד מכ"ד, וכן הנחתום אחד ממ"ח, והיא ניטלת מן העומר שהיא עשירית האיפה, והיא שיעור מ"ג בצים, וסימן לדבר חלה מנין חלה בגימטריא מ"ג.

[כב] וכי תשגו ולא תעשו. בהעלם דבר של ע"ז הכתוב מדבר, שאין חייבים להביא פר ושעיר עד שיורו בית דין להתיר בענין ע"ז, ויעשו הקהל על פיהם.

ומנין שבהוראת בית דין הכתוב מדבר?

נאמר: אם מעיני העדה (פסוק כ"ד), ונאמר להלן: מעיני (העדה) [הקהל] (ויקרא ד י"ג), מה להלן בהעלם דבר הכתוב מדבר, שכן נאמר: ונעלם דבר מעיני הקהל (דברים ד' י"ג), אף כאן בהעלם דבר הכתוב מדבר.

ומנין שבע"ז הכתוב מדבר?

שכן נאמר בסוף הפרשה: והנפש אשר תעשה ביד רמה וגו' (פסוק ל') את כל המצות האלה. מלמד ששקולה ע"ז כנגד כל התורה, וכל המודה בע"ז כופר בתורה, בכל התורה כולה, שלא תאמר מקצתה.

ומנין אף על הצווים נאמר את כל אשר ציוה ה' אליכם. ומנין שמיום שניתנה התורה עד סוף כל התורה?

שנאמר: מן היום אשר ציוה ה' והלאה לדורותיכם. הא למדת שכל המודה בע"ז ככופר בכל התורה כולה.

[ל] ביד רמה. כגון מנשה בן חזקיהו שהיה מגלה פנים בתורה לשום דופי, שהיה אומר לא היה לו למשה לכתוב בתורה אלא וילך ראובן בימי וגו', (בראשית ל' י"ד), ואחות לוטן תמנע (שם ל"ו כ"ב).

את ה' הוא מגדף. זה הכופר בעיקר.

ויש אומרים: זה ע"ז, מן דדריש זה הכופר בעיקר כאדם האומר גדפת את הקערה ולא שיירת ממנה כלום, ומן דאמר עבודה זרה כאדם האומר גדפת את הקערה ושיירת ממנה חצייה. את ה' האמרת היום. את ה' היו יראים, ומאלוהי העמים היו רחוקים.

ונכרתה. אימתי עבדי ע"ז בכרת?

בזמן שאין עליו עדים, או אינו מותרת.

[לב] וימצאו איש מקושש עצים. מי היה?

זה היה צלפחד בן חפר.

ויש אומרים: כי מי שאמר שהוא צלפחד עתיד ליתן את הדין, כי התורה כסתה עליו ולא זכרה מי הוא, וזה בא ומגלה.

דבר אחר:

למה נסמכה פרשת מקושש לפרשת ציצית?

שבשעה שאמר הקדוש ברוך הוא מקושש חייב מיתה, אמר משה לפני הקדוש ברוך הוא: ריבונו של עולם אין לו פשע בדבר זה, שמא היה בדעתו שלא ישכח את השבת ולשמור המצוות שהוא יום השבת ואינו נושא תפילין עליו, לפי שאין חייבין בתפילין, ולא היה לו פשע שמא שכח שהוא שבת, אמר הקדוש ברוך הוא למשה כבר התרו בו, שנאמר: וימצאו ואמרו לו שבת ולא שמע, ולכן מחויב סקילה, וממה שאמרת שאינו לובש תפילין אני אצווה לבני במצוות שחייב להתעטף בציצית בשבת, ואז יהא מזכיר מצות שבת, כמו שנאמר: וזכרתם את כל מצוות ה': (פסוק ל"ט).

[לג] ויקריבו אותו המצאים אותו מקושש עצים. שהתרו בו על השבת ולא הניח, ועדיין היה מקושש עצים.

[לד] כי לא פורש מה יעשה לו, ויודע היה משה שהוא חייב מיתה, שכבר אמר לו מחלילה מות יומת (שמות ל"א י"ד), אבל לא היה יודע באיזו מיתה הוא מת עד שנאמר לו מפי הגבורה שהוא מת בסקילה, לכך נאמר: **כי לא פורש וגו'.**
מיד -

[לז] ויוציאו אותו כל העדה [אל מחוץ למחנה]. מכאן אמרו שבית הסקילה היה מחוץ לבית דין, ומפני שני דברים היה רחוק בית הסקילה ממקום בית דין, אחד שלא יאמרו בית דין רצחנים הם, ושלא ימיתוהו מיד, שאם יבוא אחד ויאמר יש לי זכות ללמד עליו, מיד שומעין לו ומחזירין אותו.

וירגמו אותו אבן, וכתוב במקום אחר אבנים, מכאן אמרו שאבן גדולה הייתה מתוקנת לשם והעד האחד נוטלה ומשליכה על לבו, ואם לא היה מת בה מצווה לכל ישראל לרגום אותו באבנים אחר כך.

כאשר צוה ה' את משה, שתולין אותו שכל הנסקלין נתלין.

ולמה נסמכה פרשת חילול שבת אצל ע"ז?

ללמדך כשם שהמודה בע"ז ככופר בכל התורה, כך כל המחלל שבת ככופר בכל התורה כולה וכן שקולה שבת ככל המצוות, שנאמר: ועל הר סיני ירדת (ודברת) [ודבר] עימהם [משמים וגו'] ואת שבת קדשך הודעת להם] (נחמיה ט' י"ד).
ולמה נסמכה פרשת ציצית למקושש?
לומר לך כל היוצא בטלית שאינה מצויצת כהלכתה בשבת חייב חטאת.

[לח] ועשו להם ציצית וגו'. ואין ציצית אלא כנף, שנאמר: ויקחני בציצית ראשי (יחזקאל ח' ג').

על כנפי בגדיהם. ולמה ציוה לתת הציצית על כנפי הבגד, כדי שיזכרו הטובה שעשה להם הקדוש ברוך הוא בזמן שהוציאם ממצרים, שנאמר: ואשא אתכם על כנפי נשרים וגו' (שמות י"ט ד').

ולמה טלית של ארבעה כנפות חייבת בציצית, ולא בעלת שש, ולא בעלת חמש, ולא בעלת שלש?

אלא כנגד ארבעה גאולות שנאמרו במצרים, **והוצאתי והצלתי וגאלתי ולקחתי** (שמות ו' ז').

ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת. ולמה היו הציצית של חוטין משל לבן, ולא של תכלת? התכלת היה כנגד מכת הבכורות שהייתה בלילה, כשם שהתכלת שחור כך הלילה חשיכה היא, ולפי שאותה מכה הייתה של שיכול בנים, ואבידת בנים נקרא שיכול, שנאמר ואני כאשר שכלתי שכלתי (בראשית מ"ג י"ד).

תכלת. תכלית חיותם. לכך ציוה הקדוש ברוך הוא ליתן חוט תכלת זכר לנס שעשה להם הקדוש ברוך הוא שהכה במכת בכורות.

ולמה שמונה חוטין?

השבעה כנגד שבעת ימים שהלכו מן יציאת מצרים עד שעברו את הים, והשמיני כנגד טביעת מצרים, שהייתה ביום השמיני, שנאמר: וישב היום לפנות בקר וגו' (שמות י"ד כ"ז).

ר' מאיר אומר: מגיד הכתוב שכל המקיים מצות ציצית מעלין עליו כאילו הקביל פני השכינה, תכלת דומה לים, וים דומה לרקיע, ורקיע דומה לכסא הכבוד, כענין שנאמר: כאבן ספיר [כמראה] דמות כסא וגו' (יחזקאל י' א').

[לט] וראיתם אותם. מכאן שאין מצות ציצית נוהגת בלילה.

וזכרתם את כל מצוות ה'. לפי ששקולה מצות ציצית כנגד כל המצוות. שכן עולה חשבון האותיות **ציצית ת"ר**, ועוד חשוב שמונה חוטין וחמשה קשרים הרי **שלשה עשרה**, נמצא הכל **תרי"ג** כנגד מצוות, ולכך נתן להם הקדוש ברוך הוא מצות ציצית כדי שיזכרו ישראל את הטובה שעשה להם הקדוש ברוך הוא שהוציאם ממצרים, ושפרע מאויביהם, ויעשו כל מצוות

ה' בעת שיראו אותו, ואם נפשך לומר הרי כתיב לציצית והיא יותר ל', לא אין הדבר כן, כי [הל' הוא] לשימוש, והשם היא ציצית.
ולא תתורו אחרי לבבכם וגו'. עינא וליבא [תרי] סירסורי עבירה אינון.

[מא] אני ה' אלוהיכם וגו'. [כו] אני שהבדלתי בין טיפה של בכור לטיפה שאינה של בכור, אני הוא שעתיד ליפרע ממי שאינו מקיים מצוותי.
אני ה' אלוהיכם. נאמן אני מיחל שמי עליכם, לכך נאמר אני ה' אלוהיכם.

פרשת קורח

פרק טז

[א] ויקח קרח וגו'. מה לקח?
מקח רע לעצמו לקח.

דבר אחר:

ויקח לשון מריבה, שנאמר: מה יקחך לבך וגו' (איוב ט"ו י"ב).

בן יצהר. כולם על שם רע נקראו.

קרח מלמד שנעשה קרחה בישראל.

יצהר שהרתיח את העולם כצהרים.

בן קהת שקהו שיני ילדותיו.

בן לוי שנעשה לוייה לגיהנום.

ולמה לא חשב בן יעקב?

לפי שיעקב נתפלל על דבר זה שלא יזכר שמו במחלוקת הזה, שנאמר: בסודם אל תבוא נפשי וגו' (בראשית מט ו), וכמו שנאמר: ויקהל עליהם קרח וגו' (פסוק י"ט), ובאיזה מקום נכתב שמו, בעת שנתייחסו על הדוכן שם כתיב: בן יעקב.
ודתן ואבירם. כמה דתימר ואת פתשגן כתב הדת (אסתר ד' ח').
ואבירם שלא אבוא ברומו של עולם.

דבר אחר:

אבירם שהיה לבו אביר ולא שמע לדברי משה.

בני אליאב שלא אבו לשמוע אל משה וחלקו עליו.

ואון בן פלת. און היה, לולי שנעשו פלאות וניצל על ידי אשתו, ועליה נאמר: חכמות נשים בנתה ביתה (משלי יד א), ועל אשת קרח נאמר: ואולת בידה תהרסנו (שם שם). חכמות

נשים זו אשתו של און, שאמרה לאון בעלה: מה לך ליכנס במחלוקת זה, אם משה נשיא אתה הדיוט, ואם קרח נשיא אתה הדיוט.

אמר לה: מה אעשה שאני מעורב עימהם במחלוקת זה,

אמרה לו: לך שכב על מטתך, הלך ועשה כאשר צויתה אותו, יושבת היא על פתח ביתה ושערות ראשה פזורות, וכיון שהיו באים לקרוא לאון והיו רואין אותה שערה פזורות, היו חוזרין לאחוריהם, וכן ישבה על פתח ביתה, עד שניצל אישה ובלעה אותם הארץ, וכשקם משנתו היו כולם בלועים ושרופים וניצול הוא מן הבליעה ומן השריפה.

[ח] ויאמר משה אל קרח וגו'. מכאן דמשדרינן שלוחא מבי דינא ומזמנין לאדם סרבן על דינא ונאמר ליה אם לא אתית לבי דינא ליהוי האי גברא בשמעתא, כדכתיב מחר (פסוק ט"ז): ואולת בידה תהרסנו (משלי שם). זו אשתו של קרח, שבשעה שהעבירו כל הלווים תער על כל בשרם, קרח היה מן הללוים, והעביר תער על כל בשרו, ועל ראשו ועל זקנו.

אמרה לו אשתו: מי צוה אותך לעשות כך?

אמר לה: משה,

אמרה לו אשתו: משה שונאך הוא, ולא צוה לך לעשות כך אלא לבזותך,

אמר לה: וגם לבניו צוה ועשו כן,

אמרה לו: ומה הוא חושש הוא אומר תמות נפשי עמך עד שיעשה רצונו עמך, כששמע כן הוסיף למחלוקת עוד בעבור דבר אשתו, ומאין האמין לאשתו קרח כי משה שונא אותו? לפי שראה לאליצפן בן עוזיאל ששם אותו משה נשיא בית אב למשפחות הקהתי על פי הקדוש ברוך הוא, באותה שעה אמר הקדוש ברוך הוא רשע קרח חזור בך מזה הדבר, ולא חזר בו.

אמר קרח: וכי יש משוא פנים בדבר, והלא לקהת היו לו ארבעה בנים עמרם ויצהר וחברון ועוזיאל, עמרם שהוא בכור היו מבניו כוהנים, למי ראוי ליתן גדולה ללווים ממשפחת קהת, הלא לבני יצהר שנולד אחר עמרם, ואני הייתי בן יצהר ולי הייתה ראויה אותה הנשיאות ליתן והיא ניתנה לבן עוזיאל שהיה הקטן שבכולם, הרי לא עשה משה מעשים הללו אלא תדעו לפי שהיה שונא אותי, ולא ביקש יתן לי הנשיאות, לכך חלק קרח על משה.

ולמה נסמכה פרשה זו לפרשת ציצית?

שבשבילה פתח לחלוק על משה.

אמר קרח למשה: בית מלאה ספרים צריך מזוזה או לאו?

אמר משה: צריך,

אמר קרח: דבר זה לא צוה הקדוש ברוך הוא.

וכן אמר לו: טלית שכולה תכלת צריכה פתיל תכלת?

אמר לו משה: הין,

אמר לו קרח: כל אלו הדברים שאתה אומר מדעתך הם, אלא חוט של תכלת פוטר, ואם הציצית כולה תכלת לא תפטור עצמה, אין דבריך אלא דברי שקרים, מיד מה עשה קרח? ציוה ועשה ר"נ טליתות שכולן תכלת, ולא הטיל בכנפיהם חוט של תכלת, ונתנם לאנשים מבני ישראל ר"נ אנשים, אמר להם משה, ולמה הם כולם תכלת והלא תפטור אם לא יהיה לה חוטים של תכלת,

אמרו לו: כל אלה הדברים שאתה מדבר לנו דברי בדאות הם, מיד הניח אותם משה והלך לו, בבקר השכימו והלכו לבית מדרשו של משה, כולם מלובשים טליתות שכלם תכלת, אמר להם משה: בני לא כך שמעתי מפי הגבורה, אלא שצריך להטיל לכל כנף חוט תכלת, אמרו לו: כל הטליתות תכלת ואינה פטורה, וחוט אחד פוטר את הטלית, אין אלו דברי הבורא, אלא דבריך, והם דברי בדאות, ועל זה קמו לפני משה, שנאמר: ויקומו לפני משה וגו', אלו קרח דתן ואבירם ואנשים מבני ישראל, אלו לובשי טליתות ונתקנאו במשה על ששמו הנשיאים וקבל קרבנם, והם לא קבל, ולא מינה אותם ראשים עליהם.

[ג] ומדוע תתנשאו על קהל ה'. אתה מלך, ולאחרון אחיך עשית כהן גדול, ולא ציוה הקדוש ברוך הוא אלא מדעתך אתה נותן שררה לכל מי שתרצה.

[ד] וישמע משה [ויפול על פניו] כיון ששמע משה המחלוקת נבהל ונפל על פניו.

[ה] בקר וידע ה'. ומהו בקר וידע ה'?

אמר משה: שעת שכרות הוא ואתם שכורים, ושמא מתוך האכילה ושתייה גבה לבם, ולכך אמרו הדברים האלו, אבל למחר כיון שיצא היין מגופם יהיה להם דעת טובה ויחזרו בהם, לכך נתן להם המתנה עד בקר. אמר להם: כשם שאי אפשר בלא בקר, כך אי אפשר לישראל שלא יהיה אהרן כהן גדול שהקב"ה נתן לו הכהונה ולא אני.

[ז] והיה האיש אשר יבחר. כך אמר להם משה: היו יודעים שאותו האיש שיבחר בו הקדוש ברוך הוא הוא הקדוש, שהוא לבדו ינצל והשאר כולם ימותו, היזהרו ואל תגרמו רעה לעצמכם, והם לא האמינו לדבריו ונשרפו, לכך אמר: את מחתות החטאים האלה בנפשותם (במדבר י"ז ג'), מלמד שהם פשעו בנפשותם, שכך אמר להם שלא ינצל אחד מהם אותו שעוזר לו הקדוש ברוך הוא הוא ינצל בלבד.

[יב] וישלח משה לקרא וגו', לפי שלא היה כשאר הדברים שיאמר לאחרים, אלא חשב להוכיחם ולהזהירם כדי שיחזרו בהם, והם לא קבלו אבל אמרו לא נעלה, לא נלך היה לו לומר, אלא לא נעלה מכאן שמקום המשכן גבוה מכל מחנה ישראל.

דבר אחר:

לא נעלה. מכאן שהכשילם פיהם שעתידים לירד ירידה שלא יעלו ממנה.

[יג] כי תשתרר עלינו וגו'. אהרן אחיך וכל מי שאתה רוצה, ועליהם אמרו אוי לרשע אוי לשכנו. לפי ששבטו של ראובן חונים תימנה משפחות בני קהת על ירך המשכן תימנה לפי שהיו שכנים לקרח, לפיכך נתחברו עמו במחלוקתו.

[יד] אף לא אל ארץ זבת וגו'. מה שאמרת לנו בשמו של הקדוש ברוך הוא ולהעלותו מן הארץ ההיא לא קיימת מה טובה עשית לנו שאתה משתרר עלינו. **העיני האנשים ההם תנקר לא נעלה.** למה תשלוט עלינו תרצה תנקר עינינו בדברייך לא תוכל לפתותנו עוד בדברייך שנאמין לך.

דבר אחר:

העיני האנשים ההם. על יוצאי מצרים נאמר, שנקרת עיניהם, שאמרת שתעלה אותם אל ארץ זבת חלב ודבש, לפיכך נמשכו אחריו, ואתה לא קיימת דברייך, ורוצה אתה לפתותנו כמו שפתית אותם, לא תוכל לפתותנו, לפיכך לא נעלה ולא נלך אצלך עוד.

[טו] ויחר למשה מאד. על שאמרו שהוא ניקר עיני ישראל בכזביו. **ויאמר אל ה' אל תפן אל מנחתם.** אותו חלק שיש להם בתמיד ובמנחתו לא תאכלנו האש. **לא חמור אחד מהם נשאתי וגו'.** לא חמור לקחתי לי מהם כאשר הלכתי למצרים, כי מן הדין היה שאקח מהם כי בשליחותם אני הולך, ואני לא לקחתי מהם דבר, אלא מכיסי שכרתי, ומהו נשאתי, טענתי, כמו שנאמר: (נושאים) [נושאות] בר ולחם ומזון (בראשית מה כג), ומתרגמין טעינים.

[יט] ויקהל עליהם קרח. אמרו על קרח כי לץ גדול היה, התחיל אומר לכל העדה אי אתם יודעים מה עשה לכם אהרן אחיו בציוויו של משה, ראו כי יש אלמנה אחת בשכנותינו, שהייתה לה רחלה אחת, ובאתה לגזוז אותה.

בא אהרן ואמר לה: תנו ראשית הגז,

עמדה ונתנה לו,

כשהייתה הרחלה יולדת זכר בא אהרן ואמר לה: שלי הוא הבכור, מיד נתנה לו,

אמרה האשה: הואיל וכן הוא שלא אנצל אשחוט אותה ולא יהיה לאהרן חלק בה, עמדה ושחטה אותה.

מיד בא אהרן ואמר לה: תנו לי הזרוע ולחיים והקיבה.

אמרה: לא אוכל לינצל מידך,
והנה בחרם מי שיהנה ממנה,
אמר לה אהרן: היא מעתה כולה לי, שכן כתיב: כל חרם בישראל לך יהיה (במדבר יח יד),
ולקחה כולה, ונשארה הענייה ריקנית שלא נהנית ממנה כלום, כך דורשים לעצמם לקחת
ממונם של ישראל שלא ציוה אותו הקדוש ברוך הוא.

[כב] ויפלו על פניהם ויאמרו אל אלוהי הרוחות לכל בשר וגו'. אמר משה לפני הקדוש ברוך
הוא: ריבוננו של עולם, מלך בשר ודם כשמודד עליו מדינה הורג רעים וטובים, מפני שאינו
מכיר מי הוא שונאו ומי הוא אוהבו, אבל אתה יודע הרוחות של אדם מי יאמין בדברך ומי
שאינו מאמין, תקצוף על הטובים ותכלה אותם כרעים, והיה צדיק כרשע חלילה לך שאיש
אחד יחטא ועל כל העדה תקצוף.

[כה] ויקם משה וילך וגו'. היה משה מבקש ליראם ולבהלם ולומר לישראל דברי המקום, כדי
שיחזרו בתשובה, והם לא עשו כן, אלא הוסיפו עוד לחטוא, שנאמר: ודתן ואבירם יצאו ניצבים
(פסוק כז), מחרפים, כמו שנאמר בגלית: ויתייצב ארבעים יום (ש"א יז טז), הם ונשיהם וטפם
כולם חרפו למשה.

[ל] ואם בריאה יברא ה'. מה ראה משה לומר כן, ידע כי הכל האל ברא, אלא לקרובי פומא
דארעא.

דבר אחר:

ואם בריאה יברא ה'. אם נברא פתח לגיהנום הרי מוטב ואם לא יברא ה'.

[לב] ואת כל האדם. קרח היה קטן מן השרופים ומן הבלועים, שנאמר: ותבלע אותם ואת
קרח (במדבר כ"ו י'), והיה מן השרופים מן מקריבי הקטרת, וכיצד היה?
שרפתו האש ומתגלגל עד שבא במקום הבליעה, מיד ותבלע אותם הארץ.

פרק יז

[ב] ואת האש זרה הלאה. מהו זרה כאדם הזורה חטים על הגחלים.
את המחנות החטאים. כלומר שהנפש נשרפה והגוף לא נשרף.

[ה] ולא יהיה כקרח וכעדתו. שפתחה הארץ את פיה ובלעתם שלא יארע לו מה שדיבר ה' ביד משה ומה דבר על ידו, הבא נא [ידך] בחיקך, (שמות ד' ו'), מלמד שלקה בצרעת, לפי שמשא אמר והן לא יאמינו לי (שם שם א), על כן לקה בצרעת, כך כל מי שיבוא ויערער על הכהונה ולא יאמין שאני נתתיה לאהרן ולזרעו, ילקה בצרעת, וכן אתה מוצא בעוזיה מלך יהודה על שלקח מקטר הקטרת ונכנס להקטיר, מיד והצרעת זרחה במצחו (דה"ב כ"ו י"ט).

[יא] ויאמר משה אל אהרן קח את המחטה. ממי למד משה דבר זה?

אלא אמרו חכמינו ז"ל: שבשעה שעלה משה למרום לקבל את התורה, אמרו המלאכים לפני הקדוש ברוך הוא מה מבקש זה?

אמר להם: לקבל התורה, התחילו לומר להקב"ה ריבונו של עולם מה אנוש כי תזכרנו ובן אדם כי תפקדנו (תהלים ח ה).

אמר הקדוש ברוך הוא למשה: חזור להם תשובה,

אמר משה: ריבונו של עולם, מפחד אני שמא ישרפוני בהבל פיהם, שהבל פיהם אש הוא, אמר לו הקדוש ברוך הוא: משה, אחוז בכסא כבודי והשיב להם תשובתם, שאין להם רשות ליכנס במקום זה, וכן עשה, שנאמר: מאחז פני כסא פרשז עליו עננו (איוב כו ט),

אמר להם: תורה שאתם מבקשים מה כתיב בה, והלא כתיב בה, אנכי ה' אלוהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים (שמות כ ב), [כלום] אתם הייתם במצרים מה כתיב אחריו?

לא יהיה לך אלוהים אחרים (שם שם ב), שמא ע"ז יש לכם, מה כתיב אחריו?

לא תשא את שם ה' אלוהיך לשוא (שם שם ז), שמא יש לכם משא ומתן, עד שתצטרכו להישבע, מה כתיב אחריו?

(שמור) [זכור] את יום השבת לקדשו ששת ימים תעבוד וגו', ויום השביעי שבת (שם שם ח ט י), שמא יש לכם עבודה, מה כתיב אחריו?

כבד את אביך ואת אמך (שם שם יב), שמא יש לכם אב ואם, מה כתיב אחריו?

לא תרצח (שם שם יג), שמא יש לכם רציחה, מה כתיב אחריו?

לא תנאף (שם שם יד), שמא יש לכם נשים, מה כתיב אחריו?

לא תגנוב (שם שם טו), שמא יש לכם מטלטלין, מה כתיב אחריו?

לא תענה (שם שם טז) [שמא] יש ביניכם שקר, מה כתיב אחריו?

לא תחמוד (שם שם יז), [שמא] יש לכם שוורים או חמורים?

כיון ששמעו כך, אמרו כולם: ה' אדונינו מה אדיר שמך בכל הארץ (תהלים ח י), מיד כל אחד ואחד מן המלאכים למד לו דבר, ואף מלאך המוות למדו מעשה הקטורת, כשיצא הקצף שיקח את המחטה, ויתן עליה מאותו הקטורת כדי שימנע הקצף, וכשיצא הקצף והחל הנגף בעם, מיד אמר משה אל אהרן קח את המחטה ותן עליה קטורת.

מפני מה נמנע הקצף?

אלא אמר הקדוש ברוך הוא: הם מרננים על הקטורת כי הוא המית נדב ואביהוא, לכך אמר הקדוש ברוך הוא למשה אמור אל אהרן שיקטיר על העם (להודיעך) [להודיעם] כי הקטורת אינו ממית, אלא העוון הוא הממית, לפיכך זכה הקטורת וכפר על העם.

[יב] ויתן את הקטרת. מה עשה אהרן?

נטל את המחתה עם הקטרת ונתנה בפני מלאך המוות, כמה דאת אמר: ישימו קטורה באפיק (דברים לג י').

[יג] ויעמוד בין המתים ובין החיים. עמד המלאך ואהרן מנעו ולא הניחו לעבור ויעצרו

במתניו, שנאמר: ותיעצר במגפה, ועליו נאמר: ברך ה' חילו (שם שם יא).

אמר המלאך לאהרן: המקום שלחני להרוג ואתה מחזיק בי,

אמר לו אהרן: כך ציוני משה שאחזיק בך,

אמר לו המלאך: אני אומר לך הקדוש ברוך הוא שלחני ואתה אומר לי משה?

אמר לו אהרן: כל מה שאמר לי משה מפי הקדוש ברוך הוא וברצונו של הקדוש ברוך הוא,

אמר המלאך לאהרן: ומי יאמינך?

אמר לו: הרי משה באהל מועד והקב"ה גם הוא שם, נלך שנינו לשם,

מיד תפס אהרן למלאך בעל כורחו, והוליכו אצל משה לאהל מועד, הדא הוא דכתיב: וישב

אהרן אל משה אל פתח וגו' (פסוק טו).

[כא] ויתנו אליו כל נשיאיהם מטה לנשיא אחד וגו'. לקח משה קורה אחת ועשה ממנה

שנים עשר מטות, כדי שלא יאמרו שמטה של אהרן היה בו שם המפורש, ולפיכך הפריח.

ומטה אהרן בתוך מטותם. הניחו באמצע שלא יאמרו קרוב היה לשכינה לכך פרח.

[כג] ויוצא פרח. על שם שנאמר: ואם פרוח תפרח (ויקרא יג יב). ללמדך שכל מי שיבוא

ויערער על הכהונה עליו יהיה צרעת, כמו שנעשה בעוזיהו, כן יעשה לכל המערער על

הכהונה.

ויצץ ציץ. בשם המפורש שהיה כתוב על הציץ.

ויגמול שקדים. מלמד שהקב"ה שוקד לגמול רע לכל מי שיערער על הכהונה.

[כז] הן גוענו אבדנו. גוענו במעשה העגל שנאמר ויגוף ה' את העם וגו' (שמות לב לה).

אבדנו בעדת קרח, שנאמר: ותכס עליהם הארץ ויאבדו מתוך הקהל (במדבר טז לג).

כולנו אבדנו. ויהי המתים במגפה וגו' (פסוק י ד).

[כח] האם תמנו לגוע. אחר שאמר הקדוש ברוך הוא: והזר הקרב יומת (במדבר א נא), אם אנו קרבים אל משכן ה' נמות האם לא תעשה עמנו תקנה.

תמנו לגוע. מכאן אתה למד שמחלוקת קרח הייתה קודם שנתמנו לעשות דגלים, וקודם שנתמנו הלווים לעשות את המשכן ולשמרו, שאם היה אחר מכאן, למה היו ישראל הכל מתרעמים על הדבר הזה שיתן הקדוש ברוך הוא שומרים למשכן, והלא כבר נאמר בלקיחת הלוויים נתונים [נתונים המה לי] מאת בני ישראל וגו' (במדבר ג ט), ואמר עבודת מתנה אתן (במדבר יח ז), כלומר על עבודת מתנה, כגון מתנות של פר כהן משיח, ושל פר יום הכפורים שהיו מבפנים, וכגון זריקת הדם והקטרה, וגם ניסוך היין והמים שזר חייב עליהם, ולא עבודת סילוק, כגון הוצאת הדשן.

פרק יח

[א] ויאמר ה' אל אהרן אתה ובניך. זה שבט קהת שהיו נושאים את הארון ואהרן ובניו היו משימים אותם איש איש על עבודתו שלא יתחייבו בני קהת לשאת ולא יגעו אל הקדש ומתו. **ואתה ובניך אתך תשאו את עוון כהונתכם.** שאין לאחרים לעשות כלום בכהונה ואם תחטאו בה אתם לבדכם תשאו את העוון.

[ב] וגם את אחיך מטה לוי. משפחות בני גרשון ובני מררי.

[ג] ולא ימותו גם הם גם אתם. כשם שהלוויים חייבים מיתה אם היו נוגעים בעבודת הלוויים.

[ח] ואני הנה נתתי לך את משמרת תרמתי. לטובתו של אהרן הייתה מחלוקתו של קרח שאותה שעה נתן הקדוש ברוך הוא לו כל מתנות כהונה ברית מלח עולם, והמשל אומר נשברה רגל כדי לטובתי.

[יא] וזה לך תרומת מתנם. על לחם תודת שלמיו על חזה ושוק המורם ממנה ומן האיל ומן השלמים הכתוב מדבר שהיה נאכל לכוהנים ולנשיהם ולבניהם ולעבדיהם, לכך נאמר: **כל טהור בביתך יאכל אותו.**

[יב] כל חלב יצהר וכל חלב וגו'. על תרומה הכתוב מדבר שהיא ניטלת ראשית למעשרות.

[יג] בכורי כל אשר בארצם. מדבר על העומר ועל שתי הלחם של עצרת ושל הביכורים שהם מביאים מפירות האילן.

[כא] ולבני לוי נתתי כל מעשר בישראל לנחלה. כך הייתה תורת מעשר של לויים שנה ראשונה של שמיטה נותן ישראל מתבואה שלו מעשר ראשון ומעשר שני שנה שנייה מעשר ראשון ושני שנה שלישית מעשר ראשון ומעשר עני, שנאמר: כי תכלה לעשר תבואתך (דברים כו יב), שנה שאין בה אלא מעשר אחד. יכול מעשר ראשון לבטל אבל לא מעשר שני לכך נאמר את כל מעשר בישראל לנחלה, מה נחלה אין לה הפסק כך מעשר ראשון אין לו הפסק, ומנין שבשנה השלישית נותן מעשר עני? מקיש מתנה של עניים למתנת לויים, מה מעשר ראשון ללויים, אף מעשר [עני] שמצווה ליתן לעניים.

[כג] ועבד הלוי. הוא ולא כהן.

[כז] ונחשב לכם תרומתכם וגו'. זו תרומה גדולה שהוא מפריש הישראל מן גרנו ומן יקבו, והקישם הכתוב זו לזו שיהיו נוטלות שתיהם באומד ובמחשבה. ועוד מה תרומה גדולה חייבין מיתה עליה, כך על תרומת מעשר ראשון חייבים מיתה עליה.

[כט] מכל חלבו את מקדשו ממנו. מכאן אמרו: סאה תרומה שנפלה פחות ממאה אוסרת כל החולין, ואם נפלה למאה מעלין משם שיעוריה והשאר מותרת משום חולין.

[ל] ונחשב ללויים. אחר שמפרישין מן המעשר תרומתו התשעה החלקים האחרים אין בהם שום קדושה שהרי הם כתבואת גורן ויקב הנשאר לישראל אחר שהפריש ממנה מעשרותיה.

[לב] ולא תשאו עליו חטא. אימתי אין אתם נושאים עליו חטא? בזמן שאתם תורמין מן היפה, אבל אם אתם תורמין מן הרעה על היפה תרומה אתם נושאים עליו חטא שאם לא יהא תרומה נישאת עליכם חטא, ולמה? **ואת קדשי בני ישראל.** האם אם אוכלים הלויים המעשר בשביליהם חייבין מיתה.

פרשת חוקת

פרק יט

[ב] זאת חקת התורה. למה נאמר כאן חקת?

לפי שיש לבעל דין לטעון מי נדה מטהרין לטמאים, ומטמאין למי שהוא טהור, וכי אפשר לומר כך?

לכך נאמר חוקה, אמר הקדוש ברוך הוא: חקה חקקתי לך גזרה גזרתי, ואין מי להרהר אחריה, ואעפ"י שהיא גזרה חשובה מצוה כשאר התורה, שנאמר: אמרת ה' צרופה (תהלים יח לא).

ומה ציוה הקדוש ברוך הוא?

להביא פרה אדומה, לכפר על מעשה העגל.

משל לוולד שטינף לחצר המלך אמר המלך: תבוא אם זה הוולד ותקנח צואת בנה, כך אמר הקדוש ברוך הוא: תבוא פרה ותכפר על מעשה העגל.

דבר אל בני ישראל. לפי שהם צוו לעשות העגל.

ויקחו שמזהבם נעשה העגל, לכך הם יקחו אליך, לפי שמשם נתפלל עליהם, לפיכך הם יביאון אל משה.

אדומה. לפי שזהב העגל היה אדום.

תמימה. לפי שלא הלכו עם הבורא בתמימות לכך תהיה תמימה.

דבר אחר:

תמימה שיהא האודם תמים, שאם היו בה שתי שערות אינן אדומות פסולה.

אשר אין בה מום. לפי שהם עשו לעצמם מום, שנאמר: וירא משה את העם כי פרוע הוא (שמות לב כה), לפיכך לא תהיה כפרת עוון בעלת מום.

אשר לא עלה עליה עול. הם פרקו עול שמים מעליהם, לכך תהיה היא שלא עלה עליה עול.

[ג] ונתתם אותה אל אלעזר הכהן. ולא לאהרן, לפי שאהרן עשה להם העגל, לכך לא ציוה ליתנה לאהרן, שאין קטיגור נעשה סניגור.

ואימת נעשית הפרה?

אמרו חכמים ז"ל: יום ב' שהקריבו הנשיאים לחנוכת המזבח.

והוציא אותה אל מחוץ למחנה. לפי שע"ז הרי היא כמצורע, ונאמר במצורע מחוץ למחנה מושבו (ויקרא יג מו).

ושחט אותה. מכאן שהשחיטה [כשרה] בזר.

[ד] ולקח אלעזר הכהן. מכאן לשחיטה שמצוותה אפילו בכהן הדיוט.

דבר אחר:

זאת חקת התורה. כל המחזיק בה כאילו מחזיק בזאת התורה כאשר ציוה ה'.

ויקחו אליך. רמז לו שכל הפרות כלות, ופרה של משה לעולם עומדת.

ולמה פרה?

הם המירו כבוד המקום בבן פרה וסררו בפרה, תבוא אמו שהיא פרה ותהיה לעם כפרה אשר סררו בפרה.

ועוד למה אדומה?

שהאדימו פנים כשעשו העגל להיות בעלת כתמים, שנאמר: נכתם עונך לפני (ירמ' ב כב), לכך הביא פרה שהיה תמימה ותכפר על בעלי תמימים, אדומים, שנאמר: אם יאדימו כתולע צמר יהיו (ישעי' א יח).

ולמה אשר אין בה מום?

עשו העגל ומאותה שעה נעשו בעלי מומים זבין וגם מצורעים, לכך תבוא היא שאין בה מום ותכפר על עושי העגל שנעשו בעלי מומין.

ולמה אשר לא עלה עליה עול?

לפי שהם נתנו עול העגל על צוואריהם, שזבחו לו והשתחוּ לו, לכך תבוא הפרה אשר לא עלה עליה עול, ותכפר עליהם. הם נקהלו על הכהן לעשות להם עגל, לפיכך התאנף הקדוש ברוך הוא באהרן על הכהן לעשות להם עגל להשמידו, ונתן הקדוש ברוך הוא לבניו מעשה הפרה, לכפר על אביו שהוא כהן.

ונתתם אותה אל אלעזר הכהן. פעולתה בסגן בבגדי בד ולא בכהן גדול שיהא מלובש בבגדי זהב, לפי שהעגל נעשה מזהב שלא יהא קטיגור נעשה סניגור, הם זבחו לעגל לפני אהרן, לפיכך **ושחט אותה לפניו**, ועל ידי העגל נשפך דמם, שנאמר: והרגו איש את אחיו (שמות לב כז), לכך **ולקח הכהן מדמה**.

ולמה מזה מדמה שבע פעמים?

למען כפר לו אדון אשר ברא עולם בשבעה ימים, לכך היו ההזיות שבעה, ופרות שעשו הכוהנים בבית ראשון עם פרתו של משה היו שבעה, וכוהנים שבעה המתעסקים בפרה, והשוחט ואלעזר והשורף, ושנינו כל המתעסקין בפרה היו טמאים.

[ו] ולקח הכהן עץ ארז ואזוב. ואוסף האפר ולוקח מעפר שריפת החטאת והמזה מי הנדה, ושנינו כל המתעסקין בפרה מטמאין בגדים, ולכך היו בה כיבוסין שבעה, וטבילות גופיהן שבעה, וטהורים היו צריכים להיות להם מתחלה כל השבעה, וכולם נטמאו גופיהם של ז'. הרי מ"ט כנגד פרשה פרה שהיא מזוקקת שבעתים, שהם מ"ט.

ושרף את הפרה, ולמה בשריפה?

כשם שהעגל נשרף באש והשורף אותה באש, כך ציוה הקדוש ברוך הוא לשרפה באש.

ולקח הכהן עץ ארז ואזוב ושני תולעת. כמו שנפלו על ידי העגל שלשת אלפים, כך יפלו בה שלשה מינים, והם:

עץ ארז, לפי שהיו משולים בארז, כמו שנאמר כארז בלבנון ישגה (תהלים צב יג), ועל שהגביה עצמו כארז, יהיו נכנעים ונדכאים **כאזוב**.

ולמה **בשני?** כנגד כחוט השני שפתותיך (שה"ש ד ג).

ולמה **בתולעת?**

לכפר על עם שנקראו תולעת, שנאמר: אל תיראי תולעת יעקב (ישעי' מא יד).

דבר אחר:

למה בארז ואזוב?

למד שכל המתגאה עצמו כארז סופו נשפל כאזוב ויחשב כתולעת, שנאמר: ואנכי תולעת ולא איש (תהלים כב ז).

ולמה משליך אל תוך שריפת הפרה?

להרבות אפרה ולא היה זורקם עד שתצאת האור ברובה, והמשליך היה מראה לכל ואומר שלש פעמים ארז זה, וכן היה אומר לכל מין ומין ומטמאין היו הכהן השורף את הפרה בשרץ, ואחר כך מטבילין אותו ושורפה לאלתר בלא הערב שמש, מפני הצדוקין שהיו אומרים במעורבי שמש הייתה נעשית, וזה הוא שאמר הכתוב: **ואסף איש טהור** (פסוק ט), כל שהוא, ואמר עד כאן היו משמרין אותו כבתחילה דמעיכרא שלא היה בו שום פסול ספק טומאה, לכך היו חצרות בירושלם בנויות על גבי הסלע ותחתיהם חלל מפני קבר התהום, וגם היו נשים באין מעוברות ויולדות שם, ומגדלות את בניהם שם לפרה, והיו מביאים שוורים ועל גביהם דלתות, תינוקות יושבות על גבי דלתות, וכוסות, של אבן בידיהם, הגיעו לשילוח היו יושבין במקומן ומשלשלין וממלאין את המים מפני קבר התהום, ולכך היה כהן המביא את הפרה עושה כבש העשוי כיפות כיפות מול האיטם מפני קבר התהום.

[ט] והייתה לעדת בני ישראל למשמרת כמו שפשע העגל שמור לדורות, כך אפר הפרה שמור לדורות לחטאת לכל דור, כך תהא **למשמרת למי נדה חטאת היא**, ועושים צלי האפר שלשה חלקים כנגד שלשה משמרות של לויים ונותנין אותו ללויים.

דבר אחר:

והייתה לעדת בני ישראל למשמרת. ועד שיהיו המתים היא שמורה אפר פרה שעשה משה לעולם קיימת.

[י] וטמא עד הערב, למה הייתה פרה מטמאה כל העוסקין בה?

לפי שכל המתעסקין בעגל נטמאו מטומאת הנדה, שנאמר: תזרם כמו דוה וגו', (ישעי' ל כב), כפי שהנוגע במת למה לא הייתה מטמאה אלא בטומאת מת, שנאמר: ויאכלו (מזבחי) [זבחי] מתים (תהלים קו כח), לפי שהיו קרוי מת, לכך מטהרת טומאת מת בלבד.

[יב] הוא יתחטא בו ביום השלישי וביום השביעי יטהר. ולמה ביום השלישי וביום השביעי? כנגד אבלות של מת, שאמרו שלשה ימים לבכי ושבעה להספד, והעגל גרם לישראל שימותו.

דבר אחר:

על שעברו בתורה הנתונה בחדש השלישי, שנאמר בה: לא יהיה לך אלוהים אחרים (שמות כ ב), וכפרו בהקב"ה שברא את העולם בשבעה ימים והוציאם ממצרים, והיו שבעה ימים מיום שיצאו עד יום שעברו את הים.

[יג] כל הנוגע במת. זה מת עצמו.

בנפש האדם זה דם המת, שנאמר בו: כי הדם הוא הנפש (דברים יב כג).
אשר ימות בזמן שיש שם שיעור בו רובע דם, שאם לא נשתייר בגופו של אדם רביעית דם הוא ימות מיד.

דבר אחר:

אשר ימות בו. דם המת מטמא ולא דם החי.
את משכן ה' טמא. אם יכנס לשם ולא יתחטא הוא חייב חטאת והוא חייב עונש.
ומנין מצינו אזהרה?
שנאמר ולא יטמאו את מחניהם (במדבר ה ג).

[יד] זאת התורה וגו'. אין התורה מתקיימת אלא במי שממית עצמו עליה.
וכל אשר באהל. מכאן שהמת מטמא באהל אעפ"י שלא נגע בו.

[טו] וכל כלי פתוח. איזה כלי אתה מוצא שאינו מטמא אלא דרך פתחו?
הוי אומר זה כלי חרש, שנאמר: וכל כלי חרש אשר אין צמיד פתיל וגו', שאינו מטמא כולו הוא מטמא באהל המת שהטומאה נכנסת בתוכו, הא יש עליו צמיד פתיל טהור לפי שאינו מטמא בגבו.

[טז] בחלל חרב. חרב הרי הוא כחלל אם נוגע במת, מה מת אבי אבות הטומאה, אף הוא נעשה כיצא בו אבי אבות הטומאה, גם בנוגע במי שנטמא באב הטומאה של מת, גם הוא ראשון כמוהו, וכן אם נוגע בשני או בשלישי נעשה כהם.
או בעצם אדם. עצם מטמא כשעורה ומטמא במגע ואינו מטמא באהל או בקבר אעפ"י שהוא סתום טומאה בוקעת ועולה.

[יז] ולקחו לטמא מעפר שרפת החטאת. כמו: ואכות אתו טחון וגו' (דברים ט כא), לכך טמא מטהר באפר הפרה.

ונתן עליו מים חיים. שתהא הזאתו בכלי, כמו שהשליך עפרו של עגל אל הנחל היורד מן ההר (שם), שהיו מים חיים.

[יח] ולקח אזוב. כמו שלא מחל להם הקדוש ברוך הוא עד שהשפילו עצמם כאזוב, לכך ציוה הקדוש ברוך הוא אותם לטהר הטמא באזוב.

וטבל במים איש טהור. כמו משה שהשליכוהו ליאור וצום לשפוך מים, רצה לומר שישפכו לבם כמים.

איש טהור. כמו שטיהר משה שהיה העם טהור ונטמאו בעגל, כך הזיה מטהר הטמא על ידי איש טהור.

[יט] וטהר בערב. אעפ"י שטהר בשביעי טהור ליכנס במקדש ולא יאכל בקדשים עד שיעריב שמשו.

[כ] כי את מקדש ה' טמא. ענש הכתוב על המקדש אם יכנס לשם טמא כשם שענש על המשכן.

[כא] ומזה מי הנדה. כשם שהעגל טמא את הטהור, כך עושין מי נדה מטמאין כל טהור. והנוגע במי נדה וגו'. נעשו מי הנדה אב הטומאה, שאילולי כך לא יטמאו אדם שאין אדם מטמא אלא אם כן נגע באב הטומאה, נמצאת אתה אומר שלושה אבות הטומאה, הא כיצד? נגע אדם במת נעשה אבי אבות הטומאה, נגע חרב באדם נעשה אב הטומאה, נגע אדם באותו חרב נעשה אבי אבות הטומאה.

ולמה נסמכה פרשת מרים לפרשת פרה אדומה?

ללמדך מה פרה אדומה מכפרת, כך מיתתן של צדיקים מכפרת, ומרים מתה בנשיקה ומתה על פי ה', כשם שמת משה רבנו, שטעם לגזירה שווה נאמר כאן ותמת שם מרים (כ' א'), ונאמר להלן וימת שם משה (דברים ל"ד ה'), וילפינן שם משם, מה לשם בנשיקה, אף כאן בנשיקה, ועוד כי במרים [כתיב] שני שם, ובמשה רבנו ע"ה אחת, לגזירה שווה, והשנית במקום על פי ה', כי אין כבוד לשכינה שיאמר לאשה על פי ה', לפיכך זכר ב' פעמים שם.

פרק כ

[ב] ולא היה מים לעדה. לפי ששלשה פרנסים עמדו להם לישראל כשיצאו ממצרים, שנאמר: ואשלח לפניך את משה אהרן ומרים (מיכה ו' ד'). מרים בזכותה הבאר ניתן להם, והמן ניתן להם בזכות משה, וענני כבוד בזכות אהרן, מתה מרים נסתלק הבאר, לכך לא היה מים לעדה.

[ח] ודברתם אל הסלע לעיניהם ונתן מימיו. שיתן מימיו והוא יתן כדי שישאו קל וחומר בעצמם לומר מה סלע זה שאין לו עונש ולא שכר עשה ציווי הבורא, אנו לא כל שכן.

[י] ויקהלו משה ואהרן וגו'. מכאן שמועט מחזיק המרובה. בוא וראה שפני הסלע לא היה כי אם מעט ועמדו כל הקהל של ישראל על פני הסלע.

שמעו נא המורים. שכן קוראין בכרכי הים לשוטה מורה, והוא בלשון יוני.

המן הסלע הזה. לא היה יודע איזה סלע, לפי שבשעה שנסתלקה הבאר הלכה הסלע וישבה לה בין הסלעים האחרים, לקח משה המטה ונגע בסלע ויאמר מה אתם סבורים המן הסלע הזה נוציא לכם מים והם היו סבורים לומר להם שיוציא להם מים מאותו סלע, והוא לא אמר על דעת כן, לפי שאינו מכירו, כיון שהניח המטה על הסלע התחילה הסלע לטפטף, מפני השם שהיה חקוק במטה, כיון שראה משה שטפטפה חשב משה שהיא צריכה מכה במטה, כמו שהיה מתחילה, כמו שנאמר: והכית בצור ויצאו ממנו מים וגו' (שמות י"ז ו'), מיד הרים משה את ידו והכה הסלע במטה פעמיים, ולמה הוצרך להכות אותו פעמיים?

לפי שפעם ראשונה הוציאה דם, ולפי שלא עשתה צויו של מקום הכה פעם שנית, כדי שתוציא מים ומפני כבודו של משה הוציאה מים.

ומנין שהוציאה פעם ראשונה דם?

שנאמר: הן הכה צור ויזובו מים וגו' (תהלים ע"ח כ'), ואין ויזובו אלא דם, שנאמר ואשה כי יזוב זוב דמה וגו' (ויקרא ט"ו כ"ה).

ומנין שנהפך הדם למים?

שנאמר: ההופכי הצור אגם מים (תהלים קי"ד ח'), במכה ראשונה הוציאה דם, כשם שהכה משה רבנו ע"ה במצרים את היאור, וגם המים נהפכו לדם, במכה שנייה הפך הקדוש ברוך הוא הדם לפניהם ויצאו ושטפו רבים מישראל המריבים עם משה, שנאמר: ונחלים ישטפו (שם ע"ב כ').

[יא] ותשת העדה ובעירם. אלו הצדיקים שבהם.

[יב] יען לא האמנתם בי וגו'. אני אמרתי לכם שתדברו אל הסלע בשמי והיא תיתן מימיה, ואם הייתם עושים כך הייתי מקודש לעיני בני ישראל ויראו מפני, שיאמרו ומה הסלע עשה דברו אנו על אחת כמה וכמה, ולפי שלא עשיתם כן, לכן לא תביאו את הקהל הזה.

[יג] המה מי מריבה. המה שראו אצטגניני פרעה.

ויקדש במ. שלא קיימו דבריו נתקדש בהם: לכן בשבועה שם מיתה, שאין לכן אלא שבועה, שנאמר: לכן נשבעתי לבית עלי וגו' (ש"א ג' י"ד), ואין ויקדש במ אלא הריגה בעת שעברו על צויו, כשם שאמר משה הוא אשר דבר ה' (ויקרא י' ג'), והיכן דבר? ונקדש בכבודי (שמות כ"ט מ"ג).

[יד] כה אמר אחיך ישראל. וכי מה צורך היה למשה לזכור האחוזה, אלא כך אמר משה: שטר היה עלינו ועליך מימות אברהם זקנינו ועבדום וענו אותם וגו' (בראשית ט"ו י"ג), וגם האחים כולם היו צריכים לפרוע החוב של אביהם, ואתה אחי ישראל היית, והיה לך לפרוע החוב כשם שעשינו אנחנו, ואתה ידעת שאנו פרענו החוב, ואתה לא פרעת שלא היית רוצה לפרעו, שכן כתיב בעשו: וילך אל ארץ מפני וגו' (שם ל"ו ו'), מפני שטר חוב שבידו, והקב"ה אמר ליעקב מי שיפרע החוב מבניו הוא יירש את הארץ, שכן כתיב: ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית לאמר (שם טו יח), ואנו שפרענו חובו מעתה לנו הארץ, ומאחר שלא רצית אתה לפרוע החוב אלא פרענו אנחנו, לנו משפט הירושה, ועתה הנח לנו שנעבור בארץ עד שנלך אל מקומנו ואל ארצנו.

ועוד היו יודעים שנתקיים הקול קול יעקב, שבשעת שנצטק אל הקדוש ברוך הוא הוא ישמע קולנו, וכן עשינו במצרים צעקנו אל ה' אלוהינו ושמע קולנו, שנאמר: וישמע ה' את קולנו (דברים כ"ו ז').

ויאמר אליו אדום. אמר להם אדום אתם מתגאים לנגדינו במה שבירך אביכם אתכם, ובמה שנתברך יעקב אביכם, ואני מתגאה עליכם במה שנתברך אבינו ועל חרבך תחיה (בראשית כ"ז מ'), לכך נאמר: **פן בחרב אצא לקראתך.**

[כ] בעם כבד וביד חזקה. מה שאמר יצחק: והידיים ידי עשו (שם שם כב).

[כז] ויעש משה כאשר ציוה ה'. מצטער היה משה שיאמר לאהרן שימות,

אמר לו משה: אחי פיקדון יש לו הקדוש ברוך הוא בידך ורוצה שתתן לו פקדונו, אמר לו אהרן: אחי ויקח פקדונו אדון שפקד יקח פקדונו, כי חשב אהרן שמא בעבור אלעזר ואיתמר,

אמר לו משה: דבר אחר הוא אינו החשבון שחשבת,

אמר לו: אחי אם כן מה הוא?

אמר לו: נר אחד מבקש ממך, מיד הבין אהרן שעל נשמתו הוא אומר, התחיל בוכה.

אמר לו משה: אל תצטער שבניך אחריו יירשו מקומך, שכן ציוני המקום שאפשיט בגדיך ואלבישם לאלעזר ולאיתמר בניך, שהם ימלאו מקומך, מיד נתאנח אהרן, נשא עיניו וראה

מוצעת מטה ונר דלוק, הלך אהרן ושכב על אותה המטה, ואחר שפשט בגדי הקודש מיד מת בנשיקה.

[כח] וירד משה ואלעזר מן ההר. אמרו ישראל: היכן אהרן?

אמר להם: כבר מת, ולא היו מאמינים אליו, אמרו לו: האיש שעצר מלאך המוות ולא היה מניחו ליגוף את העם, עתה שלט בו מלאך המוות, ולא היו מאמינים, עד שהראה להם הקדוש ברוך הוא מיטתו, כאדם הזה ששוכב על המטה, מיד האמינו לו. לכך נאמר **ויראו כל העדה כי גוע אהרן וגו'.**

דבר אחר:

אל תקרי ויראו אלא וייראו, שמיד נסתלקו ענני כבוד שהעננים היו בזכות אהרן ולכך כי גווע אהרן, ומתרגמין ארי מית אהרן.

[כט] ויבכו את אהרן שלשים יום כל בית ישראל. [גדול מה] שנאמר באהרן יותר ממה שנאמר במשה, [במשה] לא בכו אותו כי אם האנשים, אבל באהרן בכו אותו האנשים ונשים, לפי שהיה רודף שלום ואוהב שלום ומשים שלום בין איש לאשתו ובין אשה לחברתה, הדא דכתיב: בשלום ובמישור הלך אתי. ורבים השיב מעון (מלאכי ב' ו'). ומה אהרן היה עושה? כשהיה שומע שהיו מריבים שני בני אדם, או איש ואשתו, היה הולך אצל אחד מהם, והיה אומר לו חברך בא אצלי, ומטרף על לבו על שהכעיס אותך, ופייס ממני שאבוא אצלך כדי שיבוא אצלך שתמחול לו, ולא היה זז ממנו אהרן עד שהיה מסיר כל השנאה שבלבו, והיה משליך ביניהם שלום והולך, וכשהיה פוגע לחברו מיד היו מחבבין ומגפפין זה לזה ומנשקין זה את זה, וכן היה כל ימי אהרן ע"ה, וכן מדתו כשהיה שומע שיש מריבה בין איש לאשתו, לא היה זז מביניהם עד שהיו עושים שלום, לכך בכו לאהרן האנשים והנשים, אבל למשה רבנו ע"ה בכו כל הזכרים לבד. כל האנשים בכו אותו, לפי שהיה מוכיחן, ועוד כי משה היה אומר יקוב הדין את ההר ואהרן מטיל פשרה בין שני בעלי דינין.

פרק כא

[א] וישמע הכנעני כי בא ישראל דרך האתרים. וישמע הכנעני, כיון ששמעו הכנענים שמת אהרן, אמרו מת התייר שלהם הרי השעה שנלך נלחם עמם. ר' שמעון בן יוחאי אומר: אמר כי בא ישראל דרך האתרים, פירוש האתרים הם התרים, כיון ששמעו כי מת אהרן גדול הכוהנים אמרו מת התייר הגדול שלהם ועמוד הענן שהיה עושה להם מלחמה נסתלק, הרי השעה שנלך ונלחם במם.

דבר אחר:

וישמע הכנעני. וכי כנעני יושב בנגב, והלא יושב היה בהר, שנאמר עמלק יושב בארץ הנגב והכנעני יושב בהר (במדבר י"ג כ"ט). אלא מי היה כנעני זה?

זה עמלק, שהוא יושב בנגב, שנאמר עמלק יושב בארץ הנגב. אמרו עמלקיים בתחילה כשבאנו להלחם עם ישראל נצחונו בקולם, במה שנתברך אביהם, שנאמר: הקול קול יעקב (בראשית כ"ז כ"ב), ונשאו קולם וצעקו לפני הקדוש ברוך הוא כדי שיפלו עמלקיים, ושמע קולם ומסרנו בידם, ועתה נעשה דבר שלא יכירו אותנו, מה עשו?

הלכו לארץ כנען, ולמדו לשון כנען, וגם המלך שלהם לבש לבושי כנען, וזה מלך ערד, ונעשה עצמו כאלו הוא מלך כנען, אמרו כשהם יעשו מלחמה יאמרו שאנו כנעניים, ויצעקו להקב"ה שימסור הכנעניים בידם, ואנו עמלקיים ונהרגם, כששמעו ישראל מעת שבאו ישראל אלו המרגלים דרך האתרים, ואין אתרים אלא תרים, ומנין המרגלים כי הלכו באותו הדרך, שכן אמר להם משה: עלו זה בנגב.

וילחם בישראל וישב ממנו שבי. לא לקחו מהם אלא שפחה אחת, ומשלחם הייתה, שככה נאמר שבי מן השבי הייתה, כשראו אותם, שהם היו אומרים שפת כנען ולבושיהם כעמלקיים לבד ששינה עצמו מלך ערד שהיה דומה לערוד שבמדבר, אמרו ישראל: האומה הזאת אין אנו מכירין אותה אם אנו צועקים להקב"ה שיתן העמלקיים בידינו, שמא הם כנעניים, ואם נצעק להקב"ה שיתן הכנעניים בידינו, שמא הם עמלקיים, אלא מה עשו ישראל? צעקו להקב"ה סתם, אמרו להקב"ה אם נתן תיתן את העם הזה וגו', ושמע הקדוש ברוך הוא ונתנם בידם, שנאמר: **וישמע ה' בקול ישראל.**

[ד] ותקצר נפש העם בדרך. וזה הדבר עשה הקדוש ברוך הוא אותו לטובה לישראל, והם חשבו עליו רעה, ומנין?

שנאמר: וידבר העם באלוהים ובמשה, והקב"ה לא עשה אלא כדי שלא יפלו ביד אויביהם האדומיים, ועוד שיתן להם ארץ סיחון ועוג, ועוד נתן להם הקדוש ברוך הוא מים מן הארץ ולחם מן השמים, והם היו אמורים שהיו חסרים מכל טוב, וזהו אמרם ונפשנו קצה בלחם הקלקל.

דבר אחר:

בלחם הקלקל, שהיה בגופם קל, שלא היו צריכים לצאת לחוץ, והיו אומרים מי ראה אדם שאוכל ואינו יוצא לחוץ לנקביו ואנו טוחנין ואין אנו פולטין, ומחר אנו מתנפחים ויבקע כריסנו, והקב"ה לא עשה להם אלא לשבח, והם הוציאו עליו לעז, אז וישלח ה' בעם את הנחשים השרפים (פסוק ו'), הם תפשו דברים של נחש הקדמונים, ודברו על הקדוש ברוך הוא דברים אשר לא כהוגן, לפיכך פרע מהם בנחשים.

דבר אחר:

אמר הקדוש ברוך הוא יבאו נחשים שמזונתם עפר ואינם מתרעמין על מזונותם, ויפרעו מאלו שמאכלם ומזונותם מן ושליו, ומתרעמים על מזונותם.

השרפים, ששורפין בחייו כל מי שנושכין, וכיון שאמרו חטאנו, שנאמר: **ויאמרו חטאנו כי דברנו בה' וברך** (פסוק ז'), ובקשו ממשה כדי להתפלל עליהם ולא משה אכזר, מיד נתפלל עליהם, שכל מי שאינו מתפלל על חברו הוא חוטא, שנאמר בשמואל: חלילה לי מחטוא לה' מחדול להתפלל בעדכם (ש"א י"ב כ"ג), וממי אתה למד?

ממשה רבנו ע"ה, ואף הקדוש ברוך הוא כששמע שאמרו חטאנו קבל תפלתו של משה והורה להם מה שיעשו עד שינצלו, שנאמר: **ויאמר ה' אל משה עשה לך שרף** (פסוק ח').

[ט] ויעש משה נחש נחושת. והלא הקדוש ב"ה לא אמר לו שיעשה נחש, אלא אמר משה אעשה של נחושת, כדי שיראו אותו כל ישראל וזוכרין מה שעשה נחש הקדמוני, ומה אירע לו, מיד יחזרו בתשובה, וזה שאמר: **והביט אל נחש הנחושת וחי**, וכי נחש ממית ומחיה, אלא בזמן שהנושך מביט כלפי מעלה ומכוון לבו לשמים וזוכר מעשה נחש ועושה תשובה, מיד נתרפא, ואינו נימוק בחוליו.

[יב] ויחננו בנחל זרד. כלומר לא היה ורחבו אלא זרת, ולא עברו אותו אלא עד סוף ארבעים שנה.

[יד] על כן יאמר בספר מלחמת ה'. זה ספר ואלה שמות, שבו כתוב המלחמה שעשה הקדוש ברוך הוא עם מצרים, והמלחמה שעל הים, שנאמר ה' ילחם לכם ואתם תחרישון (שמות י"ד י"ד), זו מלחמת הים, כי ה' נלחם להם במצרים (שם שם כ"ה), זו מלחמת מצרים, מה כתיב שם?

כמו שעשה להם הקדוש ברוך הוא על ים סוף, שנאמר: עד יעבור עמך ה' עד יעבור עם זו קנית (שמות ט"ו ט"ז). עד יעבור נחלי ארנון עד יעבור את הירדן, לכך נאמר **את והב בסופה**, את אשר יהב בסוף כן יעשה בנחלי ארנון, ומה נסים נעשה להם בנחלי ארנון?

כי כששמעו אמוריים שישראל רוצים לעבור נחלי ארנון, והיו שם מערות ונטמנו שם אמוריים וחשבו בלבם כשיעברו ישראל נעשה עימהם מלחמה ונהרגם, והם לא ידעו כי הארון היה הולך עימהם, ומשפיל ההרים לפנייהם, כאשר הגיע לשם היו שני הרים דומים כמו שני שדיים, והכניסם הארון במערות ונהרגו כולם, והיינו דכתיב: **ואשד הנחלים**, אלו שני ההרים אשר נטו לשבת ער, ואותו הר נשען אל גבול מואב, משל למה הדבר דומה?

לשפחה שראתה בן גברתה בסכנה והלכה להצילו, כן היה אותו הר שהיו בו השדיים, והיו על ארץ ישראל, וכיון שראה שהיו בו ישראל בסכנה הוא נטה לשבת ער להצילם, ומי הגיד להם

לישראל, רבנן מפרשים שני מצורעים היו שם את והב בסופה, והיה הענן פולטם לחוץ, והם ראו דמם של אמוריים שהיה יוצא מן המערות ובאו והגידו לישראל.
ורבנן של ארץ ישראל מפרשים: כי הבאר הי' הולך עימהם, ונכנס לאותם המערות והוציא משם מתים, לכך נאמר **ומשם בארה** (פסוק ט"ז), ששם עבר הבארה, ועל ידו אירעו הניסים שעשה הקדוש ברוך הוא להם, והודיעם הנקמות שעשה באויביהם.

[יז] אז ישיר ישראל. אמרו שירה לפני הקדוש ברוך הוא על הנס, ושבחו להקב"ה על הטובות שעשה להם על ידי הבאר, מן תחלה ועד סוף, התחילו לזכור היאך נתנו הבורא מתחילה ועד סוף, הדא הוא דכתיב: **באר חפרוה שרים** (פסוק י"ח), זה משה וזקני ישראל, כמה דתימר: קח אתך מזקני ישראל וגו' הנני עומד לפניך שם על הצור (שמות י"ז ו'), הרב הקדים לתלמיד, וכן ביחזקאל קום צא אל הבקעה ושם אדבר (עמך) [אותך] ואקום (ואלך) [ואצא] אל הבקעה והנה שם כבוד ה' (יחזקאל ג' כ"ב כ"ג). ומהו **חפרוה שרים?**
כמו: ויחפרו לנו את הארץ (דברים א' כ"ב), שמשה לא היה יודע איזה צור הוא, עד שאמר לו הקדוש ברוך הוא הסימן של אותו הצור שראה השכינה נראתה עליו, אז ידע כי הוא הצור.

[יח] כרוה נדיבי העם. זה משה ואהרן כשמתה מרים, שנאמר: קח את המטה והקהל את (העם) [העדה] וגו' (במדבר כ ח), במחוקק. זה משה, ועל ידי משה היו הדברים שנקרא מחוקק, שנאמר: כי שם חלקת מחוקק ספון (דברים ל"ג כ"א).
במשענותם. זה המטה שהיה למשה ולאהרן, ומנין שהיה של אהרן?
שנאמר: אמור אל אהרן קח מטה (שמות ז' י"ט), ואומר: נטה את מטה והך את עפר הארץ (שם ח' י"ב).
וממדבר מתנה. מתנה שנתן להם בארץ ערבה ושוחה מקום שהיה צימאון אשר אין להם מים והוציא להם מים מצור החלמיש.

[יט] וממתנה נחליאל. לאותה הטובה שהשקם במדבר ע"י הבאר, וירד עימהם לנחלי ארנון, ומנחלי ארנון עלה לבמות ההרים, ומבמות יורד עימהם לגיא אשר בשדה מואב, שאותה הגיא הייתה נשקפה מן הבמות על פני הישימון.

דבר אחר:

ומשם בארה. כיון שהגיעו ישראל אל הישוב נסתלקה מהם הבאר, ואמרו ישראל שירה עליה, שנאמר: **אז ישיר ישראל וגו'**, ולמה לא נזכר שמו של משה רבנו על הבאר?
לפי שלקה על ידה, שנשבע הקדוש ברוך הוא על ידה שלא יכנס משה לארץ התחילו ישראל לומר שבחה של באר.

דבר אחר:

באר חפרוה שרים. זו תורה שהייתה נשמרת על ידי אברהם ויעקב, שנאמר באברהם: וישמור משמרת מצותי חקותי ותורתי (בראשית כ"ו ה'), וביעקב נאמר: ויעקב איש תם יושב אהלים (שם כ"ה כ"ז).

כרוה נדיבי העם. אלו ישראל שקיבלוה מסיני, ועל ידה נקראים נדיבים, שנאמר: נדיבי עמים נאספו וגו' (תהלים מ"ז י'), ולפי שנתברכו בקולה לכך זכו במלכות, שנאמר: ואתם תהיו לי ממלכת כוהנים (שמות י"ט ו').

במחוקק. על ידי משה שנקרא מחוקק.

במשענותם. שנשענו על ידי משה שקיבלו כל מה שאמר להם מפי הקדוש ברוך הוא לשמור, שנאמר: דבר אתה עמנו ונשמעה (שמות כ, ט"ז).

וממדבר מתנה. כל מי שמשים עצמו כמדבר, תורה ניתנה לו במתנה, שלכך נמשלה [התורה] למים, מה המים אינם יכולים לעמוד במקום גבוה, ואינם הולכים כי אם במקום נמוך, כך אין התורה מתקיימת אלא במי שמשים את עצמו כמדבר.

וממתנה נחליאל. כיון שניתנה תורה לו במתנה נחלו אל.

ומנחליאל במות. כיון שנחלו אל עלה לגדולה, שנאמר: ומנחליאל במות, ואם מגביה עצמו הקדוש ברוך הוא משפילו, שנאמר: **ומבמות הגיא.**

[כא] וישלח ישראל מלאכים אל סיחון. עשה משה מה שלא ציוה לו הקדוש ברוך הוא, וסמך על מה שאמר לו הקדוש ברוך הוא, שנאמר: כי תקרב אל עיר וגו' (דברים כ' י').

[כג] ולא נתן סיחון את ישראל עבור בגבולו. אמר להם: כל עצמם של כנעניים לא שכחנו אלא כדי שלא הניח אתכם לעבור, מיד ויאסוף סיחון, ולמה נקרא שמו סיחון? שהיה הולך אחר שיחה, ומה שמו, כנעני שמו.

[כד] כי עז גבול בני עמון. וכי מה עזות היה לגבול בני עמון שלא לקחו אלא עד גבול בני עמון לא תוקפם, אמר לו הקדוש ברוך הוא וקרבת מול בני עמון אל תצורם (דברים ב' י"ט).

[כז] כי חשבון עיר סיחון. זה שאמרו חכמינו ז"ל: עמון ומואב טיהרו בסיחון.

[כז] על כן יאמרו המושלים באו חשבון. לפי שסיחון לקח חשבון מיד מלך מואב, וישראל לקחו מיד סיחון את חשבון וכל מה שלקח ממואב, על כן אמרו חכמינו ז"ל שלהם לישראל כשמשלו בארץ בואו חשבון ובנו אותה כי היא עיר סיחון ואנשי מלחמה שהם קשים מבעלי מלחמה של חשבון להבה אכלה ער מואב בעלי במות ארנון.

[כט] אוי לך מואב אבדת עם כמוש. אתם סבורים מה שישראל אינם נלחמים עימהם מיראת כמוש אלוהיהם, או נמנעו על שבטחו בכמוש אלוהיהם, ולכך נאמר שבח סיחון ואיבוד מואב שהוא עמו של כמוש.

נתן בניו פליטם. שברחו מן המלחמה ולא נותר מהם אלא פליטים, ובנותיו שלא נלחמו ולא יכלו לברוח על כן שבה אותם מלך סיחון.

[ל] ונירם אבד חשבון. אמרו ישראל ידינו אותם לסיחון ולכך אבד חשבון. אמרו חשבון עירם ושממנו הארץ עד נפח אשר על מידבא.

דבר אחר:

על כן יאמרו המושלים באו חשבון. ומי הם מושלים?

זה בלעם וגם אביו, ולכך קרא אותם מושלים, על שם וישא משלו (במדבר כ"ג ז'), לפי שחשבון עיר כבדה וחזקה וגבוהה, ואפילו הייתה יתושין לא הייתה סיחון יכול לכבשה עד ששכר לבלעם ואביו, ואיררם בלעם ולא מצאו כל אנשי חיל ידיהם לשמרה, ועל דבר זה שלח בלק אל בלעם לארר את ישראל, ועל זה אמר בלק כי ידעתי את אשר תברך מבורך ואשר תאור יואר (במדבר כב ו), ברך לסיחון וקלל למואב, והם אמרו לסיחון בואו חשבון, התחיל משה מסדר כיצד בלעם חשבון וגם למואב וברך לסיחון.

דבר אחר:

על כן יאמרו המושלים. אלו המושלים ביצרם, בואו חשבון בואו ונחשב חשבון של עולם, הפסד מצוה כנגד שכרה, ושכר עבירה כנגד הפסדה ותבנה ותכונן עירו לחיי העולם עם הצדיקים המשיחים גדולתו של הקדוש ברוך הוא, כמה דתימר: הולכי על דרך שיחו (שופטים ה' י').

כי אש יצאה מחשבון. תצא אש מן המחשבים הפסד מצוה כנגד שכרה, ושכר עברה כנגד הפסדה.

להבה מקרית סיחון. מה הצדיקים המשיחים את התורה ותאכל אותם הבוגדים בה' לעשות כל רעתם.

בעלי במות ארנון. אלו המתגאים ועושים מעשה גאים.

דבר אחר:

בעלי במות ארנון. זה הפורק ממנו עול שמים, ונותנים עליו עול מלכות ועול דרך ארץ. **אוי לך מואב אבדת עם כמוש.** כל עם שעובד ע"ז סופו שיאבד, הדא הוא דכתיב: ואם יפנה לבבך ולא תשמע ונדחת והשתחווית לאלוהים אחרים ועבדתם הגדתי לכם היום כי אבוד

תאבדון (דברים ל' י"ז י"ח): למלך אמורי סיחון. שהוא כסיח שבמדבר, הדא הוא דכתיב: ישא ה' עליך גוי מרחוק וגו' (שם כח מ"ט).

ונירם. אוי לרשע ואוי לשכנו.

אבד חשבון. אבדו חשבונם של עולם, ואמרו לית דין ולית דיין, לפי שאמרו במקצתם סופם לבוא עד דיבון, שידינו את נשמתן אז ונשים עד נפח, ואחר כך נשמתן תבוא לסוף שישרף ולבוא עד גיהנום, שהוא אש שאינו צריך ניפוח.

אשר עד מידבא. סופו לידון בגיהנום, ויעשה הקדוש ברוך הוא עימהם מה שרוצה, הדא הוא דכתיב: עד עשותו ועד הקימו מזמות לבו באחרית הימים (ירמיה כ"ג כ').

[לג] יוצא עוג. ולמה נקרא שמו עוג?

על שם עוגות מצות, שאותו עת שנשבה לוט פסח היה, ובא עוג והגיד לאברהם, שנאמר: ויבוא הפליט ויגד לאברהם העברי (בראשית י"ד י"ג), והוא לא עשה אלא לרעה, כך אמר בלבו, אברם עשה עם לוט אחיות והוא אוהבו, וכשישמע שנשבה לוט, מיד יצא להלחם עימהם מלחמה ויהרג, ואני אקח את שרה אשתו, ולמה נאמר ויאמר ה' אל משה אל תירא אותו (פסוק ל"ד), ומפני מה נתיירא משה מה שלא נתיירא מן סיחון, והלא סיחון ועוג בני חביא והוייא הו, ובני שמחוי ועוזא, ושניהם שויים בגדולה ובגבורה, ועליהם נאמר למכה מלכים גדולים, ויהרוג מלכים [אדירים], לסיחון מלך האמורי, ולעוג מלך הבשן (תהלים קל"ו י"ז י"ח י"ט כ'), ולמה היה מתיירא לעוג יותר מסיחון?

אלא טוב היה עושה משה רבנו ע"ה, אמר משה: שמא יעמוד לו זכות בעד שהגיד לאברהם שנשבה לוט, שנאמר: ויבא הפליט ויגד לאברם העברי (בראשית י"ד י"ג). ולכך אמר לו הקדוש ברוך הוא: אל תירא אותו כי בידך נתתי אותו, והדבר אשר מתיירא ממנו אל תירא כי באותו הזמן גם כן נתכוון לרעה ולא לטובה, ואף על פי כן נתתי לו שכר, שהרביתי ימיו ושנותיו עד היום, ומעשיו ומחשבתו שחשב אני אפרע לו, שאמסור אותו בידך, הדא הוא דכתיב: **כי בידך נתתי אותו** (פסוק ל"ד).

[לה] יוכו אותו ואת בניו ואת כל עמו. אמרו עליו על עוג שיעץ עצה ואמר מחנה ישראל כמה הוי תלתא פרסי, אנא איזל ואעקר טורא בר תלתא פרסי ואשדי עלוייהו, אזל ועקר ית טורא, והוה בהו תלתא פרסי, והוה נקיט לה ברישיה ואתי, שלח הקדוש ברוך הוא עורבא, ואיכא דאמרי קומצא, ונוקביה ונחית ליה בצואריה, כד מטא בעי למשלפיהו ונמשכו שיניו לכאן ולכאן, ולא מצי למשלף יתיה, שכן אתה מוצא בשיני רשעים לעתיד לבוא, שנאמר: שיני רשעים שברת (תהלים ג' ח'), אל תיקרי שברת אלא שרבתה, וכיון שראהו משה רבנו שהוא עומד מה עשה?

משה הוה בר עשר אמין, שנאמר: ויפרוש את האהל על המשכן (שמות מ"ט), והמשכן היה עשר אמות, שקל נרגא בת עשר אמין וקפץ עשר אמין ומחיית קרסוליה וקטליה, מכאן אמרין

אותו הר שהיה מביא עוג להשליך על ישראל, זכר משה רבנו ע"ה שם המפורש והעמידו באוויר שלא יפול על ישראל, אז אמרו תתקצץ הידיים שכך זורקין, ויתברך הפה שכך מעמיד.

פרשת בלק

פרק כב

[ב] וירא בלק. ולמה נקרא שמו בלק?
מלמד שבא ללוק דמן של ישראל ככלב.

דבר אחר:

על שם בוקה ומבוקה ומבולקה (נחום ב יא), שבקש לבלוק את ישראל.

את כל אשר עשה ישראל לאמורי. לסיחון ועוג, אמרו אלו שהם גיבורים וענקים לא יכלו לעמוד בפניהם, אנו על אחת כמה וכמה.

[ג] כי רב הוא. שהרבה אותם הקדוש ברוך הוא על הגיבורים.

ויקץ מואב. שהיו בעיניהם כקוצים, ולמה נתייראו המואבים מה שלא נתייראו עמוניים, לפי שעל עמוניים ציוה הקדוש ברוך הוא לישראל אל תצורם ואל תתגר בם מלחמה, כלומר מלחמה הוא דלא יעשה בהם, אבל אנגוריא יעשו בהם, ומה היו ישראל עושים, היו מזיינין רצה לומר מזיינין את עצמם, ובאים עליהם ונדמים אליהם כאלו באים להלחם עימהם, והם בורחין, מיד ישראל נכנסין ושוללים אותם.

[ד] ויאמר מואב אל זקני מדין. אלא כיון שראו לסיחון ועוג שנהרגו, תמהו ואמרו מי יוכל בכחו לכבשם או לעמוד כנגדם, וכיון שראו שהם נוצחים את העולם כולו לא ידעו במה היה כחם, הביאו לזקני מדין ושאלו להם ואמרו זאת האומה אין להם לא חרב ולא חנית וכל כוחם היה בפיהם ואינם מתגברים על כל האומות אלא בפיהם.

עתה ילחנו הקהל את כל סביבותינו. שלא היו עושים מלחמה אלא אנגוריא היו עושים בהם, והיו בוזזים כל מה שמוציאין חוץ לעיר.

כלחך השור. ולמה שור?

לומר לך מה שמלחך השור אין בו סימן ברכה לעולם, כך ישראל כל מה שמוציאים לא ישאירו שריד ופליט.

ובלק בן צפור מלך למואב בעת ההיא. שלא היה ראוי למלכות, אלא לפי העת המליכוהו מואבים עליהם.

[ה] וישלח מלאכים אל בלעם. כיון ששמעו שכוחו של משה לא היה אלא בפיו. אמרו נשלח אל בלעם שגם הוא כחו בפיו, והוא יעמוד כנגדו, לכך שלחו אל בלעם, ולמה נקרא שמו בלעם?
שבקש לבלוע את ישראל.

דבר אחר:

בלעם שבולה עם.

דבר אחר:

בלא עם.

בן בעור. שבא על בעירה.

פתורה: פותר חלומות היה.

דבר אחר:

פתורה שולחני היה.

ארץ בני עמו. שבלק היה משם.

הנה כסה את עין הארץ. שהרגו סיחון ועוג שהיו עיני הארץ.

והוא יושב ממולי. כלומר שהם ממולין.

[ו] ארה לי את העם: כאדם האורה את התאנים מעט מעט.

אולי אוכל נכה בו. כאדם המנכה מן המידה מעט.

כי ידעתי את אשר תברך מבורך. לפי שהיה ברך לסיחון ולעמו וקלל למלך מואב הראשון שעל ידי כך לקח את חשבון ואת ארצו מידו עד ארנון.

[ז] וילכו זקני מואב. זקני מואב גם הם לקחו בידם קסמים.

דבר אחר:

למה אמר לו בתחילה לא תלך, ובסוף אמר לו קום לך?

אלא בתחילה שאל בלק לקוסמים אמר להם: מה תאמרו יפה יבוא בלעם או לאו, קסמו קסמים ואמרו יבוא, לכך הפר הקדוש ברוך הוא קסמיהם ואמר לו לא תלך עימהם, ובפעם שניה קסמו ואמרו לא יבוא, אמר לו הקדוש ברוך הוא קום לך מפר אותות בדים וקוסמים יהוה (ישעי' מד כה): וכן חשב בלעם הרשע בלבו ואמר כמו שאמר לי בפעם ראשונה לא תלך, ובשנייה אמר לי לך, ככה אמר לי לא תאור, ולבסוף יאמר לי תאור, על זה ויחר אף

אלוהים כי הולך הוא. ומה היו הקוסמים אומרים: אם נאמר לבלעם ויבוא עמנו אנו מצליחים, ואם יתן לנו עיכוב אין בדבריו כלום, וכיון ששמעו שאמר להם לינו פה הלילה, אמרו כלום יש אב ששונא את בנו, כך הקדוש ברוך הוא אב לישראל ואוהב אותם ובעד קללת בלעם ישנא, מיד אמר הקדוש ברוך הוא לבלעם מי האנשים האלה עמך, עשה עצמו כאלו לא ידע כלום, הדא הוא דכתיב: משגיא לגויים ויאבדם וגו' (איוב יב כג), וכיון ששמע בלעם כך, אמר עכשיו אני יכול לילך ולהבין, שפעמים הוא יודע ופעמים אינו יודע, ולכך אוכל לעשות כל מה שאתאווה, והוא היה אחד משלשה שבדק הקדוש ברוך הוא אותם ומצאם עביט של מימי רגלים, כי היה לו לומר ריבון העולמים אתה ידעת, ואתה הוא היודע לכל, ולא יבצר ממך מזמה, ולי אתה שואל מי האנשים האלה, והוא לא עשה כן, אלא אמר בלק בן צפור מלך מואב שלח אלי.

תניא מדין ומואב לא היה שלום ביניהם, ולפי שנתייטרו עשו שלום ביניהם כדי שיעזרו זה את זה, פעם אחת בא זאב לאחד מהם, הלך הכלב אל הכלב ואמר לו בוא ועזרני מן הזאב שלא יאכל גם לשנינו, נתפייסו ובאו שניהם על הזאב.

דבר אחר:

בלק בן צפור. אמר לו בלעם: אעפ"י שאין אתה מכבדני המלכים מכבדים אותי שהם שולחים לי.

ולכה קבה לי. שנאה שהיה שונא בלעם לישראל גדולה משנאה שהיה בלק שונא, בלק אמר לכה ארה לי, ובלעם אמר קבה לי, בלק אמר אולי אוכל להלחם בו ואגרשנו מן הארץ ממלוכתו, והוא אומר וגרשתיו, מן העולם.

[יב] לא תלך עימהם. שאין הקדוש ברוך הוא חפץ באבידתן של רשעים, אמר בלעם אתה מתניני שלא אלך עימהם אקללם במקומי, אמר לו הקדוש ברוך הוא: **לא תאור את העם,** אמר בלעם: ורוצה אתה שאברכם, אמר לו הקדוש ברוך הוא: אינם צריכים לברכתך, **כי ברוך הוא.**

[יג] כי מאן ה' לתתי להלוך עמכם. לא בקש לומר להם דברי המקום, אלא כך אמר להם: המקום חפץ בכבודי וציווני שלא אלך עימהם, שאין כבודי שאלך עימהם, כי אנשים קטנים אתם, לפיכך אמרו אותם שרים לבלק מאן בלעם הלך עמנו, כיון ששמע בלק כך, שעל ידי כך לא הלך, על כי שלא היו שרים גדולים, הוסיף עוד בלק שלוח שרים רבים ונכבדים מאלה שנאמר: **ויוסף עוד בלק וגו',** ובלעם חשב שלא יוסף עוד בלק לשלוח שרים רבים וכדי שידעו כי המקום מנעו, וכיון שראה בלק שלח שרים רבים ונכבדים ושלח לו שיכבדנו מאד, התחיל לומר להם שלא היה ברשותו, שנאמר: **אם יתן לי בלק וגו'.**

[יט] ועתה שבו נא בזה. אמר להם בלעם: אדעה מה יוסף ה' דבר עמי, אם ירצה שאלך עמכם ואם לאו יחשוב אצלו בלק שאם יכבדני כאשר אמר אלי לאמר שאני מניח ציווי ה' אלוהי, לא שאיני יכול לקללם כי אוכל, אבל איני רוצה לעבור את מאמרו.

[כ] ויאמר לו אם לקרא לך באו האנשים קום לך אתם. אחר שאמר לו הקדוש ברוך הוא פעם אחת לא תלך עימהם, שבקש שלא יהא חלקו עימהם, הוא חפץ ללכת נתן לו רשות, שנאמר אם ללצים הוא יליץ (משלי ג לד). ועוד שלא יתגאה בעצמו לומר אם יתן לי רשות ללכת אעשה כל רצוני, ולא הייתי מניח אלא בעבורו, והראה לו הקדוש ברוך הוא שכל מה שמנעו לא עשה אלא לבשתו ולהודיעו שאע"פ שילך ברשותו של הקדוש ברוך הוא הוא עומד, ולא יכול לעשות שום דבר בלא רשותו.

[כא] ויחבוש את אתונו. מכאן שהשנאה מקלקלת את השורה, וכי כמה עבדים היו לו שכן כתיב ושני נעריו עמו, אלא מפני שהיה שונא הרבה לישראל, קם הוא בהשכמה וחבש הוא בעצמו את אתונו. אמרו חכמינו ז"ל אותה אתון נבראת ביום השישי של בריאת העולם, ויעקב נתן לו לבלעם זה האתון, כדי שלא יתן עצה רעה לפרעה שלא יגזרו גזירה רעה על בניו, ולא הועיל לו, אלא הוא נתן עצת הלבנים לפרעה.

[כב] ויחר אף אלוהים כי הולך הוא. על שהלך לאבדון שהקב"ה אינו חפץ באבדתו של רשעים.

בדרך לשטן לו. להרגו.

ושני נעריו עמו. כך הוא דרך ארץ שאין אדם חשוב יוצא לדרך פחות משלשה בני אדם מפני ב' דברים מפני שלא [ילך] האחד למקום אחר וישאר הוא יחיד, ועוד שאם יעשו השנים מריבה, יעמוד השלישי וישים שלום ביניהם.

ר' מאיר כך הוא עביד אם חזי חד בר אינש נפק באורחא קרי ליה תרי מות, אתרי מדי קטטה, תלתא מדי שלמא, הדא הוא דכתיב: טובים השנים מן האחד (קהלת ד ט), ואומר והחוט המשולש לא במהרה ינתק (שם שם יב). וכן באבינו אברהם אמר ויקח את שני נעריו (בראשית כב ג).

[כג] וחרבו שלופה בידו. וכי לא היה יכול להרגו אם לא יהיה חרבו שלופה בידו, ומפני מה בא אליו בחרב?

כי אומנותו של ישראל בקול, ואומנותו של האומות בחרב, וזה בלעם הרשע החליף אומנותו, ולקח אומנות של ישראל שהיא הקול, כדי לקללם בקולו, לפיכך בא המלאך אליו בחרב,

להודיעו שאם יתפוס אומנותן של ישראל יפול בחרב, כי ישראל יקחו אומנותו, ויפילו אותו בחרב, וכן היה לו, שכן כתיב ואת בלעם בן בער הרגו בחרב (במדבר לא ח).

ותט האתון מן הדרך. בשלשה מקומות עמד המלאך, ולמה כן?

תחילה עמד לו בדרך רחבה, שהייתה יכולה האתון ללכת לכל הצד, ורמז לו שאם בקש לקלל זרעו של אברהם היה לו לקלל משני צדדים בני ישמעאל ובני קטורה.

בשנייה עמד במשעול הכרמים גדר מזה וגדר מזה, שאם בא לקלל זרעו של יצחק הכשר, ימצא שם אברהם מצד אחד, ויצחק מצד אחד, אבל הייתה רחבה שנלחצה אל הקיר, שאם בקש [לקלל] זרעו של יצחק עשו ואלפיז היה יכול לקלל.

בשלישית עמד לו המלאך בדרך צר, אשר אין דרך שיוכל להטות לא ימין ולא שמאל, רצה לומר כי אם בא לקלל את ישראל לא יוכל, שזכות אברהם ויצחק מצד אחד ויעקב ולוי מצד אחד, והקב"ה מלמעלה.

[כה] ותלחץ את רגל בלעם אל הקיר. הוא היה הקיר של אבני הגל שעשה יעקב והקימו בינו לבין לבן, שאמר יעקב לקטו אבנים, שנאמר: ויאמר יעקב לאחיו לקטו אבנים (בראשית לא מו), ואמר עד הגל הזה (שם שם נב), והוא עבר הברית שעבר אותו גל לרעה לו, לכך לקה ברגלו, והוא היה חיגר ברגלו אחת.

[כז] ויעמוד במקום צר. כנגד יעקב, שנאמר בו: וירא יעקב מאד וייצר לו (בראשית לב ח). **אשר אין דרך לנטות ימין ושמאל.** ללמדך אחר שהוא בא לקלל זרעו של יעקב שכולם צדיקים, לא יכול להם שאין לו רשות לקללם.

[כח] ויפתח ה' את פי האתון. מיום שנבראת הקדוש ברוך הוא פתח את פיה שהיה מסור בפיה, אבל לא הייתה רשאה לדבר, כי נסתם פיה עד אותה שעה, שלא נאמר וישם ה' דבר בפיה אלא **ויפתח ה'**, מכאן שהיה הדבר מושם בפיה, ולא הייתה חסרה אלא מפתח.

[ל] ותאמר האתון אל בלעם. אמרו לו השרים של מואב לבלעם, כשראו כשרבצה האתון תחתיו, למה אתה רוכב אתון, ואי אתה רוכב סוס?
אמר להו: ברטיבא שריגא ליה, ולפי שעה לקחתיה,
אמרה לו: **הלא אנכי אתונך**, כלומר כי אינך רוכב על סוס אלא עלי,
אמר לה בלעם: לטעינה בעלמא את אתוני ולא לרכיבה,
אמרה לו: לאו אלא **אשר רכבת עלי**, ולא עוד אלא שאני עושה עמך מעשה רכיבה ביום, ומעשה אשה בלילה, לפי שהיה בא על אתונו, ואין **הסכן הסכנתי** אלא מעשה אשה כמה דתימר: ותהי למלך סוכנת (מ"א א ד):
ויאמר: לא. שלא היה יכול לעמוד על תוכחתה.

[לא] ויגל ה' את עיני בלעם. מכאן שאין רשות לעיני אדם לראות כמו שנותן לבהמות לראות, שבאתון נאמר ותר, ובבלעם נאמר ויגל ה' ולמה כן? שאילו היה לאדם רשות כדי לראות המלאכים המהלכים בדרך, מיד היה נבעת ויוצא מדעתו. **ויקד וישתחו לאפיו.** כי הכיר בו שהוא מלאך והיה בא להרגו.

[לב] ויאמר אליו מלאך ה' על מה הכית. אמר לו המלאך: תדע מפני מה באתי, לא באתי לתבוע ריב האתון, אלא לתבוע ריב אומה שלימה, שאתה הולך לקלל, והיא עתידה לראות פני שכינה שלש פעמים בשנה, לכך [נאמר] שלש רגלים, ולא אמר שלש פעמים: **כי ירט הדרך לנגדי.** מכאן לנוטריקון י יראתה ר ראתה ט נטתה.

דבר אחר:

כי ירט הדרך לנגדי. אינו אלא לשון גלוי, כמה דתימר למען היה לה ברק מורטה (יחזקאל כא טו), לפי שהיה גלוי וידוע לי שאתה הולך לקלל את ישראל, ולכך יצאתי להרגך אלו בדרך לנגדי.

דבר אחר:

כי ירט. לשון פחד, כמה דתימר: רטט (החזק) [החזיקה] (ירמ' מט כד), שבזמן שהמלאך הולך ועומד בדרך אעפ"י שאין האדם רואה אותו מזלו רואה אותו והמזל חרד, הדא הוא דכתיב: (ואימה) [חרדה] גדולה נפלה עליהם ויברחו בהיחבא (דניאל י ז).

[לג] כי עתה גם אתכה הרגתי [ואותה החיותי]: אינו אומר הנחתי, אלא החייתי, מכאן שהרגה המלאך, לפי שבאה אל המלאך עם בלעם לדין, והרגה המלאך, ומה בכבוד הרשעים חשש, כדי שלא יאמרו בני אדם, זו שהוכיחה לבלעם הנביא והשתיקתו, על אחת כמה וכמה שהקב"ה חושש בכבודם של צדיקים, הדא הוא דכתיב: ואת הבהמה תהרוגו (ויקרא כ טו).

[לד] ויאמר בלעם אל מלאך ה' חטאתי. קפץ בלעם הרשע לוידיי שהיה יודע שאין מי שיעמוד לחרון אף אלא וידוי.

ועתה אם רע בעיניך אשובה לי. אמר בלעם: כך הוא שהמקום אומר דבר והמלאך מחזירו, שהוא אמר לאברהם קח נא את בנך וגו' (בראשית כב ב), ומלאך החזיר צווי, שנאמר: ויקרא [אליו] מלאך ה' (שנית) מן השמים, ויאמר אל תשלח ידך אל הנער וגו' (שם שם יא יב), אף הוא אמר לו קום לך עם האנשים, ועכשיו אתה רוצה להחזיר אותי, **אם רע בעיניך** על כי שאני הולך **אשובה לי**, כלומר אם לא לילך שיעשה כל רצונו לעצמו, לפיכך אמר לו המלאך: סבור אתה שאם תלך ברשותך תהיה, לאו, ועוד כל אלו שעשיתי לך לא עשיתי אלא לטובתך, אבל

מאחר שאני רואה שאתה רוצה לילך ולאבד עצמך, **לך עם האנשים**, כלומר חלקך יהיה עימם.

[לה] ואפס את הדבר. אבל אם אתה תחפוץ לגלות דבר שאמרתי לך שלא תאמרנו, הוי יודע שאותו תדבר בעל כורחך, ואין אפס אלא לשון כלוי, שנאמר כי אפס כסף (בראשית מז טו). **וילך בלעם עם שרי בלק.** בוא וראה שנאתו של אותו רשע, כל אזהרות עשה לו הקדוש ברוך הוא, והמלאך ציווה שלא יהא לו רשות לילך, אף על פי כן חשב לשחד להקב"ה בקרבנותיו כדי שיניחנו לקלל.

[לז] הלא שלח שלחתי אליך. לפי ששני פעמים שלח אליו, לפיכך נאמר שני פעמים, שלח שלחתי: האמנם לא אוכל כבדך. פיו הכשילו שיצא ממנו בפחי נפש שלא כבדו.

[לט] ויבאו קרית חוצות. קראהו לשוקים מלאים ילדים וילדות, אמר לו בלעם לבלק: כל אלו באתה לאבד שלא עשו רעה מימיהם, יש לך לרחם עליהם.

[מ] ויזבח בלק בקר וצאן. מלמד שלא זבח אלא בקר אחד וצאן אחד, ולבלעם הייתה רוח גבוהה ונפש קצרה, כעס בלעם כנגדו ואמר לא היה לו שורים ולא צאנים, אלא שלח בלק בקר פחות שבשוריו ופחות שבצאניו, למחר אני משכים בבקרו שלא אקח מהם כי אם פרים וגם אלים.

[מא] ויעלהו במות בעל. בלק היה בעל קסמים ונחשים יותר מבלעם, שהיה בלעם הולך אחריו כסומא, לפי שהיה בלק רואה עתידות שישראל יהיו עתידין לחטוא בבעל פעור, כדי שיזכור להם הקדוש ברוך הוא אותו עוון, וגם יניח להם לקללם.

פרק כג

[א] בנה לי בזה שבעה מזבחות. שבנו אבות הראשונים מאדם ועד משה רבנו, ואלו הם אדם הראשון בנה מזבח, שנאמר: ותיטב לה' משור פר (תהלים סט לב), וגם נח בנה מזבח, שנאמר: ויבן נח מזבח לה' (בראשית ח כ), ואברהם בנה מזבח, ויצחק בנה מזבח, ויעקב בנה מזבח, [דכתיב: ויבן שם מזבח] ויקרא למקום אל בית אל (שם לה ז), הרי שבעה מזבחות שבנו הראשונים, אולי ישא לי פנים ויניחני.

[ג] ואלכה אולי יקרה ה' לקראתי. שמא ישא לי פנים.

וילך שפי. מכאן אמרו חכמינו ז"ל: בלעם חיגר ברגלו אחת היה ושמשון בשתי רגליו שבזה נאמר שפי, ובשמשון כתיב שפיפון (בראשית מט יז).

דבר אחר:

שפי יחידי הלך.

דבר אחר:

שפי מלמד שפשפש השעה שהקב"ה כועס בה.

[ד] ויקר אלוהים אל בלעם. לשון טומאה, כמה דתימר: מקרה לילה (דברים כג יא), כלומר כשהיה מדבר עמו היה חושב כאלו מדבר לטמא, ואלמלא בשביל אהבתן של ישראל, לא היה מדבר עמו, אחר שעבר על דיבורו.

ויאמר אליו את שבעה המזבחות ערכתי. אמר בלעם לפני הקדוש ברוך הוא: והלא ישראל לא יערכו לך אלא מזבח אחד, ואני ערכתי לך שבעה מזבחות, והלא טוב לך שתניח את ישראל ותהיה עמנו, הדא הוא דכתיב: הירצה ה' באלפי אלים וגו' (מיכה ו ז).

[ה] וישם ה' דבר בפי בלעם. בעל כורחו שלא בטובתו בקש לו לילך לדרכו כשראה שהקב"ה היה רוצה שיברך את ישראל, אמר הקדוש ברוך הוא לבלעם שוב אל בלק וכה תדבר.

[ז] וישא משלו ויאמר. לפי שהיה אומר דבריו במשל ואמר **מן ארם ינחני בלק**, מן הרמים הייתי והנחני בלק לגיהינום, **מהררי קדם** מן הרמים הגדולים הייתי, מן אברהם יצחק ויעקב, והרחיקני בלק מהם.

לכה ארה לי יעקב. כלומר אם אני מקלל אותם אקלל את עצמי, שכן כתיב: אורריך ארור (במדבר כד ט), והיינו דכתיב: יעקב וישראל שני שמות היה לו ליעקב ועל שניהם אמר לקלל את בניו כדי שלא יהיה להם תקומה ואני מה אוכל לעשות.

[ח] מה אקוב לא קבה אל. שאין הקדוש ברוך הוא חפץ לקללם שביום שעשו את העגל היו ראויים לקללה, ולא קללם המקום אלא הוסיף להם ברכה, ומיום שרימה את אביו היה ראוי לקללה, ולא עוד אלא ברכו, שנאמר: גם ברוך יהיה (בראשית כז לג), וזהו **שלא קבה אל**. **ומה אזעום** שלא זעם בזה היום, שהרי ברך הקדוש ברוך הוא אותם, דכתיב: כי חלק ה' עמו יעקב וגו' (דברים לב ט).

[ט] כי מראש צרים אראנו. מן אברהם שנקרא צור, שנאמר: הביטו אל צור חוצבתם (ישעי' נא א), כי האבות נקראו צור, מה הצור בונה אדם כל הבית כולו וסובל, כך זכות אבות סובל ועומד על בניהם.

דבר אחר:

כי מראש צורים אראנו. כי מראש צורים אני רואה אותם שקדמו לבראשית, כשהיה הקדוש ברוך הוא מבקש לבראות את העולם, היה יושב ומצפה ומתבונן בדורו של אנוש ושל מבול ושל סדומיים, והיה אומר היאך אני אברא העולם מפני אלו הדורות הרשעים, שהם מכעיסים אותי, כיון שראה וצפה שעתיד אברהם לעמוד ולייחד את שמו, אמר הקדוש ברוך הוא: הרי מצאתי על מה שאני מייסד העולם, וזהו שאמר הביטו אל צור חוצבתם.

ומגבעות. אלו האמהות.

הן עם לבדד ישכן. כלומר עתידים הם שינחלו את העולם.

ובגויים לא יתחשב. אעפ"י שהם קרויים לגויים אינו נחשב עם שאר הגויים, כמו שאמר הכתוב כל הגויים כאין נגדו (ישעי' מ י ז): ואומר: הן גויים כמר מדלי (שם שם טו).

[י] מי מנה עפר יעקב. אותם מצוות שעושים בעפר, ואלו הם: לא תחרוש בשור ובחמור יחדו (דברים כב י), הרי מצווה של עפר, ועוד לא תזרע כרמך כלאים (שם שם ט), כלומר מאחר שהם מגינות עליהם ששמעו מדברי הבורא לא יחולו עליהם הקללות.

דבר אחר:

מי מנה עפר יעקב. מי יכול לקללם ולפתותם שיהיו יכולים למנותם, והקב"ה אמר ליעקב אביהם והיה זרעך כעפר הארץ (בראשית כח יד).

ומספר את רובע ישראל. מדלגי ישראל שהם רובע, כלומר שאין אדם יכול לקללם שיחסרו שיפלו לארץ במספר.

דבר אחר:

את רובע ישראל. זרע ישראל, כמו שאמרו רביעה ראשונה, והמקרא אומר בהמתך לא תרביע כלאים. (ויקרא יט יט).

תמות נפשי מות ישרים ותהי אחריתי כמהו. סימן נתן אותו רשע לעצמו, שאם ימות מות ישרים, שימות על מיטתו כדרך הארץ, ויהא אחריתו כאחריתם, כלומר שיהיה לו חלק לעולם הבא.

[יב] אותו אשמור לדבר. שלא אומר אותו אם הוא טוב שיכול גם הוא יהיה קשה שאריע ויפול חומת יריחו, לכך נאמר: ותרועת מלך בו.

[כב] אל מוציאם ממצרים. הם אינם משתמשים לא בשדים ולא במלאכים ואינם זוכרים אלא אלוהיהם, ואין בפיהם בשכבם ובקומם כי אם שם האלוה ואם כן היאך יוכל שם בריה להזדקק להם אם שעימהם האלוה, לכך נאמר אל מוציאם ממצרים.
כתועפות ראם לו. תועפות אלו המלאכים, הדא הוא דכתיב: ובשתים יעופף (ישעי' ו ב).
ראם. אלו שדים. שנאמר: יגביהו עוף (איוב ה ז), שהם מרימים לעוף.

דבר אחר:

חלש למעלה וגיבור למטה אין אדם יכול להזדווג, כל שכן שגיבור למעלה וחלש למטה, והאל שלהם לו הגבורה, לכך נאמר: **כתועפות ראם לו**, כמה דתימר: ותועפות הרים לו (תהלים צה ד), חוזק הרים לו, והוא יושב למעלה מכל הבריות, שנאמר: מרום וקדוש אשכון (ישעי' נז טו), ומי יוכל להזדווג לו, לכך נאמר: ראם על שם רוממות.

[כג] כי לא נחש ביעקב. אין ישראל כשאר אומות העולם, שהאומות הולכים אחר נחשים וקוסמים, הדא הוא דכתיב: כי הגויים האלה אשר אתה יורש אותם אל מעוננים ואל קוסמים ישמעו וגו' (דברים יח יד), ובגלל התועבות האלה ה' אלוהיך מוריש אותם מפניך (שם יב), אלא ישראל עת שמבקשים דבר לידע, יש להם נביאים שאומרים להם מה הקדוש ברוך הוא עתיד לעשות, לכך נאמר: **כעת יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל**, וכמה דאת אמר: ואתה לא כן נתן לך ה' אלוהיך, נביא מקרבך מאחריך כמוני, יקים לך ה' אלוהיך (שם יד טו), לפי שישראל לא היו הולכים אחר נחשים וקוסמים, זכו לעולם חדש, ישבו כולם לפני השכינה הם והמלאכים חוצה להם, והמלאכים ישאלו להם **מה פעל אל**, ולפי שאין בו לא נחשים ולא קוסמים אלא אחר מאמרו של הקדוש ברוך הוא הם הולכים, לכך הם **עם כלביא יקום**, בתחילה **וכארי יתנשא**, ולבסוף **לא ישכב** ולא יכנס לארץ עד שיכנס שיהרוג הגויים אשר הם שם, ויאכל הטרף שלהם שהיא ממנום, כמה דתימר: ואכלת את כל העמים (דברים ז טז).

ודם חללים ישתה. שיניחו אותם חללים על פני השדה ולא יחיו שום אחד מהם. כשראה בלק שבלעם הוסיף פעם שנייה לדבר בגדולתם שלישית התחיל לברכם, כלומר שאמר להם הדברים בלשון ברכה, אמר לו בלק לבלעם אני קראתיך שתקללם לא שתברכם, ואחר שאני רואה שאין אתה יכול לקללם הנח עצמך שלא תקללם ושלא תברכם, לכך אמר ויאמר בלק אל בלעם גם קוב לא תקבנו גם ברך לא תברכנו.

[כח] ויקח בלק את בלעם ראש הפעור. קוסם גדול היה בלק לפי שראה שעתידים ישראל לעבוד לפעור, ועתיד הקדוש ברוך הוא לקצוף עליהם, לכך הוליכו לפעור, ולכך אמר אולי יישר בעיני האלוהים כדי שיתן לך רשות לקללם וקבונתו לו משם.

פרק כד

[א] וירא בלעם כי טוב בעיני ה' לברך את ישראל ולא הלך כפעם בפעם וגו'. ולמה שתי פעמים כפעם?

אלא אותו הרשע הלך בשתי פעמים שאמר אולי יקרה ה' לקראתי שירצה בקרבנותי כדי שיניחני לקללם.

וישת אל המדבר פניו. אמר אזכיר מעשה העגל שעשו במדבר.

[ב] וישא בלעם את עיניו. כשראה שלא היה יכול לקללם, ביקש להזיקם בעין רעה, התחיל מסתכל בהם.

וירא את ישראל שוכן לשבטיו. שהיה כל שבט ושבט שוכן לשבטיו לבד, שלא היו הכל שוכנים מעורבבים.

ותהי עליו רוח אלוהים. אעפ"י שלא רצה ללכת כדי שלא יבוא אליו הדבור הקדוש ברוך הוא השרה עליו שכינתו, ואעפ"י שאין השכינה שורה אל הטמאים, אבל בשביל אהבתן של ישראל, ותהי עליו רוח אלוהים, זה רוח הקודש שנפל בפיו ואמר ברוח הקדש כל מה שדבר.

[ג] נאם בלעם בנו בעור. בלעם ובלק לא היו הגונים אלא שניהם מנה בן פרס, בבלק אומר בנו צפור (במדבר כג ח), שבנו היה לענין מלכות, ובלק לא היה בן מלך, על כן היה מנה בן פרס, וכן בלעם נאמר בנו בעור, מלמד שבעור אביו של בלעם לא היה חשוב כנגדו בנביאות, אלא כבן אצל אביו: ונאם הגבר שתם העין. מכאן שבלעם סומא באחת מעיניו היה, אל תקרא שתום אלא סתום, ולמה סתמו האל?

לפי שאמר: **ומספר את רובע ישראל,** מלמד שהקב"ה מונה רביעיותיהן של ישראל ואומר אימתי תבוא שעה שיצא ממנה, אמר אותו רשע שהייתה עינו רעה מי שהוא קדוש ומשרתיו קדושים יסתכל בדבר זה, וכיון שראה הקדוש ברוך הוא שהייתה עינו רעה אוצרה וסימא עינו.

דבר אחר:

שתום העין. פתוח העין, שראה מה שלא ראו כל הנביאים, ואין שתום אלא לשון פתוח, כמו שאמרה המשנה כדי שישתום ויסתום ויגוף.

[ד] נאם שומע אמרי אל. שהייתה שכינה מדברת עמו.

אשר מחזה שדי יחזה. שהיה מביט בשכינה.

נופל וגלוי עינים. כשהיה רוצה לדבר עמו הקדוש ברוך הוא היה משתטח לארץ ומפיל עצמו לתרעא, ומיד הקדוש ברוך הוא ביה מראה לו כל מה שהיה שואל, ולמה לא היה יכול לראות השכינה אלא אם כן היה נופל, לפי שהיה ערל ולא היה יכול לעמוד על רגליו.

[ה] מה טבו אהליך יעקב. ראה שלא היו פתחיהן של ישראל מכוונים זה לזה, אלא כל פתח היה פתוח אחרי אהל חברו, כדי שלא יסתכל כל אחד ואחד מהם בביתו של חברו, התחיל להכניס להם עין רעה, ולכך התחיל לשבחם כדי שלא תשלוט בהם עין רעה, ולכך נסתמו עיניו.

דבר אחר:

מה טבו אהליך. בזכות שישב יעקב בהם, שנאמר ויעקב איש תם יושב אוהלים (בראשית כ"ה כ"ז), ועל זה זכו ישראל לישב באוהלים במדבר.

משכנותיך ישראל. אמר על המשכן ועל המקדש שעשו ישראל שהשכינה שכנה בהם והוא היה מצילם.

[נ] כנחלים נטיו. מברכותיו אתה יכול לידע מה היה בלבו לקלל, ועל זה אמר הפסוק ויהפוך ה' אלוהיך את הקללה לברכה (דברים כג ו), ביקש לומר [שלא] יהיו להם בתי מדרשות לקבוע קבועים אלא כנחלים, מה [נחלים] פעמים מושכים ופעמים אינם מושכים אלא חרבים, ענתה רוח הקודש נטוי שמושכים בכל עת. ביקש לומר כגנות, שפעמים הם לחים ופעמים הם יבשים, והקב"ה שם בפיו עלי נהר, שבכל עת הם לחים. ביקש לומר כאהלים של בשמים, כי פעמים לחים ופעמים יבשים שבשעה שהם לחים ריחם נודף וכשהם יבשים ריחם נאבד, לכך אמר רוח הקדש **נטע ה'**, שהם כיום שנטע ה' אותם והם לחים. ביקש לומר כארזים שאין להם עיקרין, וכשהם יבשים הרוח בא ועוקרן, והקב"ה שם על פיו ואמר עלי מים ששורשם עמוקין. ביקש לומר שלא יהא להם מלך בן מלך, אמר בעל כורחו יזל מים מדליו, שיהיה להם מלך בן מלך. ביקש לומר שלא ישלוט במלכות אחרת, ושם הקדוש ברוך הוא בפיו ואמר וזרעו במים רבים. ביקש לומר שיהיו אומה שפלה ויפלו ביד עמלק, אמר לו הקדוש ברוך הוא: כדי שיאמר וירום מאגג מלכו. וזה היה שאול שהרג כל עיר עמלק והחרים אגג מלך עמלק.

ותינשא מלכותו. לעדי עד שתמשך מלכותו.

דבר אחר:

כנחלים נטיו. אלו השמים, שנאמר: וימתחם כאהל לשבת (ישעיה מ' כ"ב), לומר שיהיו קיימים ישראל כמו שהשמים קיימים, הדא הוא דכתיב: לנטע שמים ולייסד ארץ ולאמר לציון עמי אתה (שם נ"א ט"ז): כארזים עלי מים. כמה דתימר: כארז בלבנון ישגה (תהלים צ"ב י"ג).

דבר אחר:

אתן במדבר (ישעיה מ"א י"ט), זו ירושלים שנעשית כמדבר.

[ז] **יזל מים מדליו.** שיצאו ממנה חכמים ובעלי תורה, כמה דתימר: הוי כל צמא לכו למים (ישעיה נ"ה א').

דבר אחר:

זכו לנביאות, כמה דתימר: מקור מים חיים (ירמיה י"ז ג'), וכמו שנאמר: כי אצק מים על צמא (ישעיה מ"ד ג').

דבר אחר:

שטיהר אותם הקדוש ברוך הוא מעוונותיהם, כמו: וזרקתי עליכם מים טהורים (יחזקאל ל"ו כ"ה).

דבר אחר:

שיעשו תשובה והקב"ה מקבלם.

דבר אחר:

יזל מים מדליו. כמה דתימר: ושאתם מים בששון ממעיני הישועה (ישעיה י"ב ג').
וזרעו במים רבים. שיצא מהם מלך המשיח שישלוט במים רבים בכל העמים, אעפ"י שקדמו אדומיים למלכות לפניהם, שנאמר: ואלה המלכים אשר מלכו בארץ אדום (בראשית ל"ו ל"א), דבר זה לא יהיה להם לאורך, אלא בעת שיהיה אגג מלך אותה שעה יפסוק מלכותם ויבוא שאול ויקחנו, ואחר כך יפסוק המלכות משאול ותינשא מלכותו של דוד בן ישי, שכת לו הקדוש ברוך הוא ברית שיהיו בניו הכל, מלכים, והוא יהיה מושל באדום, שנאמר: ויהיו [כל] אדום עבדים לדוד (דה"א יח יג).

אל מוציאם ממצרים. כשם שהיה בו כח בזמן שהוציאם ממצרים, כך יש לו תוקף לרוממות להאכילם כל מלכי גויים של ארץ כנען, לכך נאמר: **יאכל גויים צריו**, אלו שאר העם. **ועצמותיהם יגרם.** אלו מלכיהם שיהרגו אותם ויקחו ממנום. **וחציו ימחץ** שינחלו ארצם.

[ט] **כרע שכב כארי.** שיפול כארי על כל העמים אחר שיכבשו את הארץ לא יבואו שאר עמים שיוציאו אותם מארצם, הוי **כלביא מי יקימנו.**

מברכיך ברוך. אמר לו בלעם: מה שאתה אומר, גם קב לא תקבנו גם ברוך לא תברכנו, איני מניח את עצמי שלא אברכנו, שהרי יצחק ברוך ליעקב, שנאמר: ומברכיך ברוך (בראשית כ"ז כ"ט), שכל המברך את ישראל הוא ברוך, ומה שאתה אומר לי: **לכה ארה לי יעקב**, כבר ברכו אביו יצחק, ואמר: אורריך ארור (שם שם), שכל המארר את ישראל יהיה ארור, ואם אני אקללם אהיה בארור, ולכך כששמע בלק שאמר בלעם: **אורריך ארור**, אותה שעה הכיר בלק אל בלעם שאם יקללם הוא יהיה בארור והוא נתיירא עוד לקללם לכך חרה אפו, שנאמר: **ויחר אף בלק**, שלא היה בו [כח] עוד לקללם.

[ין] ויספק את כפיו. הכה זו על זו, כמה דתימר: אכה כפי (על) [אל] כפי (יחזקאל כא כב), וזה ויספק הוא לשון הכאה.

אמר לו: אני אמרתי כבד אכבדך, ואלוהיך אשר בטחת בו מנעך מכבוד, אמר לו: כבר אמרתי לשריך אשר שלחת אלי, לא אוכל לעבור את פי ה', קודם שהלך עם שרי בלק היה קורא ה' אלוהי, ואחר שהלך ועבר את פי ה' לא קראו אלוהי, שהבין וידע שכבר נטרד מן העולם.

[יד] ועתה הנני הולך לעמי. כלומר אני יודע שחלקי עמכם מה אתם תאבדו אף אני אאבד. **לכה איעצך.** ומה עצה נתן לו?

עשה שווקים והושיב בהם זונות, אמר הם אוהבים את הזנות ומתוך שימנעו הנשים שלא ישמעו להם אם לא יעבדו ע"ז וישתחוו לה, והקב"ה שונא ע"ז ושונא זימה ויכעוס עליהם ויהרג בהם.

ומנין אתה אומר שהוא נתן את העצה הזאת לבלק? שכן משה רבנו אומר במשנה תורה: הן הנה היו לבני ישראל בדבר בלעם (במדבר לא טז), ועוד אמר: מה שאתה מתיירא מהם אל תירא מהם, שכבר צוה אלוהיהם ואמר: אל תצר את מואב וגו' (דברים ב' ט'), אבל באחרית הימים עתידים לשלוט בהם.

[טז] ויודע דעת עליון. אטו דעת בהמתו לא הוה ידע, ודעת הקדוש ברוך הוא הוא ידע, אלא שהיה יכול לכוון אותה שעה שהקב"ה כועס בה בכל יום, שנאמר: ואל זועם בכל יום (תהלים ז' י"ב), ואימתי הוא כועס בשלש שעות הראשונות, בשעה שהוא רואה את המלכים ישנים עד שלש שעות, ובשעה שעומדים ממטותיהן ומניחין את כתריהם בראשיהם ומשתחווים לחמה, מיד כועס.

דבר אחר:

ויודע דעת עליון. אמרו חכמינו ז"ל: ולא קם נביא עוד בישראל כמשה (דברים לד י'), בישראל לא קם, אבל באומות העולם קם, ומנו?

בלעם, וגם שלשה דברים היה בלעם גדול ממשה.

אמרו כי משה רבנו ע"ה לא היה יודע אימתי הקדוש ברוך הוא רוצה לדבר עמו, אבל בלעם היה יודע אימתי הקדוש ברוך הוא רוצה לדבר עמו, שנאמר: **וידע דעת עליון**.

משה רבנו ע"ה לא היה מביט בשכינה, אבל בלעם היה מביט, שנאמר: **ומחזה שדי יחזה**. למשה לא הייתה השכינה מדברת עמו כל מה שירצה, אבל בלעם היה יודע אימתי הקדוש ברוך הוא רוצה לדבר עמו, שנאמר: **נופל וגלוי עיניים**, שהיה מכיל עצמו בשכינה ומיד מגלין עיניו ומדבר עם השכינה, וכל כך למה?

כדי שלא יאמרו אומות העולם אילו היה לנו נביא כמשה, היינו שומעים לו, על כן היה הקדוש ברוך הוא מדבר עם בלעם, אלא לא הם ולא נביאיהם, כי תקנה לא היה להם ולא לנביאיהם.

[יז] אראנו ולא עתה. אמר אראה מי שיעמוד לשלל מואב, זה דוד בן ישי, שהיה מודם בחבלים, והשני החבלים הורג והשלישי מחיה.

אשורנו ולא קרוב. זה המלך המשיח שעתידין ישראל לשלוט עליהם בימיו, שנאמר: אדום ומואב משלוח ידם וגו' (ישעיה יא יד).

דרך כוכב מיעקב. לפי שישראל נמשלו לכוכבים, ומהו דרך כוכב?

כמה דתימר: ואתה על במתימו תדרוך (דברים לג כ"ט), וזה היה דרך.

וקם שבט מישראל. זה מלך המשיח, שנאמר: ויצא חוטר מגזע ישי (ישעיה יא א).

ומחץ פאתי מואב. כמה דתימר: אדום ומואב משלוח ידם ובני עמון משמעתם (ישעיה י"א י"ד).

וקרקר כל בני שת. שיהרוס כל הגויים שהם בני שת, ואין קרקר אלא לשון הריסה, שנאמר: מקרקר קיר ושוע אל ההר (ישעיה כב ה').

[יח] והיה אדום ירשה. ואותו בימי דוד, היה שנאמר: (וישם דוד נציבים באדם) [וישם באדום נציבים] (ש"ב ח' י"ד).

והיה ירשה שעיר אויביו. זה היה הר שעיר שהיה ירשה לישראל בימות המשיח שהם אויבים, כמה דתימר: ועלו מושיעים בהר ציון וגו' (עובדי' א' כ"א).

וישראל עושה חיל. אותה שעה ישובו כל הגליות לארץ ישראל וירשו את ארצם, שנאמר: וירשו הנגב את הר עשו וגו', וגלות החל הזה לבני ישראל (שם שם יט כ).

[יט] וירד מיעקב. זה משיח בן דוד, שנאמר: וירד מים עד ים וגו' (תהלים עב ח).

[כ] וירא את עמלק. כלומר ראה שבאותו כחו של עשו וכסבור היה בעמלק שיוכל להתגלות בם מלחמה, לכך נאמר ויבא עמלק, התחיל לומר: **ראשית גויים עמלק**, שנלחם תחלה בישראל, לפיכך **ואחריתו עדי אובד**, שנאמר: מחה אמחה את זכר עמלק (שמות יז יד).

דבר אחר:

וירד מיעקב. שעתיד לצאת מבני בניו של יעקב, והוא שמשון בן מנוח שיאביד שריד מעיר. **ויש אומרים:** זה מלך המשיח.

וירא את הקני. ראה זרעו של יתרו שהיה יושב בתוך עמלק, התחיל לומר: איתן מושביך, שאתה מתיירא ממלחמת עמלק שלא ירצו לעשות לך רעה מפני שאתה מבני בניו של יתרו, הדא הוא דכתיב: ויאמר שאול אל הקני לכו סורו רדו מתוך עמלקי וגו' (ש"א ט"ו ו'), ומכאן אני איעצך.

ושים בסלע קנך. שתשב בעיר בצורה ובמקום חזק, שאם אין אתה עושה כן -

[כב] כי אם יהיה לבער קין. שהאומות יבקשו לבערך, ובשביל שנאתן של ישראל עד מה תוכל להינצל, עד שיבוא סנחריב מלך אשור ויבלבל כל העולם כולו, הוי **עד מה אשור תשבר.**

דבר אחר:

איתן מושביך. אמר בלעם ליתרו: עמנו היית במצרים בעצה אחת. והיה לך לטורח עמנו אלא שנתגיירת ונדבקת בזרעו של אברהם שנקרא איתן האזרחי.

ושים בסלע קנך. אמרו חכמינו ז"ל: בני בניו של יתרו הם ישבו בלשכת הגזית, ולימדו תורה ברבים, כמו שנאמר: וממשפחות (בני) [סופרים יושבי] יעבץ תרעתים שמעתים סוכתים (דה"א ב' נ"ה), ואין סלע אלא בית המקדש, שנאמר: על שן סלע ומצודה (איוב ל"ט כ"ח).

דבר אחר:

ושים בסלע קנך. זה הקדוש ברוך הוא שנקרא סלע, ובא לחסות תחת כנפיו של הקדוש ברוך הוא. שנאמר: ה' סלעי ומצודתי (ש"ב כ"ב ב'), שאילולי כן **כי אם לבער קין**, ומאימתי מתחייב לבער, משגלו השבטים, אבל אותם שהיו בירושלם לא גלו, ואפילו בחרבן בית המקדש לא גלו מבני יונדב בן רכב שהם היו מבני קני, שהקב"ה שלחם להרי חשך.

[כג] או מי יחיה משמו אל. אל זה המלאך שהוא יבלבל את כל העולם כלו.

דבר אחר:

אוי לה לאומה שתמצא בשעה שהקדוש ב"ה עושה פדיון לבניו.

דבר אחר:

אוי מי יחיה משישים את עצמו אלוה ואף על אשור ניבא.

ויסעו בני ישראל. שמונה מסעות חזרו ישראל לאחוריהם עד מוסרה על מיתת אהרן שביקשו לחזור למצרים לולי שרדפו אחריהם שבט לוי ועשו עימהם מלחמה והרגו מהם ארבעה משפחות והם הרגו מהלויים שתי משפחות שם ולמה זכרתי מיתת אהרן כאן? ישראל שמתו במגפה כ"ד אלפים שאם היה בחיים היה מקטיר הקטורת ולא היו מתים כל כך, לפיכך הוצרכתי להזכיר מיתתו הנה.

פרק כה

[א] וישב ישראל בשטים. זה שאמר הכתוב: לפני שבר גאון (משלי ט"ז י"ח), לפי שראו ישראל כל אותם הטובות שהיה להם נתגאו, ומה טובות היו? **המן היה יורד להם, והבאר עולה להם, וענני הכבוד מקיפים אותם, וכל שונאיהם נופלים לפניהם, ובלעם בא לקללם ונהפכה להם הקללה לברכה,** כיון שראו עצמם נתגאו, מיד התחילו נחשדים על העריות, שנאמר: **וישב ישראל בשטים,** ומה היה? והיו המתים במגפה ארבע ועשרים אלף, לקיים מה שנאמר: וישב ישראל בשטים.

דבר אחר:

וישב ישראל בשטים. ואין ישיבה שאין בה צרה, בוא ולמד מתחילת העולם מה כתיב? יצא קין מלפני ה' וישב בארץ נוד קדמת עדן (בראשית ד' ט"ז), מה כתיב שם? נע ונד תהיה בארץ (שם שם יב). וכן כתיב ביעקב: וישב יעקב בארץ מגורי אביו וגו' (שם לז א), באת עליו צרתו של יוסף, שנאמר: אלה תולדות יעקב יוסף וגו' (שם שם ב). וכן אתה מוצא שלא נמכר יוסף אלא על ידי ישיבה, שנאמר: וישבו לאכל לחם וגו' (שם שם כה), וכן במעשה העגל מה כתיב? וישב העם לאכול ושתה וגו' (שמות לב ו) ואף כאן ע"י ישיבה באת עליהם המגפה, שנאמר: **וישב ישראל בשטים.**

דבר אחר:

וישב ישראל וגו'. בלק ובני פלטין שלו העמידו את בנותיהם בשוק של זונות, כמו שיעץ עליהם בלעם הרשע, ועשו שם אוהלים, והיו מקשטים את הנערות ומעידין אותם בפנים, והזקנות עומדות מבחוץ, והיה אדם מישראל הולך ליטול מהם חפץ, והיו הזקנות אומרות

להם היכנס לפנים, ואני מראה לך פנים יפות, וכיון שהיה נכנס רואה אותה יושבת ומקושטת ומתחילה היין של גויים היה מותר לישראל, ומאותו היום נאסר, והייתה הנערה מוזגת לו מן היין העמוני שהוא יפה ומפתה את הלב ואת הגוף לזנות, והוא מקבל מידה ושותה מאותו היין שמביאו לזנות, שנאמר: זנות יין ותירוש (הושע ד יא), מיד היה יצר הרע נכנס בלבו, והוא אומר: השמיעי לי,

והייתה מוציאה ע"ז מתוך פונדתה ואומרת לו: השתחוה לזאת ואני נשמעת לך, והוא אומר לה: לע"ז איני משתחוה,

והיא אומרת לו: אין אתה מגלה עצמך לי, מה הבדל בין שתתגלה לי, בין שתתגלה לע"ז, כי פעור זו היא עבודתו, שיגלה אדם את התחתון שלו לפניה. וכן אמרו רבותינו ז"ל: הפוער אדם את עצמו לפעור, זו היא עבודתו, וכן מרקוליס שזורק אבן לפניה זו היא עבודתה.

[ב] וישתחו לאלוהיהן. ומה כתיב: ויצמד ישראל לבעל פעור.

מהו ויצמד?

כצמידים אשר על היד.

דבר אחר:

מתחילה היו נכנסים בצניעות, ואחר כך היו נכנסים זוגות זוגות, כמו שנאמר: צמד בקר (ש"א יא ז). וכיון שבקש זמרי והלך אצל כזבי, והיא הייתה בתו של בלק, אמרה לו: איני נשמעת לך, שכך ציוה אותי אבא שלא אהיה נשמעת אלא במשה רבך, שהוא מלך וגם אבי מלך, וראויה בת מלך למלך, ומה היה דעת בלק, אמר: כל מעשה רע שעושים ישראל משה עומד ומבטל הגזירה, ואם תוכל בתי מפתה למשה כל ישראל ימסרו בידי. ובת בלק הייתה יפת תואר מאד, אמר לה זמרי: אני גדול ממשה, שאני משבט שני והוא משבט שלישי, משך אותה בבלוריתה ויצא לפני משה,

אמר לו: משה, זאת מותרת או אסורה?

אמר משה: אסורה מפני שהיא מדיינית,

אמר לו זמרי: היאך תאמר דבר כזה, ואותה שהיא עמך בחבורתך אינה מדיינית!?

מיד נתרשלו ידיו של משה, התחיל משה ואלעזר והזקנים בוכים, שנאמר: **והמה בוכים** (פסוק ו'), ורוח הקודש צווחת אשתוללו אבירי לב נמו שנתם וגו' (תהלים ע"ו ו'),

פינחס ראה כן מיד קנא ועמד, שנאמר: וירא פינחס בן אלעזר וגו'.

ומהו וירא פינחס?

ראה שלא עמד לא אלעזר ולא אחד מן הזקנים ולא מן הנשיאים, וכיון שלא עמד אחד מהם, מיד ויקם וראה, ומה ראה?

ראה המעשה ונזכר הלכה, שלמד לפני משה רבנו, ואמר: למדתני רבנו הבועל ארמית קנאים פוגעים בו.

דבר אחר:

וירא ויקם. מה ראה?

[ראה] את ההלכה החשוד על דבר לא דנו ולא מעידו, אמר ראובן חשוד בדבר, שנאמר: וילך ראובן וישכב את בלהה (בראשית ל"ה כ"ב), אינו יכול אחד משבטו לעמוד בזה הענין, כי יאמרו לו דין בעצמך, ואחר כך דין באחרים, ושמעון גדול שבטו עשה העבירה הזאת, אין הדבר תלוי אלא ב', הלא יזכור כי אביו ואבי הרגו אנשי שכם כולם על גילוי עריות, ולא חטא כי אם חמור בן שכם. ולא היה לזמרי שילמוד ממעשה אביו.

ועוד כי שבטי קנאי הוא במעשה העגל, שבטי עמד וקינא לשמו הגדול, והפיל מן העם כשלושת אלפי איש, ועתה ראוי לי לקנאות לשמו הגדול והנורא, ועמד מתוך העדה ולקח רומח בידו, בידו היה רומח, ולאותם היה חרם, כי כן **רמח חרם** בכל מיני איבריהם שהוא מנין רמה, ועשה לו הקדוש ברוך הוא כל אותם הנסים, והם שנים עשר נסים.

א' שדרכן לפרוש זה מזה, ואלו המלאך הדביקים.

ב' סתם המלאך את פיהם כדי שלא יצווחו.

ג' כוון הקדוש ברוך הוא את הרומח כדי שיכנס בתוך זכרותו ובתוך נקבותה כדי שלא יאמרו האחרים אף הוא נכנס ועשה צרכו.

ד' האריך הברזל כדי שידקור את שניהם.

ה' נתן כח בזרועו כדי שיגביה שניהם.

ו' לא נשמטו מן הזיין אלא עמדו במקומם.

ז' הפכם המלאך בתוך הרומח כדרכם לראות קלונם לכל.

ח' לא הטיפו דם כדי שלא יטמא פינחס.

ט' שימר הקדוש ברוך הוא רוחתם שלא ימותו ויטמאו פינחס.

י' הגביה לו המלאך את המשקוף כדי שיצאו שניהם בין כתפיו.

י"א כיון שיצאו ראה את הנגף מחבל בעם והשליכן לארץ ועמד ונתפלל, שנאמר: ויעמוד פינחס וגו'.

י"ב על ידיו נעצרה המגפה,

אמר הקדוש ברוך הוא: הרבה טובות אני מחזיק לפינחס, פינחס בן אלעזר בן אהרן הכהן, עליו נאמר: חמת מלך מלאכי מוות (וחכם) [ואיש חכם] יכפרנה (משלי טז יד), משל למה הדבר דומה?

למלך שהיה עובר וסיעה של נערים עומדים, עמד אחד מהם וגדף את המלך, נתמלא עליהם המלך חימה, אחד שהיה יושב ביניהם עמד והכה לאותו שגידף את המלך. המלך ראה מה

עשה אותו, מיד שככה חמתו של המלך, מי גרם למלך שישוב מחמתו. אותו שהיה מיושב ועמד והכה לאותו, כך מי גרם להקב"ה שתשוב חמתו ולא יכלה בני ישראל? הוי אומר פינחס, לקיים מה שנאמר: המת מלך וגו', אמר הקדוש ברוך הוא: בדין הוא שיטול שכרו, שנאמר: הנני נותן לו את בריתי שלום, גדול הוא השלום שהתורה נקראת שלום, שנאמר: דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום (משלי ג יז).

פרשת פינחס

המשך פרק כה

[יא] פינחס בן אלעזר וגו'. מה ראה ליחס לפינחס?

לפי שהיו מבזין אותו ואומרים ראו בן פוטי זה, בן בנותיו של יתרו שהיה כהן מדין, והיה אבי אמו מפטם עגלים לע"ז, נשאר היום נשיא שבט, ומנין שהייתה אמו מבנות יתרו, שנאמר: ואלעזר בן אהרן לו מבנות פוטיאל לו לאשה ותלד לו את פינחס (שמות ו כה), לכך הקדוש ברוך הוא מיחסו על שם אהרן, ולא על שם יתרו.

[יב] לכן אמור הנני נותן לו את בריתי שלום. כמו ששם שלום ביני ובין בני ישראל שלא לכלותם בקנאתי שאני מקנא לע"ז, לכך אני כורת ברית עמו שיהא לו שלום מכולם שלא יוכלו להזיקו.

[יג] והייתה לו ולזרעו. מכאן אמרו שלא היה פינחס כהן עד אותה שעה, והוא קיים, הדא הוא דכתיב: [בריתי] הייתה אתו החיים והשלום (מלאכי ב' ה'): מפרקי ר' אליעזר בן הורקנוס ויאמר קנא קנאתי לה' (מ"א י"ט י"ד), אמר הקדוש ברוך הוא לאליהו: אתה קנאתה על ע"ז בשטים, שנאמר: פינחס בן אלעזר וגו', וכאן אתה מקנא קנאתי, חייך שאין עושין ישראל ברית מילה עד שתהא רואה בעיניך, מכאן תקנו חכמים להיות עושין מושב כבוד לאליהו שהוא מלאך הברית, שנאמר: ומלאך הברית וגו' (מלאכי ג' א').

אמר הקדוש ברוך הוא לפינחס: אתה למדת סניגוריא על בני בלשונך, טול את הלחי מתנה, אתה כיוונת רומח לקבות האיש והאשה, טול את הקיבה אתה יגעת בזרועך, טול הזרוע אתה הטלת שלום בין אדם לחברו, הוי את מברך את בני בשלום, שנאמר: ישא ה' פניו אליך וישם לך שלום (במדבר ו' כ"ו).

אמר ריש לקיש: הוא פינחס הוא אליהו, אמר לו הקדוש ברוך הוא: אתה נתת שלום ביני ובין בני ישראל, אף לעתיד לבוא אתה עתיד ליתן שלום ביני וביניהם, שנאמר: הנה אנכי שולח לכם את אליהו הנביא (מלאכי ג' כ"ג).

והייתה לו ולזרעו אחריו. שיהיו מבורכים ממני לעולם.

[יד] ושם איש ישראל המכה את המדינית זמרי בן סלוא. ולמה הוצרך להזכיר

שמו ומשפחתו וגדולתו?

להודיע שבחו וייחוסו של פינחס, שזה היה גדול מכולם ומשבטו, ומסר עצמו למיתה על קדושת השם.

דבר אחר:

להודיע שכל אלו שמתו במגפה לא היו כי אם משבט שמעון, ועל ידי נשיאים מתו שביקשו לעזרו, לקיים מה שנאמר: ונתתי פני באיש ההוא ובמשפחתו וגו' (ויקרא' כ' ה').

ולמה נקרא שמו **זמרי**?

שעל ידו נזמר שבטו, כמו שאומר: זמיר עריצים (ישעיה כ"ה ה').

בן סלוא. שעל ידו סילה משפחתו, ולא היה נשיא כי אם על חמשה בתי אבות היו לשבט שמעון.

ושם האשה המכה. ולמה הזכיר שמה ומשפחתה ובית אביה?

להודיע שנתת המדיינים לישראל, שהפקירו בת מלך כדי לאבד מלך בישראל,

ולמה נקרא שמה **כזבי**?

שכזבה באביה, שהוא אמר לה אל תשמעי אלא למשה, והיא שמעה לזמרי.

בת צור. הוא היה אחד מחמשת מלכי מדין, ומבחר שבכולם היה.

ראש אמות בית אב. ללמדך לפי שהמריד את בתו גרעו הכתוב ומנאו שלישי, אלא כל אומה ואומה שבאה להזדווג עימהם הם מקבלים אותו, ונושאים מהם ומשיאים להם, אבל ישראל אינם כן שאינם מתחברים אלא לשבטים, לכך נאמר: **ראש אמות בית אב**, שלא היה אלא אחד, והיו שתי אומות אחרות מעורבות בהם, ועל זה נאמר: צרור את המדיינים והכיתם אותם (פסוק י"ז), הניח למואב ולקח למדין מפני שני דברים:

א' שלא מתו במגפה אלא על ידי המדיינית,

ועוד ישראל לא היו באים עליהם ולא היו יכולין להזיק למואב,

ועוד שכבר נתחבר משה רבנו ע"ה עם יתרו שהיה מדייני והיה להם למשוך אהבה לישראל לא די להם שלא עשו אלא שניכלו להם שיעבדו פעור ונהרגו מהם כמה וכמה, וגם הפקירו לבת מלך שעל ידה הייתה מגפה בישראל.

[יט] ויהי אחרי המגפה. משל לרועה שנכנסו זאבים לעדרו, והיה מונה עדרו כמה נשארו,

ולחיבתן של ישראל עשה, לידע ולהודיע כמה הם חביבין לפניו, ומנין זה היה כדי שעל שמם של אלו בתי אבות תחלק הארץ, לפי שהיה בתי אבות בשבט, כך הארץ המגיע לשבט וחולקת למספר בתי האבות.

פרק כו

[ט] הוא דתן ואבירם. הוא היה ברשעותו מתחילתו ועד סופו כל אחד מהם.

[י] ויהיו לנס. על שם ובני ישראל נסו לקולם (במדבר טז לד).

דבר אחר:

שאותם דברים שאמר משה לא ניסיון היו מה שאמר ולא מלבו כי אם מדברי ה'.

דבר אחר:

נס גדול עשה הקדוש ברוך הוא למשה ששמע לקולו וציוה לארץ לבלעם מה שלא היה לא לפניו ולא לאחריו.

[יא] ובני קרח לא מתו. לכך נאמר פרשה זו, להודיע כח התשובה שבני קרח בתחילה היו עם אביהם, ולבסוף הרהרו כולם לעשות תשובה, והצילם הקדוש ברוך הוא, ונתבצר להם מקום בגיהנום. על שלשה עמודים שלא יגיעו להם חום האש, והתחילו לומר שירה, ועליהם מפורש בספר תהלים למנצח על שושנים לבני קורח (מזמור) (תהלים מה א), שעשו לבם רך כשושנים, ומה היו אומרים: רחש לבי דבר טוב אומר אני מעשי למלך (שם שם ב), ומי היו? אסיר ואלקנה ואביאסף.

[יב] בני שמעון למשפחתם לנמואל. לאותם שנולדו בארץ כנען טרם שירדו למצרים לפיהם נתחלקה הארץ שהם בתי אבות נקראו.

לראובן מנה הכתוב שהיה לו ארבעה בנים כשירד למצרים, חנוך ופלוז חצרון וכרמי (בראשית מ"ו ט'), וכן מנאם כאן, וכן היו לו לשמעון ששה בנים (שם שם י'), וכן מנאם כאן, אבל חיסר לאוהד.

יש אומרים: שבמצרים חסרו בשלשת ימי אפלה לפי שהיו רשעים גמורים, וכן חסרו גם משאר השבטים.

ויש אומרים: בעת שמת אהרן חזרו ישראל לאחוריהם שמונה מסעות, שנטלו עצה לחזור למצרים ורדפו אחריהם שבט לוי והרגו מהם שבעה בתי אבות, ואלו הם: אהוד וישוה וחמשה מבני בנימין בכר וגרא ונעמן וראש וארד, ולמה באה המכשלה הזאת? לפי שהיו רשעים.

ומנין שחזרו שמונה מסעות?

שכן כתיב: ובני ישראל נסעו מבארות בני יעקן מוסרה (דברים י ו) והלא ממוסרה נסעו לבני יעקן, שנאמר: ויסעו ממוסרה ויחנו בבני יעקן (שם לג לא), אלא מכאן אתה למד שישראל חזרו לאחוריהם עד מוסרה.

שם מת אהרן (שם שם). וכי במוסרה מת אהרן, והלא בהר ההר מת אהרן, שנאמר: ויעל אהרן הכהן (בהר) [אל הר] ההר על פי ה' וימת שם (במדבר לג לח)? מכאן אתה למד שעל ידי מיתת אהרן חזרו לאחור, ובשביל המשפחות שנהרגו עשו שם אבל על אהרן כאילו שם מת.

[טו] בני גד. [שבעה] היו כשירדו למצרים, צפיון חגי שוני ואצבון ערי וארודי ואראלי (בראשי' מו ט"ז), וכן מנאם כאן.

ליהודה היו לו שלשה בנים כשירדו למצרים, שלה ופרץ וזרח (בראשית מו יב), ולפרץ היו לו ב' בנים בטרם ירדו למצרים חצרון וחמול (שם שם), וכן מנאם כאן, ללמדך שכל השבטים שנולדו בארץ כנען וגם בני בניהם נחשבו בתי אבות, אבל אותם שנולדו לאחר שילדו לא נחשבו בבתי אבות.

יששכר היו לו ארבעה בנים בטרם ירדו למצרים, תולע ופוח ויוב ושמרון, וכן מנאם כאן. לזבולן היו לו שלשה בנים, סרד ואילון ויחלאל (בראשית מ"ו י"ד), וכן מנאם כאן.

[כח] בני יוסף למשפחותם. לפי שהיו במצרים אותם בנים שהיו לו בטרם ירד יעקב אבינו למצרים עשאם שבטים, ואותם בנים שנולדו לו עשאם בתי אבות, שנאמר: ועתה שני בניך הנולדים וגו' (בראשית מח ה), ואמר אחר מכאן ומולדתך אשר הולדת אחריהם וגו' (שם ו), שיהיו בתי אבות אחרים חוץ ממנשה ואפרים, ולא אמר לו אלא על בני בניו, שכל מה שיולידו בחייו יהיו בתי אבות כאלו הם בניו, לפי שלא גדל בארץ כנען כאלו נולדו לו כל הזרע בארץ כנען, שכל הזרע שיראה מבניו שיהיו בתי אבות, ועל זה נאמר: על שם אחיהם יקראו בנחלתם (שם שם), כשם שהיו כל בני השבטים בתי אבות, כך יהיו הם בתי אבות בני שלשים ושותלח בנו וכל אחיו וערן בני שותלה גם בני מכיר בן מנשה, ללמדך הכתוב כשם שראה לאפרים בני שלשים, כך ראה למנשה בני שלשים, ואלו הם מכיר וגלעד ואיעזר ואחיו שהיו נולדים שלשים, ולכך מנה הכתוב בתי אבות מן מכיר ואילך עד חפר, שכולם יולדו על ברכי יוסף, אבל צלפחד לא נולד בימי יוסף, ולמה מנאם כאן, שאעפ"י שמתו במדבר לקחו בנותיו חלקו בארץ. הרי שהיו למנשה שמונה בתי אבות ולאפרים היו לו ארבעה בתי אבות ושותלח

ובכר ותחן וערן כל זה בא להם מזכותו ומברכתו של יעקב אביהם, לקיים מה שנאמר: ותגזר אומר ויקם לך וגו' (איוב כב כח), שאע"פ שבכל מקום חישב אפרים תחלה למנשה לפי שעשה אפרים לפני מנשה, אבל בחלוקת הארץ חישב מנשה תחלה, לפי שחצי שבטו לקחו חלקם בעבר הירדן.

[לח] בני בנימין למשפחותם. והלא עשרה בנים היו לבנימין כשירד למצרים, שנאמר ובני בנימין בלע ובכר וגו' (בראשית מו כא), ולמה חסרו מחצה? לפי שאתה מוצא כשנתקשית אמו בלידתה אותו וחשבה שהוא ימות, שלא יהיה בן של קיימא, וקראה אותו בן אוני, כלומר שהיה מתאונן והולך, אבל אביו קרא לו בנימין בן מיומן, ועמד לו שמו ששם לו אביו, שלא יחסרו בניו עד מלחמת הלזוים, והיכן עמד לו שם אמו? במעשה פילגש בגבעה, שלא נשאר מכולם אלא שש מאות, אבל במיתת אהרן מתו החמשה בשביל דברי אביו שקראו בנימין. ודע שאחירם האמור כאן הוא אחי האמור להלן, ולפי שקראו בנימין על שם יוסף שהיה רם ממנו, ולכך קראו כאן אחירם: ושפיפם האמור כאן הוא מפים האמור להלן, ולכך קרא למופים שפיפם שמפיו היה שפוי.

[מ] ויהיו בני בלע ארד ונעמן. ולמה חשב לבני בלע בתי אבות ולא נולדו בארץ כנען? אלא מכאן אתה למד שמעוברת יצאה מהם כשירד בלע אביהם למצרים, ותאומים היו, ולא נולדו בדרך עד שנכנסו למצרים, שאם נולדו בטרם הכנסתן למצרים, היה חושבן בכלל, כשם שחשב לאלו, וכבר בכלל השבעים היו, ללמדך אפילו אותן שנתעברו בארץ, אעפ"י שלא נולדו שם, זכו להיות בתי אבות. לכן לא היה לו אלא בן אחד והורד למצרים ושמו חושים ואף הנה אינו חושב אותו אלא בית אב אחד, [שוחם] הוא חושים, ולמה נקרא שמו חושים שהיה לו בנים כחושים של קנים.

דבר אחר:

ולמה נקרא חושים? [שוחם] שהיה שחור בגופו והיה כבד אוזן. לאשר כשירדו למצרים היו לו ששה בנים (בראשית מ"ו י"ז), והוא אינו חושב אלא חמשה, שחסר משפחת ישוה. ומפני מה מחשב לכל בתי [אבות] ה' בראשתם וי'. בסופם, וכענין זה אינו מחשב בימנה (פסוק מד)? לפי שהיו המצריים אומרים בנפשותיהם אלו ישראל בגופם היו הם משליטים, ובנשותיהן לא היו מושלים, והיו מונים אותם לפיכך הטיל הקדוש ברוך הוא ה' בראש שמותם וי' בסוף שמותם, לומר לך יה מעיד עליהם שהכל בני אבותיהם, הדא הוא דכתיב: ששם עלו שבטים שבטי יה (תהלים קכב ד), אבל הרשעים אינו חפץ בקילוסם, שנאמר: ולרשע אמר אלוהים מה לך לספר חוקי וגו' (שם נ טז), אבל ימנה, לפי שהיה י' בראש שמו וה' בסוף שמו הוא יה.

[מו] ושם בת אשר שרח. ומפני מה חשבו לשרח ולא חשבו לדינה, לפי שעדיין הייתה בחיים, לכך לא חשבה לדינה מפני שכבר מתה. וחשב לשרח כי [לא] לקחה חלק בארץ אלא בנות צלופחד בלבד, שלא הניח אביהם בן זכר, ולמה הקדים בירידתן שרח לחבר ומלכיאל (בראשית מו יז), וכאן (פסוק מה) הקדים לחבר ומלכיאל לשרח, לפי שבני בריעה נטלו חלק בארץ כאשר עשו דודיהן, לכך חשבם עימהם, אבל שרח לא נטלה חלק בארץ, על כן חשבה בסוף, אבל בירידתן למצרים חשבה תחילה, לפי ששרח גדולה הייתה על שנים על חבר ומלכיאל, לכך חשבה תחילה.

[נא] אלה פקודי בני ישראל שש מאות אלף וגו'. אתה מוצא בכל השבטים יש מהם שהיו פחותין ממה שמצינו במדבר סיני, ויש מהם שהיו יתירים על ענין מדבר סיני, ומה שהיו פחותים לא היו פחותים אחד מחמשה, אבל שבט שמעון היו פחותין יותר מן המחצית, לפי שהיה חושבן להלן ט' וחמשים אלף, וכאן היו שנים ועשרים אלף ומאתים, מכאן אתה למד שאותם שמתו במגפה בשטים ארבעה ועשרים אלף, לא היו אלא משבט שמעון.

[נג] לאלה תחלק הארץ בנחלה, מכאן אתה למד שלבאי הארץ נתחלקה, שנאמר ונתתי אותה לכם מורשה אני ה' (שמות ו' ח'). הא כיצד? היה מיוצאי מצרים נוטל חלק עם אלו ואלו. **במספר שמות.** לפי שהיו בתי האבות ונעשה מן חלק השבטים חלקים שמתחלקין כל שבט ושבט כל שבטו מחלקו.

[נד] לרב תרבה נחלתו למי שהיה לו בנים הרבה כשבאו בארץ והיו מעשרים שנה ומעלה היו נותנין לו מהחלק המגיע לבית אב חלק לכל אחד ואחד בשווה שכל החלק המגיע לבית אב חלקו כפי פקודיו שהיו בבית אב למי שהיו לו עשרה בנים היה מגיע לו עשרה חלקים ולמי שהיה לו חמשה בנים אינו נוטל אלא חמשה חלקים.

[נה] אך בגורל. עשו מן הארץ י"ב חלקים בכתב י"ב שבטים, וכתבו שמותם בי"ב פתקין, ונתנם בקלפי אחד, וכתב עליהם שמות חלקי הארץ, והיה אלעזר מלובש אורים ותומים, והיה מכניס שתי ידיו בקלפי, באחת היה מעלה שם שבטו, ושנית היה מעלה חלק אחד מן הארץ, ואותו חלק שהיה מעלה עם השבט, הוא היה חלק השבט.

[נו] על פי הגורל. סבורים אתם שחלקו הארץ והלא סאה שביהודה הוא עושה ארבעים סאה בגליל אלא אותה שלא הייתה שווה בחברתה היו מוסיפין במידתה יותר על חברתה כדי

שיהיו השני חלקים שווים ואעפ"כ ציוה הקדוש ברוך הוא בלא גורל לא יחלקו אחד מהם ועליהם נאמר בין רב למעט.

[נד] ואלה פקודי הלוי. עתה חמשים (וחמש) [ושבע] משפחות היו השבטים (וט') [וח'] משפחות היו שבט לוי עם משפחת עמרם, שכן אתה מוצא שקורא אותן במקום שמונה אותן משפחות העמרם. הרי ששים וחמש משפחות שהיו ישראל והיו פחותים מהם חמש משפחות מע' משפחות של בני נח ועל זה רמז בתורה כי אתם המעט מכל העמים (דברים ז ז), ה' משפחות הייתם חסרים מכל העמים שמשפחות כל האומות היו ע' משפחות וישראל היו ס"ה.

[נט] אשר ילדה אותה ללוי במצרים. לידתה הייתה בין החומות ולפי שנולדה קודם שנכנסה למצרים לכן נחשבה במנין הכלל כשירדו למצרים נפש שלשים ושלש, והלא לא היו בפרט אלא ל"ב, אלא לפי שלא ילדה קודם שירדו למצרים לא חשבה, ולפי שכבר נולדה כשהגיעו לשם, לכך נאמר שלשים ושלש.

פרק כז

[א] ותקרבנה בנות צלפחד. חכמניות היו, צדקניות היו, דרשניות היו, חכמניות היו שלא דברו אלא לשעת הצורך, צדקניות היו שלא נישאו אלא להגון להם, דרשניות היו שהיו אומרות למה יגרע שם אבינו.

[ב] ותעמודנה לפני משה. אפשר עמדו לפני משה ולא אמר להם כלום, והלכו להם אחרי כן באו לפני אלעזר, ואחר כך לפני הנשיאים, ואחרי כן לפני העדה, (והלא) [אלא] בבית המדרש היו יושבים כולם והיו אומרים דבריהם לפני משה ולפני הנשיאים.

[ג] אבינו מת במדבר והוא לא היה בתוך העדה. אלו עדת מרגלים. **הנועדים על ה'.** אלו המתלוננים.

בעדת קרח. כמשמעו. ללמדך שכל אלו לא נטלו חלק בארץ. **כי בחטאו מת.** מכאן אמרו זה היה מקושש.

[ד] למה יגרע שם אבינו גו' כי אין לו בן. ואנו אין ראויים לירש תתייבם אמנו ויקום שם לאבינו. ואם אנו ראויים לירש תנה לנו אחוזה בתוך אחי אבינו.

[ה] ויקרב משה את משפטן, לפי ששם משה ואלעזר והנשיאים וכל העדה ששמעו דבר זה ולא ביקש משה ליטול עטרה לעצמו וחלק כבוד לכולם.

ויש אומרים: על שאמר משה והדבר אשר יקשה מכם תקריבון אלי ושמעתיו (דברים א' י"ז), אמר לו הקדוש ברוך הוא: אתה סבור לידע הדין, אני אקשה עליך דין שהנשים יודעות אותו, לכך נענש משה, לפיכך אמר **ויקרב משה את משפטן לפני ה'.**

ויש אומרים: שנענש משה על שסילק את עצמו מן הדינים ולכך נז"ן של משפטן ארוך. ומפני מה נענש משה?

אחר שפירש הקדוש ברוך הוא דין, אמר לו הקדוש ברוך הוא: מדין תורה אתה מסלק את עצמך, שמא מדיני אתה יכול לסלק את עצמך עלה אל הר העברים הזה.

[ז] כן בנות צלפחד דברות. ר' חלקיה אומר: נטלו בנות צלפחד חלק אחד על פי שהיה אביהם מיוצאי מצרים ומת בלא בנים, ונטלו בנותיו חלק דודיהן, ועוד נטלו חלק אחד בשביל חפר זקנם, שהיה גם הוא מיוצאי מצרים אבי צלפחד אביהם, ועל זה נאמר: **נתן נתן אחוזת נחלה,** הרי שתי מתנות, ונטלו חלק בכורה מנכסי חפר, לפי שהיה אביהם בכור, לפי שארץ ישראל מוחזקת הייתה ונטלו אחיהם שהיה מיורדי מצרים ועל זה נאמר והעברתם את נחלתו לבתו, אין מי שמעביר נחלה משבט לשבט אלא בת לבד, שהבן יורש הוא.

דבר אחר:

והעברתם. כל מי שאין לו בן זכר ליורשו, הקדוש ברוך הוא ממלא עליו עברה.

[יא] לשארו הקרוב עליו. שארו זו אשתו, מכאן שהבעל יורש את אשתו וקרי ביה: ונתתם את נחלתו לשארו, לומר לך שגורעין [וי"ו] מנחלתו (ולא) [ולמ"ד] מן לשארו ומוסיפין עליו תיבה אחת ודורשין עלה.

עלה אל הר העברים הזה. לכך נסמכה פרשה זו לפרשת בנות צלפחד, שאמר הקדוש ברוך הוא למשה מדין של יתומות אתה מסתלק ואין אתה מסתלק מדיני.

[טז] יפקוד ה'. כיון ששמע משה שימות, התחיל לבקש רחמים על ישראל, שיתן להם רועה שיהיה לו רוח לסבלם, והתחיל ואמר ריבונו של עולם אתה יודע כל רוחות של בני אדם, מי הוא סבלן, ומי הוא רגזן, אתה פקוד איש על העדה אשר יצא לפנייהם במדבר, ואשר יבוא לפנייהם לעשות כל צרכם, ואשר יוציאם בזריזות, ואשר יביאם בתפילותיו, ואמר לו הקדוש ברוך הוא: כל הדברים שאמרת תמצאם ביהושע תלמידך, לך והקם אותו, הדא הוא דכתיב: **קח לך את יהושע בן נון ונתת מהודך ועליו** (פסוק כ), מהודך ולא כל

הודך, שתכריז עליו בכל מחנה ישראל זה ראוי להיות רועה מפי הגבורה, ואין מהודך אלא קולך, שנאמר: (הודו בחרובו) [הוד נחרו אימה] (איוב ל"ט כ').

[כא] ולפני אלעזר הכהן יעמוד. לא מצינו שנצרך לו יהושע לקיים מה שנאמר: ושומר אדוניו יכובד (משלי כ"ז יח). ועוד למה נענש אלעזר שלא נצרך לו יהושע? לפי שהורה הלכה בפני משה, ויאמר אלעזר (במדבר ל"א כ"א).

[כג] ויסמוך את ידיו עליו ויצוה. אעפ"י שלא אמר לו הקדוש ברוך הוא אלא בידו אחת. שנאמר: ידך עליו (פסוק יח), והוא סמך בשתי ידיו עליו בעין יפה, לכך נאמר: טוב עין הוא יבורך (משלי כ"ב ט').

פרק כח

[ב] צו את בני ישראל וגו'. למה נסמכה פרשה זו לאחר פרשה זו של יהושע? אמר הקדוש ברוך הוא למשה: על בני אתה מצוני איני צריך אזהרה עליהם, ועד שאתה מצוני עליהם צוה עליהם שילכו בדרכי וישמרו מצוותי.

דבר אחר:

צו את בני ישראל [וגו'] במועדו. ואפילו בטומאה ואפילו בשבת.

[ג] שנים ליום. כנגד היום תמיד של שחר היה שוחט כנגד המזרח, ותמיד של בין הערבים היה שוחט כנגד המערב.

[ז] הסך נסך שכר לה'. מכאן לשני ניסוכין, אחד ניסוך המים בחג, ואחד ניסוך היין בכל יום. **שכר.** אין יין כשר לגבי המזבח אלא יין שהוא משכר, ואימתי יהיה כשר לגבי המזבח מן ארבעים יום ולהלן.

[טו] ושעיר עזים אחד לחטאת לה'. חטא שאין מכיר בו אלא ה' לבדו, מכאן אמרו על טומאת מקדש וקדשיו שאין ידיעה לא בתחילה ולא בסוף, שעיר של ראש חדש מכפר.

דבר אחר:

למה נשתנה שעיר עזים של ראש חדש שמכפר?

שנאמר בו: לה', אמר הקדוש ברוך הוא הביאו שעיר זה כפרה על ציוויי, כדי שיהא כפרה עלי על שמיעטתי אותה.

[כז] וביום הביכורים זה חג שבועות שבו מקריבים שתי הלחם של חמץ מן החטים חדשים. **בשבועותיכם.** הוא חג שבועות.

פרים בני בקר. מכאן כל מקום שכתוב פר הוא כנגד אברהם, שנאמר: ואל הבקר רץ אברהם (בראשית י"ח ז'): איל כנגד יצחק, שנאמר: וילך אברהם ויקח את האיל וגו' (שם כ"ב י"ג): כבשים כנגד יעקב, שנאמר: והכבשים הפריד יעקב (שם ל" מ'): שעיר עזים אחד כנגד יוסף לכפר על מכירתו, שנאמר בו: ויקחו [את כתונת יוסף וישחטו] שעיר עזים (שם לז לא). ולמה לא נאמר שעיר חטאת בחג השבועות? לפי שהוא יום מתן תורה והתורה היא מכפרת כקרבן, לכך לא נאמר בו חטאת הכפורים.

פרק כט

[יג] י"ג פרים. אתה מוצא ששבעים פרים היו מקריבים ביום חג הסוכות, ביום ראשון י"ג, ובשני י"ב, ובשלישי י"א, וברביעי י', ובחמישי ט', ובשישי ח', ובשביעי ז', נמצאו הכל שבעים, והוא כנגד אומות העולם שהם שבעים אומות, כדי שיצילנו השם מידם ויכלו מן העולם, לפיכך מתמעטים והולכים.

ארבעה עשר כבשים כנגד י"ד בני יעקב בני עשר שנים עשר, ומנשה ואפרים שנים, הרי ארבעה עשר, כי אפרים ומנשה נקראו על שמו, שנאמר: לי הם (בראשית מח ה). והם לא היו פוחתים והולכים, אלא כשם שהיו י"ד בראשון, כך היו בכל יום י"ד, ללמדך שהם היו חזקים וקיימים לעולם, ועולה חשבונם צ"ח לכפר על צ"ח קללות שבתורת כהנים, והוא בכי תבוא אל הארץ: בשני ונסכיהם מ' יתירה, בשישי ונסכיה י' יתירה, ובשביעי כמשפטם מ"ם יתירה הרי מים, מכאן רמז לניסוך המים מן התורה, לפי שבזכות ניסוך המים יהיו מתברכים לכם המים שיהיה גשמי ברכה.

ולמה בשישי היה סימן של מים?

לפי שביום השישי ניתנת התורה שנמשלה למים, שנאמר: הוי כל צמא לכו למים (ישעיה נה א).

דבר אחר:

לפי שביום שני היה חילוק המים. וביום שישי לבריא את עולם ירדו גשמים.

דבר אחר:

למה ביום שישי?

לפי שלא נברא אדם כי אם ביום שישי, וכשבא אדם הוצרך העולם למים.
ולמה בראשון ובשביעי ובשני עזים כתיב בהו, מה שאין כתוב בשאר הימים?
לפי שבזכות שלשה אבות העולם נדמו ישראל כעזים בעולם.
ולמה לא כתיב עזים בשלישי?
לפי שיעקב היה רביעי, לפי ששני בנים היו ליצחק עשו ויעקב, ועשו יצא ראשונה, ולפיכך לא
זכר ביום השלישי עזים, ועשו לא נקרא זרע כי אם יצחק, שנאמר: כי ביצחק יקרא לך זרע
(בראשית כ"א י"ב).

[לה] **ביום השמיני וגו' פר אחד וגו'. ושעיר חטאת אחד.** זה קרב על שם ישראל.

פרשת מטות

פרק ל

[ב] **וידבר משה אל ראשי המטות לבני ישראל לאמר זה הדבר אשר צוה ה'.** נאמר כאן זה
הדבר, ונאמר להלן בשחוט חוץ זה הדבר (ויקרא יז ב), מה להלן שלשה משה ואהרן וכל
ישראל, אף כאן הנדר מותר בשלשה הדיוטות, ולכך נאמר אל ראשי המטות, שיחיד מומחה
הוא מתיר את הנדר.

ומניין שיש היתר לנדר?

שנאמר: **לא יחל דברו** (פסוק ג'), הוא אינו מוחל, [אבל] אחרים מוחלין לו, כיצד?
חכם מתיר את הנדר שלו, אם הנודר או הנשבע אומר מתחרט אני על נדרי או על שבועתי,
מתיר אותו מיד, ואומר לו מותר לך ג' פעמים, ואם אינו מתחרט, החכם פותח לו פתח, ואומר
אדעתא דהכי מי נדרת ואסרת ואומר לא מיד מתירין אותו.

[ד] **ואשה כי תדר לה'.** הנערה שלא הגיעה עדיין לימי הבגרות שהם י"ג שנים ויום אחד אם
אסרה עצמה בנדר או בשבועה.

והחריש לה. כל אותם ששמע והחריש לה ולא מיחה מיד, שוב אינו יכול לבטל את הנדר,
אבל אם אמר לה נדריך יהון בטלין ואין רשותך לעצמך כדי שתשבעי ואת ברשותי, אז בטל
הנדר ואינה חייבת לקיימו.

[ז] **ואם היו תהיה לאיש.** כלומר אם נישאת הנערה לבעל מאז יצאה מרשות אביה והיא
ברשות בעלה ונדרה לאחר שנישאת ואם יחריש לה בעלה. ולא יפר נדרה חייבת לקיימו, ואם

יפר בעלה נדרה ביום שמעו אינה חייבת לקיימו, כיצד יאמר לה מותר ליכי שלש פעמים חכם מתירה ובעלה מפר אותה.

[נ] ונדר אלמנה וגרושה. אעפ"י שהיא נערה עדיין אינו יכול אביה להפר נדרה שכבר יצאה מרשותו כשנישאת ובעל אין לה כדי שיפר נדרה.

[יא] ואם בית אישה נדרה. ואם נישאת לבעל אחר שנתאלמנה או שנתגרשה ואסרה עצמה בנדר או בשבועה בבית הבעל השני הרי היא כאשה שלא היה לה בעל אחר.

[טו] ואם החרש יחריש לה אישה. ביום שמעו הנדר ולא הפר לה אח"כ חייבת לקיים נדרה, אבל אם מפר לה ביום שמעו אינה חייבת לקיים נדרה וכל דברים שהיא חייבת לעשות לבעלה אין בעלה צריך להפר לה, לפי שאינה יכולה להישבע כדי לבטל על מה שחייבת לעשות לבעלה, אבל אם נדרה ואסרה לעצמה דברים שיש לה בהם עינוי נפש אותם נדרים יכול הבעל לשאול לחכם על נדרה, ואם תתחרט או ימצא פתח להתירה יתיר לה נדרה ואותם נדרים של עינוי נפש שהבעל יכול להפר לה הם מפורשים במסכת נדרים. ואם בעלה יפר נדרה אחר שיעבור יום שמעו לא יהיה העוון עליה בעת שלא יתקיים נדרה אלא הוא ישא [עונה] ויענש עליה.

דבר אחר:

כל זאת הפרשה לא נאמרה אלא בשביל ישראל שמרדו בהקב"ה ובטלו את התורה, והשליכו מעליהם עול מלכות שמים, ועזבו את הקדוש ברוך הוא, ועבדו הבעלים והעשתרות, לפיכך נאמר: ואסרה איסר בבית אביה, וישראל נמשלו לנשים, שנאמר: וארשתוך לי וגו' (הושע ב כא), ותמצא בזה הפסוק חמשה וארשתוך, והם כנגד חמשה חומשי תורה, שהקב"ה קידש את ישראל, בחמשה חומשי תורה, ונקרא הקדוש ברוך הוא אב, כי [אתה] אבינו (אתה) (ישעיה ס"ג ט"ז), והם הכניסו הצלם להיכל למעלה על הכרובים, ולפיכך רמז ואסרה אסר בבית אביה, והקב"ה הוכיחם על ידי ירמיה ע"ה אשר רגמו אותו בני ישראל במצרים וקברו אותו המצריים, מפני שהיו אוהבים אותו שהתפלל על הדגים התמנו חיים שהיו בנילוס והיו הורגים במצרים, ומלך אלכסנדרוס הוציא עצמותיו וקבר אותם באלכסנדריה, ולא זה הנביא בלבד הרגו, אלא אחרים הרבה הרגו, חור ובעשא הרג לשמעיה הנביא, ואביה הרג לאחיה השילוני, ויואש הרג לזכריה בן יהוידע בחצר בית ה', והזה מדמו על הקיר, ונסתלקה שכינה מן ההיכל עד ימי ישעיהו ע"ה, וישעיה הנביא הרג אותו מנשה בן יחזקיהו, ונסרו במסר משום שנתבלע בארז, וכמה רעות עשו וכמה לבורא הכעיסו.

ר' אבא בר כהנא פתח: צהלי קולך בת גלים וגו' (ישע' י' ל'), אמר להם (ירמיהו) [ישע' הנביא ע"ה והוכיחם ואמר אי עניים עד שאתם עסוקים בשרירות, ועוד עסוקים בשירות

וזמירות של ע"ז, צהלי קולך בדברי תורה, לבלבי קולך ברישהון די גליא, בת גלים מה הגלים הללו מסוימים בים, כך זכות אבותיכם מסוימים בעולם, ואל תיקרי גלים אלא גולים, כלומר כי כל דור ודור אינם עומדים כי אם בזכות האבות.

דבר אחר:

אל תקרי גלים אלא גולים ביתו של אברהם שגלה, שנאמר: ויאמר ה' אל אברם לך לך (בראשית י"ב א). ביתו של יצחק שגלה, שנאמר: וילך משם יצחק ויחן בנחל גרר (שם כו יז). ביתו של יעקב שגלה, שנאמר: וילך פדנה ארם (שם כח ז). הקשיבה לישה (ישעיה שם). הקשיבי לדברי תורה, הקשיבי לנבואה, הקשיבי לדברי תוכחה, הקשיבי לדבר מצווה, הקשיבי לדברי ירמיה ע"ה, ואם לא הנה לישה הוא אריה עולה להרגך, ואין אריה אלא נבוכדנצר, שנאמר: עלה אריה מסובכו (ירמיה ד ז): עניה ענתות (ישעיה שם). עניה מדברי תורה, עניה מדברי נבואה, עניה מן המצות, עניה מדברי חכמים, עניה מגמילות חסדים, עניה ממעשים טובים. ואם לא ענתות מתנבא עליך, ואין ענתות אלא ירמיה ע"ה, דכתיב: דברי ירמיהו בן חלקיהו מן הכהנים אשר בענתות וגו' (ירמיה א א).

ר' אבא בר כהנא פתח: לא ישבתי בסוד משחקים (ואעלוזה) [ואעלוז], (שם טו יז), אמרה כנסת ישראל לפני הקדוש ברוך הוא ריבונו של עולם לא ישבתי בבתי הטרטראות ובבתי קרקסאות (ואעלוזה) [ואעלוז], ולמה מפני ירך בדד ישבתי (שם), נגעה בי יד פרעה ולא הושיבני בדד, נגעה בי יד סנחרב ולא הושיבני בדד, נגעה בי יד נבוכדנצר ולא הושיבני בדד, נגעה בי יד סיסרא ולא הושיבני בדד, נגעו בי כל המלכויות ולא הושיבני בדד, וכיון שנגעה בי ירך הושיבני בדד, שנאמר: איכה ישבה בדד וגו' (איכה א א).

ר' יוסי אומר: והמה כאדם עברו [ברית] (הושע ו' ז'), ומהו כאדם, כאדם הראשון [אמר הקדוש ברוך הוא: אדם הראשון] שהכנסתיו לגן עדן, ועבר על ציווי, ודנתי אותו בשלוחין ובגירושין וקוננתי איכה, שנאמר: ויאמר לו איכה (בראשית ג ט), אל תיקרי איכה אלא איכה, ואף ישראל עשיתי עימהם כל הטובות כמו שעשיתי עם אדם הראשון, והכנסתי אותם לארץ ישראל וציוויתי אותם ועברו על ציווי, ודנתי אותם בשלוחין ובגירושין, וקוננתי עליהם איכה, הכנסתים לארץ היישוב, דכתיב: ואביא אתכם אל ארץ הכרמל וגו' (ירמיה ב ז), וציוויתים שלא יטמאו את הארץ במעלליהם הרעים, והמה עברו על תורתי שנאמר את כל [דברי התורה הזאת] אשר ציוויתי (אותם) לעשות ולא עשו (ירמיה יא ח), ודנתי אותם בשלוחין, דכתיב: שלח מעל פני ויצאו (שם טו א). ובגירושין, דכתיב: על רוע מעלליהם [מבית] אגרשם (הושע ט טו), מבית תענוגי. וקוננתי עליהם איכה, דכתיב: איכה ישבה בדד וגו' (איכה א א).

רבי שמעון אומר: הוי מגיע בית בבית וגו' (ישעיה ה' ח'), זה חורבן ראשון וחורבן שני, שנאמר: ציון שדה תחרש (ירמיה כו יח), אף כן [שדה בשדה] יקריבו עד אפס מקום וגו' (ישעיה שם), מי גרם להם?

אמר הקדוש ברוך הוא תדע מי גרם לכם, אתם גרמתם שלא עזבתם מקום שלא העמדתם ע"ז, בתחילה עשיתם עבודה זרה במטמוניות, שנאמר: ויאמר אלי [הראית] בן אדם אשר זקני בית ישראל עושים בחושך (יחזקאל ח יב), וכיון שלא הוכיחם היה עושים אותו אחר הדלתות, דכתיב: ואחר הדלת והמזוזה שמת (בטחונך) [זכרוןך] וגו' (ישעיה נ"ז ח'), וכיון שלא הוכיחם היו עושים בחוצות, דכתיב: כי מספר עריך היו אלוהיך יהודה (ירמיה ב כח), וכיון שלא הוכיחם היו עושים אותו על הגגות, דכתיב: ואת המשתחוים על הגגות לצבא השמים (צפניה א' ה'), וכיון שלא הוכיחם היו עושים אותם על ההרים, שנאמר: על ראשי ההרים יזבחו (הושע ד יג), וכיון שלא הוכיחם היו עושים אותו בשדות שנאמר: גם מזבחותם כגלים על תלמי שדי (הושע י"ב י"ב), וכיון שלא הוכיחם עשו אותם בגנות, שנאמר: העם המכעיסים אותי [וגו' זובחים בגנות] (ישעיה ס"ה ג').

אמר ר' יודן בשם ר' יאשיהו: על כל תלם ותלם היו מעמידין בו צלם באמצע, כדי שיהיה ראש הצלמים נראים להם. ועד היכן הכעיסו אותו, עד שהכניסו אותו לבית קדש הקדשים, דכתיב: והנה מצפון לשער המזבח סמל הקנאה [הזה] בביאה (יחזקאל ח ה).

אמר ר' ברכיה: כי קצר המצע מהשתרע וגו' (ישעיה כ"ח כ'), קצרה מלקבל אשה ורעותה ובעלה [והמסכה צרה כהתכנס (שם)]: אמר הקדוש ברוך הוא לישראל: ישראל עשיתם מסכה [צרה] לאותו דכתיב בו: כונס כנד מי הים (תהלים ל"ג ז'), הוי צרה באה עליכם ואתם גולים, וכיון שגלו התחיל ירמיה מקונן עליהם איכה ישבה בדד, ולא עוד אלא מרוב הצרה המלאכים בוכים עליהם, שנאמר: הן אראלם צעקו חוצה מלאכי שלום מר יבכיון (ישעיה ל"ג ז'). ולא עוד, אלא מרוב הצרה רחל מבכה על שבט בנימין כשגלם נבזראדן, שנאמר: כה אמר ה' קול ברמה נשמע (בכי נהי) [נהי בכי] תמרורים רחל מבכה על בניה וגו' (ירמיה לא יד): שלשה המה שמיאנו בשליחותו של מקום, ואלו הם: **משה וירמיה ויונה**, ובסוף הלכו בעל כרחם. **משה רבנו ע"ה** אמר: שלח נא ביד תשלח (שמות ד יג), ובסוף הלך שנאמר: וילך משה וישב וגו' (שם שם יח).

יונה ויקם יונה לברוח תרשישה וגו' (יונה א ג), ולבסוף בעל כורחו הלך.

ירמיה אמר: לא ידעתי דבר כי נער אנכי (ירמיה א ו).

אמר לו הקדוש ברוך הוא: בטרם אצרך בבטן ידעתוך (שם שם ה'), מה הוא בטרם? אלא מתחילה אמרתי למשה נביא אקים להם מקרב אחיהם כמוך (דברים י"ח י"ח), מאי כמוך כמוך בתוכחות, את מוצא כל מה שכתוב בזה כתוב בזה, זה מתנבא ארבעים שנה, וזה מתנבא ארבעים שנה, זה מתנבא על ישראל ועל יהודה, וזה מתנבא על ישראל ועל יהודה,

זה משבט של לוי, וזה משבט של לוי, זה עמדו בני שבטו כנגדו, וזה עמדו בני שבטו כנגדו, זה הושלך ליאור, וזה הושלך ליאור ולבור, זה ניצל על ידי אמה, וזה ניצל על ידי עבד, זה בא בדברי תוכחות, וזה בא בדברי תוכחות.

אמר ר' ברכיה בר יצחק: כתיב: נביא אקים להם מקרב אחיהם (דברים י"ח י"ח), ועתה ירמיה לך והתנבא על ישראל, ואומר: אהה אדני ה' לא ידעתי דבר כי נער אנכי (ירמ' א ו').
אמר לו הקדוש ברוך הוא: אתה אמר נער, ומשה נאמר בו נער, וישראל נאמר בהם נער, שנאמר: כי נער ישראל (הושע י"א א'),

ומשה נתנבא עליהם,

ואתה התנבא עליהם,

משה הוציאם ממצרים,

ואתה מוציאם מארץ ישראל,

משה העבירם את הים,

ואתה מעבירם מנהר פרת,

משה הוריד להם את המן,

ואתה אומר: כל עמה נאנחים מבקשים לחם (איכה א' י"א).

משה הוציא להם מים מן הסלע,

ואתה אומר: דבק לשון יונק וגו' (איכה ד' ד').

משה לימדם תורה,

ואתה אומר מלכה ושריה בגויים אין תורה (שם ב' ט').

משה טיהרם, שנאמר: כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר וגו' (ויקרא טז ל'),

ואתה אומר להם: טומאתה בשוליה וגו' (איכה א ט),

אם כן אל תאמר נער אנכי כי על כל אשלחך תלך, באותה שעה הלך ירמיהו אצל ישראל בשליחותו של מקום, ואמר להם: כשהייתם במצרים הייתם כולכם טמאים ועובדים ע"ז, וא"כ כשהייתם מכעיסים שם הקדוש ברוך הוא היה שוקל מעשיכם ומעשה המצריים, והיו מעשיכם טובים מן המצריים, והייתם עומדים, אבל משבאתם לארץ קלקלתם ביותר הרבה מאד, שלחתי לכם כמה נביאים להזהיר אתכם, מהם הרגתם, ומהם בזיתם, ישראל עם קשה ערף אתה עד מאד, שלחתי אליכם יחזקאל וירמיה ע"ה התחלתם לבזות אותם, ואמרתם אלו

נביאים מבניה של רחב הזונה, התחיל הקדוש ב"ה ואומר לישראל: אמת אמרתם כי אלו מבניה של רחב הזונה, אבל בעבור שעשתה רחב תשובה קבלתי אותה, והעמדתי ממנה עשרה נביאים וכוהנים, ואלו הם: **ירמיה חלקיה שריה מחסיה ברוך נריה חנמאל שלום בוזי יחזקאל**.

ויש אומרים: אף חולדה הנביאה.

וכל אלו הנביאים העמידם בזכות התשובה, אף אתם שובו וטראו מה אעשה לכם, וכששלח להם ירמיה ויחזקאל התחילו מבזים אותם והקב"ה מייחסם, שנאמר: היה היה דבר ה' אל יחזקאל בן בוזי הכהן וגו' (יחזקאל א' ג'), דברי ירמיהו בן חלקיה וגו' [בארץ בנימין] (ירמיה א א). מה בנימין אחרון לכל השבטים, אף ירמיהו אחרון לכל הנביאים. והלא כבר נתנבאו אחריו חגי זכריה ומלאכי.

ר' אליעזר אומר: קצת נבואה הייתה,

ור' שמואל בר נחמן אומר: הייתה נבואה פקודה בידם.

אמר ר' אלעזר: כל הנביאים פתחו בדבר תוכחה וחתמו בדבר נחמה, חוץ מן ירמיהו שפתח בדברי תוכחה וחתם בדברי תוכחה, שנאמר: תשקע בבל וגו' (ירמיה נ"א ס"ד), ואפילו במגלת איכה חתם בדברי תוכחות, שנאמר: כי אם מאס מאסתנו וגו' (איכה ה' כ"ב), ולמה חתם בדברי תוכחות?

לפי שהיה מתנבא על חורבן בית שני, לפיכך לא חתם בנחמה.

אמר ר' אבין: עלה אריה מסובכו (ירמיה ד ז), במזל אריה, דכתיב: עד גלות ירושלם בחדש החמישי (שם א ג), וחדש חמישי מזל אריה, ואריה הוא חמישי במזלות והחריב מקדש אריאל, ועל מנת שיבוא אריה במזל אריה אז ונשמח, שנאמר: אז תשמח בתולה במחול (ירמיה ל"א י"ב), ויבנה אריאל אריה, דכתיב: אריה שאג מי לא יירא (עמוס ג ח), במזל אריה זה חדש אב, שנאמר: והפכתי אבלם אב להם לששון, (ירמיה שם), ויבנה אריאל דכתיב: בונה ירושלם ה' (תהלים קמ"ז ב'), וינקום נקמתנו [על ידי] משיחנו, כענין דכתיב: נקם נקמת בני ישראל מאת המדינים (במדבר לא ב), רצה לומר המדיינים אותנו מלשון מריבה.

פרק לא

דבר אחר:

[א] נקם נקמת בני ישראל. מיד ויבחר משה מן העם, בוא וראה חסידותו של משה רבנו ע"ה שהקב"ה תלה אסיפתו על מלחמת מדין, והיה למשה לעכב את המלחמה כדי שיאריכו ימיו, ולא עשה כן, אלא מיד ציוה שילכו למדין לנקום, ראה כמה היה שמח בגדולתן של ישראל.

דבר אחר:

נקום נקמת. הקדוש ברוך הוא אמר למשה נקם בעצמך, והוא שלח אחרים, אלא על ידי שנתגדל במדין אמר אינו דין שאני מכיר להם, וכן המשל אומר באר ששתית ממנו מים אל תזרוק בה אבן, וכן עשה משה.

[ה] וימסרו מאלפי ישראל. בעל כורחם הלכו לשם כיון ששמעו שתלה הקדוש ברוך הוא חייו של משה במלחמת מדין לא רצו ללכת, אמרו: כל זמן שתהא המלחמה עומדת לאימות משה רבנו, עד שעמד משה והוציאם בעל כורחם.

[ו] ואת פינחס. ולמה שלח עימהם פינחס? לפי שעל ידי פינחס כיפר הקדוש ברוך הוא לישראל על מעשה בעל פעור, והוא הרג את המדיינית, והוא התחיל במצוה והוא גומרה. **וכלי הקדש:** זה היה ציץ הזהב, שהיה חרות בו שם המפורש, אמר משה לפינחס: שם תמצא לבלעם בן בעור והוא יפרח בכשפנות שיעשה ולמלכי מדין ולנשיה ואתה הראה להם הציץ החרות עליו שם המפורש והם נופלים.

החלצו מאתכם אנשים. צדיקים, כמו שנאמר: בחר לנו אנשים (שמות יז ט). **לתת נקמת ה' במדין.** הקדוש ברוך הוא אמר נקמת בני ישראל, ומשה אמר נקמת ה' אמר להם הקדוש ברוך הוא דין שלכם אני מבקש שגרמו לי להזיק אתכם, ומשה אמר אם היינו ערלים לא היו רודפים אחרינו, אלא בשביל תורתך ומצוותיך שנתת לנו, הלכך הנקמה שלך היא, לכך נאמר נקמת ה' שלש פעמים.

אלף למטה. היו כולם ל"ו אלפים, שליש למלחמה, ושליש משמרים כליהם, ושליש לתפלה.

[ח] ואת מלכי מדין הרגו על חלליהם את אוי ואת רקם וגו. מכאן אתה למד שהיו פורחין ונופלין על החללים כראותם הציץ מיד הרגום. **ואת בלעם בן בעור.** וכי מה טיבו לשם, אלא שהלך לקבל שכר כ"ד אלף מישאל שמתו במגפה בעצתו.

[ט] וישבו בני ישראל את נשי מדין. שלא היו מז' עממים והיו מותרים לשבות הנשים והטף.

[טז] הן הנה היו לבני ישראל בדבר בלעם. מכאן אתה למד שבלעם נתן להם העצה שהושיבו הזונות כדי שישתחוו לבעל פעור.

[יז] וכל אשה יודעת וגו' וכל הטף בנשים. וכי מניין היו יודעים אם נבעלו ואם לאו?

אלא היו מעבירין אותן לפני הארון, וכל אשה שהיו פניה מוריקות, היו יודעים שיודעת משכב זכר, וכל מי שאין פניה מוריקות, היו מניחין אותה.

[יט] ואתם חנו מחוץ למחנה. והלא קברי גנים אינם מטמאים, ולמה היו צריכים הזאה בשלישי ובשביעי?

אמרו חכמינו ז"ל: משומד אחד מישראל היה שם במדין והרגוהו ישראל ואעפ"י שחטא ישראל הוא, ולא נודע מי הרגו, על כן היו כולם צריכים הזאה יום ג' ויום ז' מספק.

[כא] ויאמר אלעזר הכהן. לא שהורה אלעזר לפני משה רבו ואעפ"י שאמר דבר לפני משה רבו נענש ומה היה עונשו שלא, שישאל לו באורים ותומים. ולמה אמר אלעזר? לפי שנתעלמה הלכה ממשה.

[כז] שא את ראש מלקוח וגו' וחצית את המלקוח. בזה המקום ציוה הקדוש ברוך הוא לעשות כשם שעשה אברהם שאמר: ענר אשכול וממרא הם יקחו חלקם (בראשית יד כד), אעפ"י שלא היו עמו כמו שאמר דוד: כי כחלק הירוד במלחמה וגו' (ש"א ל כד), ולפי שעשה כן ציוה הקדוש ברוך הוא ליתן מכס קטן, אבל השאר שלא הלכו ציוה ליתן אחד מחמשים בתרומה.

[נ] ונקרב את קרבן ה'. אמר להם: אחר שאתם אומרים כן לא נפקד ממנו איש לדבר עבירה, אם כן קרבן זה למה?

אלא כך אמרו לו: אם מידי עבירה יצאנו כשהיינו נוטלים כלי זהב מן הנשים היינו מהרהרים עליהן ועל זה אנו רוצים להביא ולהקריב אותם הכלים בעד ההרהור שההרנו.

אצעדה. אלו כלים של זהב שהיו ברגלי הנשים.

וצמיד. אלו הצמידים שהם על ידי האשה.

עגיל. שהוא באוזן.

וכומז. אלו שעל גבי ידיהם.

ויש אומרים: דפוס של בית הרחם.

[א] ומקנה רב היה. ועליהם נאמר: נחלה מבוהלת בראשונה ואחריתה לא תבורך (משלי כ כא), לפי שלקחו הם תחילה הנחלה, לכך הגלם סנחרב בתחילה.

[ג] עטרות ודיבון ויעזר. ולמה נקרא שמה עטרות?

שהייתה מעוטרת בפירותיה.

דיבון, שהיו מקנה שלהם זבים חלב מרוב שמנם.

ויעזר, שעוזרת לבעליה.

ונמרה, שהייתה מנומרת בפירותיה.

ושבם, שהיו פירותיה ריחם כריח בשמים.

נבו, שהייתה מוציאה תבואה טובה,

אילים הם שהיו אוהבים מקניהם יותר מטפם, שבתחילה אמרו גדרות צאן נבנה וגו' (פסוק טז). ואחרי כן וערים לטפנו (שם), אבל משה רבנו ע"ה אמר להם: בנו לכם ערים לטפכם וגדרות לצאנכם (פסוק כד).

אם יעברו בני גד ואם לא יעברו. אמרו כל תנאי שאינו כפול כתנאי בני גד ובני ראובן אינו תנאי, וצריך התנאי שיהיה הין שלו קודם ללאו כמו תנאי בני גד ובני ראובן.

[לח] ואת נבו ואת בעל מעון מוסבת שם. לפי שהיו להם שמות ע"ז, לפיכך הסבו שמותם כשבנאם יאיר בן מנשה, ומכיר ויאיר נולדו בימי יעקב אבינו ע"ה, וכשנכנסו לארץ נולדו מתו בניהם ונעשו בנותיהם בתי אבות, לכך חשב ליאיר בתי אבות שלא היה לו בנים, לכך קרא לאותן מקומות שלכד חוות יאיר, כדי להזכיר שמו, והם נקראו חוות יאיר כל הימים. **ונבב** עשה כן כשלכד קנת קרא אותה נבב בשמו, כדי שיזכר שמו, לפי שלא היה לו בנים, אבל לא נתקיים להם זה השם לאחר מיתתן.

פרשת מסעי

פרק לג

[א] אלה מסעי בני ישראל. זה שאמר הכתוב: [לכן] אנשי לבב שמעו לי חלילה לאל מרשע ושדי מעול (איוב לד י), בכל המסעות שהחזיר אותם וסיבב אותם הם גרמו לעצמם, שלא הלכו בדרכיו, ולא שמעו מצוותיו, כי הקדוש ברוך הוא לא גילה סודיו ומסטריו אלא לישראל שהם יראיו, כמו שאמר דוד ע"ה: סוד ה' ליראיו (תהלים כה יד), ולא אמר הקדוש ברוך הוא לאומות העולם שמעו אלא לישראל, שנאמר: שמעו דבר ה' בית יעקב וגו' (ירמ' ב ד), וכמה האומות מזבחים לאשרים ולגילולים, כדי שישמעו דבר ואינם שומעים, דכתיב: פה להם ולא ידברו (תהלים קטו ה), ואשריו מי שהוא שומע לדבריו של הקדוש ברוך הוא, שכתוב: ושומע

לי ישכן בטח וגו' (משלי א לג), יתברך שמו של הקדוש ברוך הוא שהוא רוצה בתשובתן של ישראל, וישראל יהיו שומעים לדברי תורה, דכתיב: לו עמי שומע לי וגו' (תהלים פא יד), מה כתיב אחריו?

כמעט אויביהם אכניע וגו' (שם שם טו), וכתיב: לו הקשבת למצוותי וגו' (ישעי' מח יח). אמרו רבותינו ז"ל, ר' עזריה ור' יודה בר' סימון בשם ר' שמעון בר רב יצחק: קפדנותן של אבות ולא ענוותנותן של בנים, קפדנותן של אבות מאבינו יעקב, שנאמר: ויחר ליעקב וירב בלבן וגו' (בראשית לא לו), ולא ענוותנותן של בנים מדוד, שנאמר: ויברח דוד מניות ברמה ויבוא ויאמר לפני יהונתן מה עשיתי מה עוני ומה חטאתי לפני אביך כי מבקש את נפשי (ש"א כ א), מזכיר שפיכות דמים בפיוס.

ואמר ר' סימא: בנוהג שבעולם חתן דר אצל חמיו ועובר לצאת מבית חמיו, אפשר שלא ימצא בידו דבר קל, וזה אפילו סכין לא נמצא בידו, והיינו דכתיב: כי מששת את כל כלי מה מצאת מכל כלי ביתך (בראשית לא לז), אמר הקדוש ברוך הוא ליעקב: חיך בלשון הזאת שהוכחת את חמיך, בו בלשון אוכיח את בניך, הדא הוא דכתיב: כה אמר ה' מה מצאו אבותיכם בי עול וגו' (ירמי' ב ה), ואמר: שמעו דבר ה' (שם ב ד).

ארבעה שומעין הן:

יש שומע ומפסיד כאדם הראשון, שנאמר: ולאדם אמר כי שמעת (לאשתך) [לקול אשתך] וגו' (בראשית ג יז), והפסיד, כי עפר אתה ואל עפר תשוב (שם שם יט).

יש שומע ומפסיד ומקבל שכר כאברהם אבינו, שנאמר: כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה (שם כא יב), וקיבל שכר, שנאמר: כי ביצחק יקרא לך זרע (שם שם).

ויש מי שאינו שומע ומקבל שכר כיוסף הצדיק. שנאמר: ולא שמע אליה וגו' (שם לט י), וקבל שכר, שנאמר: ויוסף הוא השליט על הארץ וגו' (שם מב ו).

ויש מי שאינו שומע ומפסיד בישראל, שנאמר: ולא שמעו אלי ולא הטו את אוזנם (ירמי' ז כו), ומה הפסידו אשר למות למות (ירמי' מג יא):

דבר אחר:

ולא שמעו אלי. ומה היה עונשם?

גלו לבבל ומתו שם, דכתיב: והיה כי יאמרו אליך אנה (נלך) [נצא] וגו' (שם טו ב).

אמר רבי לוי: האוזן לגוף כקנקן לכלים, מה הקנקן הזה כשהוא מלא מים, כל הכלים האחרים ממלאין ממנו, כך האוזן כשהיא השומעת מרגשת מאתים וארבעים ושמונה אברים שבגוף, וכולם הולכים אחריה וחיים, דכתיב: הטו אוזנכם ולכו אלי [שמעו ותחי נפשכם] (ישעי' נה ג), וכשהם מטים את אוזנם תחיה כל נפשם, כי כן אמר הכתוב אם תאבו ושמעתם וגו' ואם תמאנו וגו' (ישעי' א כ), ואמר שלמה בני אם תקח אמרי (משלי ב א), ואימתי נעשה אתה בני,

כשתקח אמרי ומצוותי תצפין אתך (שם), אף אני צופן לך טובות של עולם הבא, דכתיב: מה רב טובך אשר צפנת ליראך (תהלים לא כ). אבל אם תמאנו ומריתם חרב תאכלו (ישעי' שם).

אמר רב: למה הדבר דומה? לזקן שיושב על הדרך, והיו לפניו שני דרכים, אחד תחלה קוצים וסופה מישור, ואחרת תחילתה מישור וסופה קוצים, והיה יושב על שתיהן, ומזהיר את העוברים ואת השבים ואומר להם אעפ"י שאתם רואים את הדרך הזו תחילתה קוצים, לכו בה ססופה מישור, וכל מי שהוא שומע לי סופו לילך לשלום ולחזור לשלום, ואותם שאינם שומעין לי והולכים בדרך שתחילתה מישור לסוף הם נכשלים בקוצים וחוזרין.

כך משה רבנו מזהיר את ישראל על דרך החיים, ועל דרך המיתה, על ברכה וקללה, ואמר להם ובחרת בחיים (דברים ל יט), ואם משה רבנו ע"ה הזהירם לחיי העולם הזה כבר מת, ומה אני מקיים למען תחיה אתה וזרעך (שם שם)?

אלא הרי אלו חיי העולם הבא, שאין בהם מיתה, וכך תחייתו של עולם הבא אין לה מיתה, דכתיב: ורבים משיני עפר יקיצו לחיי העולם הבא (דניאל יב ב), שאין להם מיתה, ואלה לחרפות (שם), שאין להם חיים, והיה ירמיה הנביא מוכיח את ישראל ואמר להם: שמעו דבר ה' (ירמ' ב ד) היו כאביכם שהיו שומעים לדבריו של הקדוש ברוך הוא ומקיימים מצותיו, דכתיב: עקב אשר שמע אברהם וגו' (בראשית כו ה), ומה היה לו?

רדף את המלכים את כדורלעומר מלך עילם וגו'. ועליו הכתוב אומר: ירדפם יעבר שלום אורח ברגליו לא יבוא (ישעי' מא ג), אף אתם אם שומעים ועשיתם מצוותיו של הקדוש ברוך הוא, כמו שכתוב: אם בחוקותי תלכו (ויקרא כו ג), מה כתיב אחריו?

ורדפתם את אויביכם (שם שם ז), אם שמעתם וקיימתם את התורה ואכלתם לחמכם לשובע ורדפתם את אויביכם, ואם לאו ואכלתם ולא תשבעו (שם שם כו), ורדף אותם קול עלה נדף (שם שם לו), אם גמלתם חסד ופניתי אליכם וגוי (שם שם ט), ואם לאו ונתתי פני בכם (שם שם יז), ואם עשיתם שלום ונתתי שלום בארץ (שם שם ו), ואם לאו והבאתי עליכם חרב וגו' (שם שם כה), אם תשמעו למצות, הקדוש ברוך הוא מביא עליכם הברכות, ואם לאו מביא עליכם הקללות, וכיון שאתם עושים רצונו הוא משפיע לכם הברכות, דכתיב: לא נפל דבר אחד מכל דברו הטוב (מ"א ח נו), וכיון שלא שמעו אמר להם ירמיה שמעו דבר ה'. עד שלא תשמעו דברי תוכחות שמעו דבר ה', עד שלא תשמעון קל קרנא משרוקיתא (דניאל ג טו), שמעו בארץ עד שלא תשמעו בחוצה לארץ, שמעו חיים עד שלא תשמעו מתים, ישמעון אודניכון עד דלא ישמעון גרמיכון, הדא הוא דכתיב: העצמות היבשות שמעו דבר ה' (יחזקאל לז ד): וכיון שלא שמעו וחפאו דברים שלא כן, הביא עליהם פורענות אשר לא כדת, שנאמר: גם כל חלי וכל מכה (דברים כח סא): כה אמר ה' מה מצאו אבותיכם בי עול (ירמ' ב ה), וכשהיו במדבר לא מצאו בי עוול, אבל אני מצאתי בהם עוול, כי אמרתי להם ששת ימים תלקטוהו וגו' (שמות טז כו), והם לא האמינו בי, אלא ויהי ביום השביעי יצאו מן העם ללקוט ולא מצאו (שם שם כז), כי רחקו מעלי (ירמ' שם), הלכו אחרי ע"ז, וילכו אחרי ההבל ויהבלו

(ירמ' שם), אין בהם ממש, דכתיב: הבל המה מעשה תעתועים (ירמ' י טו): ולא אמרו איה ה' המעלה אותנו מארץ מצרים וגו' (שם ב ו), אמר להם הקדוש ברוך הוא: שכחתם מה שעשיתי במצרים, שהבאתי עליהם המכות, והרגתי את בכוריהם, ונפרעתי לכם מהם, ועשיתי מלחמות עימהם, וטבעתי אותם בים, והעליתי אתכם מארץ מצרים, ונהגתי אתכם במדבר, והבאתי אתכם אל הארץ לאכול פריה וטובה, דכתיב: ואביא אתכם אל הר הכרמל לאכול פריה וטובה ותטמאו את ארצי (שם שם ז), וטמאתם אותה כשם שעשו מי שהיה בה לפניכם, וכשם שגלו מפניכם למעשיהם הרעים, כך סופכם לגלות מפני מעשיכם הרעים, ולא יזה אומה גדלתי וגמלתי כמותכם ואיזה אומה עשו כמו שעשיתם אתם כבר הייתם במצרים וראיתם תועבותיהם, דכתיב: ותראו את שקוציהם וגו' (דברים כט טז), שאין בה ממש, ההמיר גוי אלוהים והמה לא אלוהים (ירמ' ב יא), וכתיב: כי שתיים רעות עשה עמי (שם שם יג).

אמר ר' יהודה: כל מי שהוא עוזב את הקדוש ברוך הוא ואת תורתו, עליו הכתוב אומר רחוק ה' מרשעים (משלי טו כט), והלא העולם ומלואו אינו מחזיק כבודו של הקדוש ברוך הוא, ואין מקום בעולם פנוי מכבודו, והוא אומר: רחוק ה' מרשעים, אלא רחוק ה' מלחן לרשעים ומלשמוע תפלתם, וכל מי שהוא מדובק בהקב"ה ושומע בקולו, הוא חי בעולם הזה ולעולם הבא, תדע לך שהוא כן, צא ולמד ממטה אהרן שנכנס יבש לבית קדש הקדשים ויצא לח, דכתיב: ויוצא פרח ויצץ ציץ (במדבר יז כג), וכתיב: באור פני מלך חיים (משלי טז טו), ויש לך לדעת ממקום אחר ויהי הם קוברים איש [וגו'] ויגע [האיש] בעצמות אלישע [ויחין] ויקם [על רגליו] (מ"ב יג כא), אם זה שהיה נדבק במי שנדבק להקב"ה וחיה, הנדבק בשכינה על אחת כמה וכמה שיחיה בעולם הזה ובעולם הבא, והדא הוא דכתיב: לאהבה את ה' אלוהיך (דברים יט ט), אתה מוצא כל הימים שהיו ישראל שומעין להקב"ה, היו האומות מתייראין מהם, דכתיב: שמעו עמים ירגזון (שמות טו יד), וכתיב: אז נבהלו אלופי אדום (שם שם טו), וכן רחב הזונה אומרת: ונשמע וימס לבבינו (יהושע ב יא), ואנשי גבעון אמרו כי שמענו (כי) [כי את אשר] הוביש ה' את מי ים סוף (שם שם י), וכל כך למה?

שהיה הקדוש ברוך הוא עימהם, וכיון שעזבו אותו ועבדו את הבעלים ואת העשתרות, מסר אותם ביד אומות העולם והמיר להם במלכויות, דכתיב: (ויעזבו את ה' אלוהיהם ויעבדו את הבעלים ואת העשתרות וגו') [ויעזבו את ה' ויעבדו לבעל ולעשתרות] (שופטים ב יג), וירמיהו היה מוכיח אותם ואמר להם: על מה אבדה הארץ (ירמ' ט יא), על מי אדברה ואעידה ומה נגזר עליהם אז יקראוני ולא אענה, אמר להם הקדוש ברוך הוא: אני שלחתי אליכם על ידי הנביאים ואמרתי לכם דרשוני וחיו (עמוס ה ד) וכתיב: נדרשתי ללא שאלו וגו', ולא שמעתם לדברי ששלחתי אליכם הרי תדבק בכם הרעות, ותשיג אתכם הצרות, באותה שעה אתם צועקים אלי מתוך צרתכם, ומפילים אתם תחנה לפני, ולא אענה אתכם, דכתיב: וגם אני אעשה בחמה (ולא אחוס) [לא תחוס עיני] וגו' וכשם שקראתי ולא עניתם נגזרה מלפני שאתם תקראו ולא אענה, דכתיב אז יקראוני ולא אענה (משלי א כח). ועד מתי עד שהם שבים לפניו

תשובת צדק, והוא משיב את אפו מהם, וירפא אותם ממכתם, דכתיב: ארפא (משובותכם) [משובתם] אהבם נדבה (הושע יד ה) אבל לעתיד לבוא והיה טרם יקראו ואני אענה (ישעיה סה כד), וכמה דאת אמר: כה אמר ה' בעת רצון עניתיך (שם מט ח).

אמר ר' שמואל: משל למטרונה שהיו לה שני שושבינין, אחד עירוני ואחד מדיני, זה שהיה עירוני אומר לה דברים טובים, לא בת טובים את, לא בת עשירים את, ואותו שהיה מדיני אומר לה לא בת עניים את, לא בת בזויים את.

כך ירמיהו עירני ומענתות היה, נכנס לירושלם ואומר להם דברים של ניחומין שמעו דבר ה' בית יעקב (ירמ' ב ד), ברם ישעיה ע"י שהיה בן מדינה מירושלים היה אומר להם דברים של קנטורין, שמעו דבר ה' קציני סדום האזינו תורת אלוהינו עם עמורה (ישעיה א י), לא מן עמא פלטאתא דעמא דסדום אנן.

אמר ר' לוי: אמוץ ואמציה אחים הוון, ועל ידי שהיה ישעיה בן אחיו של מלך היה אומר לישראל דברים של קנטורין, כמה דאת אמר: ועשיר יענה עזות (משלי יח כג). א"ר לוי: משל למטרונה שהכניסה למלך שני הדסים ואיבדה אחת מהם, והייתה מצירה עליו, אמר לה המלך: שמרי את זה כאלו ששמרת את שניהם, כך ישראל כשעמדו על הר סיני ואמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע (שמות כד ז), איבדו את נעשה, אמר להם הקדוש ברוך הוא: שמרו את נשמע כאילו שמרתם את שניהם וכיון שלא שמעו, אמר הקדוש ברוך הוא: שמעו דבר ה'.

ר' אבין ור' חייא בש"ר יונתן: כתיב: בני אמי נחרו בי שמוני נטרה את הכרמים וגו' (שה"ש א ו). אמרה כנסת ישראל לפני הקדוש ברוך הוא רבש"ע מי גרם לי שאהא נטרה את הכרמים על שם שכרמי שלי לא נטרתי, מי גרם לי שאהא מפרשת שתי חלות בסוריא על שם שלא הפרשתי חלה אחת כתיקונה בארץ ישראל סבורה הייתי שאני מקבלת שכר על שנים ואיני מקבלת שכר אלא על אחת: כה אמר ה' מה מצאו אבותיכם בי עוול (ירמ' ב ה), אמר הקדוש ברוך הוא לישראל: בני אבותיכם לא מצאו בי עוול, אדם הראשון לא מצא בי עוול, [ואתם מצאתם בי עוול] אדם הראשון למה הוא דומה?

לחולה שנכנס אצלו הרופא ואמר לו דבר פלוני אכול ודבר פלוני אל תאכל, וכיון שעבר על דבריו גרם מיתה לעצמו, נכנסו קרוביו אצלו, אמרו לו: לא תאמר כי הרופא עשה לך רעה, ולא עבר עליך מדת הדין, חס ושלום אתה הוא שגרמת מיתה לעצמך.

כך נכנסו הדורות אצל אדם הראשון אמרו לו: תאמר שהקב"ה עובר עליך מידת הדין, אמר להם חס ושלום אני הוא שגרמתי מיתה לעצמי, שנאמר: כי ביום אכלך ממנו מות תמות (בראשית ב יז).

וכן ישראל היה להם לשמור דרכי ה', לא היו מתעכבין כל כך במדבר אלא שנה שנייה ליציאת מצרים היו נכנסים לארץ ישראל שהיו נוחלים אותה ויושבים בטח, ולפי שלא היו שומרים דבר ד' היו הולכים עשר מסעות שמונה מסעות וחוזרים לאחור, ולכך הוצרך הכתוב לכתוב מסעיהם.

אתה מוצא מ"ב מסעות משיצאו ישראל ממצרים עד ערבות מואב, מהם י"ד מסעות שהלכו ישראל עד שבאו לרתמה, שהיא במדבר פארן, שעדיין לא היה להם שנה אחת ושלושה חדשים עד ששלחו להם מרגלים, שלכך נקרא רתמה על שם הארץ שהוציאו דיבה עליה, כמו שנאמר מה יתן לך ומה יוסיף לך לשון רמיה, [חצי גבור שונים עם גחלי רתמים] (תהלים קכ ג ד) ורמיה היא רתמים.

ועוד צא וחשוב שמונה מסעות מהר ההר עד ערבות מואב, שבסוף ארבעים שנה באו להר ההר, שנאמר: ויעל אהרן הכהן אל [הר] ההר (במדבר לג לח), נמצאו כל ל"ח שנה לא נסעו אלא עשרים מסעות, להודיע צדקתו של הקדוש ברוך הוא שעשה עימהם, אעפ"י שהניעם במדבר ארבעים שנה, לא הטריחם במסע אלא נתן להם ישיבה ומנוחה.

[לח] על פי ה' וימת שם. מכאן שבנשיקה מת, שלא מת על ידי מלאך אלא על פי הדיבור.

[מט] ויחנו על הירדן מבית הישימות עד אבל השיטים. היו שלש פרסאות. מכאן אמרו שמחנה ישראל היה שלש פרסאות בהדי בהמתם ובהדי צרכיהם.

פרק לה

[יד] את שלש הערים תתנו מעבר לירדן ואת שלש הערים תחנו בארץ כנען. ולמה ציוה הקדוש ברוך הוא ליתן שלשה ערי מקלט בנחלת תשעה המטות וחצי המטה... על דורו שלא יבוא לידיהם כלום בחייו, לפיכך אמותיהן של כוהנים היו מספקין מזונות לגולים, כדי שלא יתפללו על בניהם שלא ימותו.

פרק לו

[ד] ואם יהיה היובל לבני ישראל. וכי מה ענין זה לזה?

אלא כך אמרו בני גלעד: אין לנו תקווה ותקנה בשום ענין אם ישאו אנשים משבט אחר שלא תהיה נחלתן תוספת על נחלת אותו שבט שתהיינה להם לנשים לכל שבט ושבט שתרצנה

כדי שיהיו להם קופצים שאם תאמרו חלקם לנו אעפ"כ לא תועיל לנו שבעת שיבוא היוכל ישוב להם מה שמכרו לנו ונמצאת נחלתן תוספת על נחלת המטה שתהיינה להם לטוב בעיניהם תהיינה לנשים הקדוש ברוך הוא נתן להם רשות להינשא לכל שבט שתרצנה כדי שיהיו להם קופצים שישאו אתהם.

[ו] אך למשפחת מטה אביהם תהיינה לנשים. עצה נתן להם שאם ירצו לשאת ממטה אביהם בני אדם הגונים לא תינשאו לאחרים.

[ז] ולא תסוב נחלה. ולמה ב' פעמים כתיב כאן לא תסב? לפי שהבעל ובניה יורשין אותה ועל ידי שניהם תסב נחלה.

[יא] ותהיינה מחלה ותרצה. ולהלן מקדים נועה לתרצה וחגלה ומלכה. וכאן חשיב לנועה לסוף, לפי שהייתה נועה צעירה מכולן בשנים יותר מתרצה ומחלה ומלכה, ולהלן הוא השיב דרך חכמתם, וכאן השיב דרך גדולתן שאותה הייתה גדולה מחברתה בשנים נשאת בתחילה.

[יג] אלה המצות והמשפטים. שכל מי שמתעסק בהם אינו נענש.